

[Cicero]

Retorik til
Herennius

oversat af

Søren Hindsholm

Gyldendal

[Cicero] *Retorik til Herennius*

oversat af Søren Hindsholm

© 1998 by Gyldendalske Boghandel

Nordisk Forlag A.S. Copenhagen

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner der har indgået aftale med COPY-DAN, og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.

Forlagsredaktør: Karina Holbek

Grafisk tilrettelæggelse med L^AT_EX 2_ε
og sats i Palatino ved Søren Hindsholm

Omslag: Kristin Wiborg

Tryk: Clemenstrykkeriet A/S

1. udgave, 1. oplag

Printed in Denmark 1998

ISBN 87-00-34016-2

Find Gyldendal Undervisning på Internettet:
www.gyldendal.dk

INDHOLD

Forord	9
Introduktion	11
Græsk talekunst	11
Korax, Tisias, Gorgias	11
Isokrates	14
Platon	15
Aristoteles	18
Hellenistisk tid	19
Græsk talekunst i Rom	20
De latinske retorer	22
Retorikken til Herennius	23
Oversættelsen	27
Sigte	27
Terminologi	29
Litteratur	31
1 Talerens opgave	35
Fortale til Gajus Herennius	35
De tre talegenerer	36
Talerens fem opgaver	36
Teori, efterligning, øvelse	37
2 Stofsamling til det juridiske partsindlæg	39
Indledningen	39
De fire typer sager	39
Den ligefremme indledning	40
Den indirekte tilgang	42
Forskelle mellem ligefrem indledning og indirekte tilgang	43
Indledninger med fejl	43
Beretningen	43
De tre typer beretninger	43

Beretningen skal være kort, klar og sandsynlig	44
Opdelingen	46
Opregning og fremlæggelse	46
Bevisførelsen og gendrivelsen	46
Stridsspørgsmål om de faktiske begivenheder	47
Stridsspørgsmål om fortolkning af lovene	47
Stridsspørgsmål om skyld og straf	51
Motiv, hovedargument og domsspørgsmål	53
Afrunding af Bog I	54
Resumé af Bog I	55
Plan for resten af kapitlet	56
Fremfindelsen af stof til hvert stridsspørgsmål	56
Argumentationernes udformning	70
Afslutningen	84
Rekapitulationen	84
Forstørrelsen	84
Bøn om medlidenhed	86
Afrunding af Bog II	86
3 Stofsamling til den Politiske Tale	89
Plan for Bog III	89
Valg mellem alternativer	89
Talens mål er nytten	90
Sikkerhed	90
Ære	90
Behandlingen af den samlede politiske tale	93
4 Stofsamling til Lejlighedstalen	95
Ros og kritik af ydre forhold, kroppen og karakteren	95
Behandlingen af den samlede lejlighedstale	95
Den fremstillende genres relevans	98
5 Ordningen af stoffet	99
Ordning efter talekunstens principper	99
For hele talen	99
For den enkelte argumentation	99
Ordning efter omstændighederne	99
Ordningen af bevisførelsen og gendrivelsen	100

6 Fremførelsen	101
Stemmens egenskaber	101
Stemmens fasthed	102
Stemmens smidighed	103
Kroppens bevægelser	105
Afslutning	106
7 Mnemoteknik	107
Naturlig og kunstig hukommelse	107
Lokaliteter og billeder	108
Lokaliteter	108
Billeder	109
8 Den sproglige udformning	115
Valg af eksempler	115
Argumenter for at tage eksempler fra andre forfattere . . .	115
Argumenter mod at tage eksempler fra andre forfattere . .	117
Begrundelse for min brug af eksempler	120
De tre stiltyper	123
Den høje stil	123
Den mellemste stil	124
Den enkle stil	125
Karakteristiske fejl for de tre stiltyper	126
Den træffende og fuldkomne sproglige udformning	128
God smag	128
Kunstnerisk komposition	129
Værdighed i ord- og tankefigurer	130
Ordfigurer	130
Anafor	130
Epifor	131
Kompleksion	132
Ordspil	133
Antithese	134
Apostrofe	134
Retorisk spørgsmål	135
Udspørgende ræsonnement	136
Sentens	137
Enthymem	138
Kolon og led	139
Perioden	140

Isokolon	141
Homoiototon og homioioteleuton	142
Paronomasi	143
Hypofora	146
Klimaks	148
Afgrænsning	148
Overgang	149
Korrektion	149
Forbigåelse	150
Adskillelse	151
Sammenknytning	151
Tilknytning	152
Reduplikation	152
Interpretation	153
Kommutation	153
Permission	154
Dubitation	154
Elimination	155
Asyndeton	155
Aposiopese	156
Konklusion	156
Onomatopoiia	157
Antonomasi	157
Metonymi	158
Perifrase	159
Hyperbaton	159
Hyperbole	160
Synekdokhe	161
Katakhrese	161
Metafor	162
Allegori	162
Tankefigurer	163
Fordeling	163
Talefrihed	165
Underdrivelse	167
Detaljeret beskrivelse	167
Opdeling	169
Ophobning	170
Forfinelse	171

Dvælen ved samme punkt	175
Antithese	176
Sammenligning	176
Eksempel	179
Billedet	179
Portrættering	180
Karakterbeskrivelse	181
Dialog	183
Personificering	185
Antydning	186
Kortfattethed	187
Anskueliggørelse	188
Afslutning	189

FORORD

For første gang foreligger her en oversættelse til dansk af *Rhetórica ad Herénnium* — *Retorik til Herennius* fra 1.årh.f.Kr. Dette værk giver et samlet overblik over hvad retorikkens kunst omfattede i antikken, hvor retorik var et vigtigt fagområde som alle uddannede mennesker kendte på samme måde som uddannede i dag forventes at have en basal viden om fx psykologi eller filosofi. I modsætning til hvad mange i dag forestiller sig, var retorikken mere end blot en teknik til at udsmykke sproget. Den lagde nemlig større vægt på at lære alle en teknik til at fremfinde og analysere synspunkter og argumenter så de ikke bare kunne tale smukt, men også indholdsrigt og velargumenteret. Foreningen af et velargumenteret indhold og en gennemarbejdet sproglig form er nemlig det der bedst underviser, underholder og bevæger tilhørerne.

Kendskabet til hvad antikken forstod ved retorik, er ikke kun interessant for dem der vil vide mere om antikken. På skoler, seminarier og universiteter studerer og diskuterer man i dag både den antikke retorik og retorikken i dens forskellige moderne udgaver (argumentationsanalyse, skrivekurser, skriftlig fremstilling m.v.). Ved at læse *Retorik til Herennius* får man en dybere forståelse af disse discipliner idet man så både forstår baggrunden for dem og opdager hvad nyt de bidrager med.

Ideen til denne oversættelse fik jeg af professor Ole Togeby der har hjulpet med gode råd og ideer ligesom Marie Hindsholm, lektor Preben Juhl Nielsen, adjunkt Gurli Buus Larsen, cand.mag. Heidi Kummerfeldt, stud.mag. Janus Køster-Rasmussen, adjunkt Søren Sørensen, stud.mag. Jesper Thomsen og lektor Giuseppe Torresin. Særlig tak skylder jeg lektor Bent Windfeld som har læst hele manuskriptet, og civilingeniør Morten Hindsholm som igen har været min T_EXniker.

Oversættelsen er tilegnet mindet om min far, Anders J. Hindsholm.

Søren Hindsholm

INTRODUKTION

Græsk talekunst

I Homérs digte, som er blandt den græske litteraturs første værker, finder man beundringen for den dygtige taler, fx i de lange diskussioner i *Iliádens* to første sange, hvor Homér skriver således om Néstor: “Ham flød Stemmen fra Læben saa sød som den liflige Honning.” (*Iliaden* 1.249). Da *Iliáden* blev nedskrevet i første halvdel af det 8. årh.f.Kr., var det op til den enkeltes eget talent hvor god en taler han blev. Der fandtes ikke en systematiseret beskrivelse eller vejledning i at tale, og dengang som nu viste erfaringen naturligvis at nogle havde nemt ved at holde en god tale, mens andre aldrig fik ordet i deres magt.

I det 5. årh.f.Kr. fik styreformen i nogle af de græske bystater et mere demokratisk præg. Nu blev flere beslutninger ved domstole og i politiske forsamlinger truffet efter diskussioner og taler. Den enkelte borger kunne være nødt til at tage ordet på folkeforsamlingen hvis han ville have indflydelse på politiske spørgsmål, og han skulle selv fremføre sin anklage eller sit forsvar hvis han var part i en retssag. Herved opstod der et behov for at de borgere der ikke havde et medfødt talent for at tale og argumentere, kunne kompensere ved at modtage undervisning i det naturen ikke havde skænket dem så rige evner til. Med dette udgangspunkt skabte grækerne efterhånden en teori om at tale og argumentere. Denne teori, som de kaldte talekunst (rhētoriké tékhnē), er den første teori nogensinde om sprog og tænkning. Talekunst, krigskunst og landbrug var de tre vigtigste teknologier for en græsk borger at beherske.

Korax, Tisias, Gorgias

Ifølge traditionen opstår retorikken i 5. årh.f.Kr. i Syrakus på Sicilien, som på dette tidspunkt var en ø domineret af græsk kultur. Der var her opstået et akut behov for at kunne argumentere og fremlægge sin sag efter eneherskeren Hierons død i 466 f.Kr. Han havde nemlig ligesom sine forgængere set stort på ejendomsretten, og nu førte folk i Syrakus en række retssager for at genvinde retten til den jord de før havde ejet. Dette gav Kórax og hans elev Tísias anledning til at overveje og give undervisning i hvilke argumenter der virker sandsynlige, og hvordan disse argumenter bedst præsenteres. Hvis fx en lille mand står anklaget for

overfald på stor og stærk mand, vil den lille mand sige at det jo ikke kan passe at han, der er så lille, skulle have løbet den store risiko at angribe en der er meget større og stærkere. Omvendt kan den store mand forsvare sig med at det er usandsynligt at han skulle have overfaldet en der er meget mindre end han selv, for han ville jo være sikker på at få skylden. De har begge argumenteret ud fra hvad der er sandsynligt. Grækerne syntes at den slags argumenter byggede på fornuften og derfor var meget overbevisende, modsat spor og vidneudsagn som det er nemt at forfalske og sommetider vanskeligt at tyde. Tísias har muligvis også skrevet en kort lærebog i hvordan man præsenterer sine argumenter, med en omtale af talens væsentligste dele, nemlig indledning, beretning, bevisførelse og afslutning.

Om Kórax og Tísias ved man ikke ret meget. Så er man derimod på mere sikker grund når det handler om Górgias (ca. 485–380 f.Kr.) fra Leontíni på Sicilien. Gorgias vakte stor opmærksomhed da han som udsending for sin by kom til Athen i 427. Ved denne lejlighed fik athenerne lejlighed til selv at høre hvad grækerne på Sicilien havde drevet det til inden for talekunsten. Kórax' og Tísias' råd om argumenter og disposition havde Górgias suppleret med en særlig fremragende sproglig udformning. Hans tales virkemidler var bl.a. antitheser, paralleller, afbalancerede led, gentagelser, ordspil, rim og andre lydeffekter som her fra hans gravtale over faldne athenere:

Zeus har de æret, sig selv har de viet, erfarne som de var i krigsmod som er medfødt, i elskov som er tilladt, i strid som føres med våben, i fred som elsker det skønne, fromme imod guderne ved deres retfærd mod dem, ærbødige mod forældrene ved deres støtte til dem, retfærdige mod medborgerne ved at agte dem som lige, respektfulde mod venner ved at holde deres ord. Derfor, skønt de er døde, er savnet af dem ikke dødt med dem: Udødeligt i dødeliges kroppe er savnet levende af ikke levende.¹

I Athen var der frodig grobund for talenter som Górgias'. Byen blev styret af et direkte demokrati hvor den enkelte borger selv kunne udtrykke sine synspunkter på Folkeforsamlingen og havde gode chancer for jævnligt at deltage aktivt i byens styre. Til de fleste poster valgte man nemlig folk ved lodtrækning, og der var mange poster i forhold til antallet af borgere. Borgerne skulle også selv føre deres retssager, for det var

¹[Friis Johansen 1984] 196.

ikke tilladt at lade en advokat føre ordet — højst kunne man købe sig hjælp til at skrive sin tale — og domstolenes dommere var flere hundrede borgere, udpeget ved lodtrækning, som umiddelbart efter parternes indlæg stemte om skyld/uskyld og en eventuel straf. Både i retten og på Folkeforsamlingen mødte borgerne op uden på forhånd at have bestemt sig for hvad de skulle stemme. Situationen var altså forskellig fra det man ser i moderne parlamenter, hvor grupperne inden mødet har aftalt hvad de vil stemme, hvorved debatten kan blive en skindebat til ære for pressen.

For at begå sig for domstolene og på Folkeforsamlingen behøvede borgerne uddannelse. Der var ikke noget uddannelsessystem i Athen, så den enkelte måtte skaffe sig undervisning så godt som tid og penge gjorde muligt. Talekunst var en del af denne undervisning, men den gik videre og omfattede også argumentationsanalyse, filosofi og naturvidenskab. Den blev givet af de såkaldte sofist. ‘Sofist’ betyder *klog mand* eller *ekspert*, og Górgias hørte til denne gruppe. Han var ikke kun interesseret i talens sproglige udformning, men arbejdede også med det talte ords virkning på tilhørerne sådan som det fremgår af hans *Lovtale over Hélena*.² Górgias overvejer her *opfattelsens* og *overtalelsens* betydning både som pædagogisk middel og i sager hvor man ikke kan have en sikker viden, fx i retssager:

[11]. . . nu er det jo sådan, at det hverken er let at huske noget fortidigt, gennemskue noget nutidigt eller forudsige noget fremtidigt. Derfor gør de fleste i de fleste sager opfattelsen til rådgiver for sjælen. Men opfattelsen er usikker og upålidelig og kaster derfor dem, der gør brug af den, ud i usikker og upålidelig medgang. . .

[13] At overtalelse i forening med talen også former sjælen, som den vil, må vi for det første forstå af talerne af dem, der taler om himmelfænomenerne; for snart fjerner, snart skaber de én opfattelse i stedet for en anden og får det utrolige og uklare til at vise sig for opfattelsens øjne; for det andet i retssager, hvor man er tvunget til at forsvare sig ved hjælp af taler, og her glæder og overtaler en enkelt tale en stor flok, når den er skrevet med kunstfærdighed, ikke fordi den er fremsagt med sandhed; for det tredje i kappestriden i filosofiske taler,

²[Sørensen 1993].

— hvor der også vises en hurtighed i tanken, der gør det let at ændre ved tilliden til en opfattelse.³

I dette citats sidste afsnit udtrykker Górgias et synspunkt der siden skulle blive meget diskuteret, nemlig at retstalen har succes på grund af dens kunstfærdighed, og “ikke fordi den er fremsagt med sandhed”. Dette skal ikke forstås sådan at det er ligegyldigt om en tale er sand eller ej — sandhed kan faktisk være en stor styrke for en tale. Meningen er derimod at selvom man har sandheden helt på sin side, kan man godt tabe sin sag hvis man er helt umulig til at fremlægge den sådan at tilhørerne indser at man faktisk har ret. Men talekunstens skeptikere skulle snart sætte et angreb ind på dette punkt.

Isokrates

Isókrates (436–338 f.Kr.) var elev af de første sofister, bl.a. Górgias, men også af Sókrates. Han havde ikke selv stemme til at virke som taler, men skrev i stedet taler for andre og tilbød undervisning. Isókrates’ undervisning omfattede mere end blot det at kunne tale. Han tilstræbte en undervisning hvor eleverne også lærte at argumentere og tale om væsentlige og almene emner på en måde så de også kunne få andre til at være aktive sammen med sig. Isókrates påstod ikke at man med sikkerhed blev et moralsk godt menneske af at lære at tale godt:

Jeg mener overhovedet ikke, at der findes nogen metode, hvorefter man kan indpode dem, som fra naturens side er dårligt udrustede i moralsk henseende, retfærdighedssans og selvtugt. Hvad jeg derimod føler mig overbevist om, er at flittig dyrkelse af den politiske talekunst i høj grad kan virke som en tilskyndelse til og opøvelse i disse karakteregenskaber. [Isokrates] *Mod sofisterne* § 21.

Men trods dette forbehold havde Isókrates samme optimistiske tro på talekunstens muligheder som sofisterne:

Men i og med at vi har evnen i os til at overtale hinanden og muligheden for at gøre os selv klart, hvad vi måtte ønske, er vi ikke alene blevet befriet for at leve på dyrenes vis, men vi har også kunnet slutte os sammen og grundlægge byer, og vi har fastsat love og opfundet håndværk og kunster, og der

³[Sørensen 1993] 90.

er bogstaveligt talt intet af alt det, vi har udrettet, som ikke talen har hjulpet os til at sætte i værk.

Den er det, der har sat normen for, hvad der er retfærdigt og uretfærdigt, og hvad der er godt og ondt. Uden denne skelnen ville vi slet ikke være i stand til at leve i fælles samfund. Med talens hjælp sætter vi de onde på plads og berømmer de gode, og ved den opdrager vi de svage i ånden og udpeger de forstandige. Thi at tale ret ser vi som det bedste indicium for, at man tænker ret, og den sandfærdige, lovmedholdelige og retfærdige tale er genbilledet af en god og troværdig sjæl. [Isokrates] *Om formuebytning* §§ 254–55.

Isókrates udviklede især den sproglige udformning af talen, både hvad angår lyden og sætningsopbygningen. Han undgik bogstavkombinationer som lød uskønt, og han viste hvordan man opbyggede lange, velklingende perioder. I praksis lagde hans skole hovedvægten på denne side af talekunsten sammen med mnemoteknik (i oldtiden talte man ikke efter manuskript) og fremførelse.

Det direkte demokrati og folkedomstolene i Athen gav de bedste udviklingsmuligheder for den kunst Górgias og Isókrates repræsenterede, og i de næste hundrede år satte en række store talere (Ántiphon, Lýsias, Demósthene m.fl.) deres præg på byens politiske liv.⁴

Platon

Pláton (429–347 f.Kr.) var dybt skeptisk og kritisk over for talekunsten, både som undervisningsfag og som den blev brugt i praksis i Athen. Hans kritik findes mange steder i hans forfatterskab, men den dialog der har navn efter netop Górgias, giver et godt indtryk af Plátons synspunkt. Sókrates' udgangspunkt i dialogen er at Górgias dyrker og tilbyder undervisning i en kunst (tékhne), og nu vil han gerne vide hvad denne kunst egentlig er for en. Sókrates sammenligner den med forskellige andre kunster som lægekunst, malerkunst og byggekunst. Disse andre kunster har naturligvis helbredelse af syge, maleri og byggeri som genstand, og deres udøvere er eksperter inden for disse områder. Górgias oplyser nu at talekunstens genstand er ord og tale (lógos), og at talerens evne er

at kunne overbevise ikke blot dommerne i retten, men også rådsmedlemmerne i rådet og alle deltagerne i folkeforsam-

⁴En god oversigt med litteraturhenvisninger i [Due 1995].

lingen eller enhver anden forsamling, som dannes af byens borgere. [Platon, *Gorgias*] 452^e

Herefter tager Sókrates fat og viser snart at når taleren ikke har en selvstændig ekspertise, ligesom fx lægen, må der være tale om at han overbeviser folk om et emne uden selv at være kyndig i det, og han går videre:

Befinder taleren og talekunsten sig ikke også i samme forhold til alle andre fag [foruden lægekunsten]: det er ikke nødvendigt for den selv at have nogen viden om, hvordan tingene faktisk forholder sig; man har simpelthen opfundet en overtalelses-teknik af en slags, så at man i de ukyndiges øjne kan gå for at vide mere end de kyndige?

[Platon, *Gorgias*] 459^{b-c}

Denne mistænkeliggørelse af talekunsten er allerede ganske voldsom, men Sókrates har endnu en indvending som han selv mener er alvorligere:

Lad os nu ... se lidt nærmere på, om taleren har samme forhold til ret og uret, til skønt og hæsligt og til godt og ondt, som han har til sundheden og de andre ting, de øvrige fag tager sig af, nemlig at han uden selv at have nogen viden om, hvad der er godt og hvad der er slet, hvad der er skønt eller hæsligt, ret eller uret, blot har indrettet sig en teknik for overtalelse om disse ting, så at han selv ukyndig blandt ukyndige går for at vide mere end den virkelig kyndige.

[Platon, *Gorgias*] 459^{c-d}

Efter at Sókrates har set lidt nærmere på dette spørgsmål, kan han konkludere at talekunsten er

et forehavende, der ikke har karakter af et fag, men som kræver tæft, et vist vovemod og medfødt dygtighed i at omgås mennesker, kort sagt hvad jeg under ét ville betegne som 'lefferi'. [Platon, *Gorgias*] 463^a

Det er bemærkelsesværdigt at Pláton ikke sætter sit alvorligste angreb ind mod den evne som Górgias selv fremhæver i *Lovtalen for Hélena*, nemlig evnen til overtalelse. Pláton koncentrerer sig derimod om at talekunstneren ikke behøver at vide noget om godt og slet, ret og uret, og

derfor naturligvis heller ikke kan være forpligtet af disse moralske normer og etiske krav. Denne forskydning af angrebepunktet er ikke tilfældig. Pláton betragtede talekunsten fra en høj, filosofisk synsvinkel. Han mente at det faktisk var muligt at nå frem til en endelig viden om hvad der er ret og uret, godt og slet på samme måde som lægevidenskaben kan finde frem til hvad der er sygt og raskt, helbredende og virkningsløst. På denne baggrund bliver kravet til enhver intellektuel aktivitet at den fremmer det gode og det rette i absolut forstand. Dette fremgår af [Platon, *Gorgias*] 503^b:

Hvis der nemlig virkelig er to slags politisk veltalenhed, er vel netop den ene af dem lefleri og skammelig demagogi, medens den anden er noget godt og rigtigt, hvis formål er at bidrage til, at medborgerne bliver så gode som muligt i sjælelig henseende, og som står fast på altid kun at sige det bedste, enten det falder i tilhørernes smag eller ej. Men dette sidste er en talekunst, du endnu aldrig har oplevet.

Man kan udtrykke det sådan at hvor Pláton vil lære folk *hvad de skal tænke*, prøver talere som Isókrates at lære folk *hvordan de skal argumentere*. Retorikeren har netop en mere praktisk indstilling til problemerne, for han skal altid løse et konkret problem som at vinde en retssag, få et forslag succesrigt igennem en afstemning eller begejstre en samling mennesker så den giver ham sin støtte. I den situation er absolutte filosofiske krav om at fremme det gode og det rette ikke det øverste kriterium for hvordan ens tale skal være. En forsvarer begynder fx ikke at belære dommeren om ret og uret; han vil derimod tage for givet at dommeren har en rimelig opfattelse af disse begreber, og så vil han prøve med argumenter at overbevise dommeren om at der ikke blev begået en forbrydelse, eller at den nok blev begået, men at der samtidig var formildende omstændigheder osv. På samme måde skal en feltherre før slaget ikke give soldaterne en filosofisk forelæsning om hvad mod og tapperhed er sådan i filosofisk forstand; han vil derimod opflamme soldaterne og indgyde dem selvtillid så de *kæmper* modigt og tappert.⁵ Det er væsentligt at denne praktiske indstilling ikke kræver at man lyver. Faktisk kan sandheden og en moralsk og etisk forsvarlig holdning give talen en vældig overbevisningskraft. Men på den anden side garanterer den ikke at man holder sig til sandheden.

⁵I [Sløk 1987] er der en tankevækkende analyse af Platons *Gorgias* med en interessant modstilling af det filosofiske og det retoriske synspunkt.

Siden Plátons afvisning af talekunsten som lefleri har mistanken om uhæderlighed klæbet til den, og det er aldrig lykkedes talekunsten helt at frigøre sig fra den selvom den har nogle gode argumenter imod Plátons synspunkt (se s. 27). Dette er den første af de to spændinger talekunsten eksisterer i: Sandheden over for klingende, men tomme ord.

Aristoteles

Aristóteles (384–322 f.Kr.) underkaster også talekunsten en filosofisk analyse, men uden at betragte den helt abstrakt filosofisk og uden at vurdere den på om den fremmer det gode eller det onde. Aristóteles var mere optaget af livets fænomener sådan som de konkret viste sig, og det ser man tydeligt i hans indledning til værket *Retorikken*:

Retorikken er et modstykke til dialektikken.⁶ Begge beskæftiger sig nemlig med ting, som på en måde er fællesgods, alle og enhver kan tage stilling til, og som ikke henhører under nogen enkelt særlig videnskab. Derfor er også alle mennesker på en måde parthavere i begge. Alle giver sig jo i et vist omfang af med at afprøve holdbarheden af et argument eller selv at hævde et og med enten at forsvare sig selv eller rejse anklage mod en anden.

Denslags gør folk i almindelighed enten på bedste beskub eller rent vanemæssigt ud fra en vis indstilling. Men når det kan gøres på begge måder, er det klart, at det også må være muligt at gøre det metodisk. Man kan nemlig finde frem til årsagen til, at det lykkes for nogle på grundlag af vane og af sig selv for andre, og dette forhold må vel alle indrømme tyder på, at der er tale om et fag [tékhne].

[Aristoteles, *Retorikken*] 1354^a

Med sine argumenter for at talekunst er et fag, har Aristóteles forklaret sig over for Plátons modsatte synspunkt i *Górgias*, som Aristóteles uden tvivl kendte, og i det følgende tager han også stilling til Plátons moralske kritik af talekunsten:

Vil man heroverfor gøre gældende, at den, der anvender en sådan tales gave på uretmæssig måde, kan volde stor skade dermed, så er dette en indvending, man kan gøre mod alle gode

⁶Ved *dialektik* forstod man evnen til ud fra nogle fælles forudsætninger at gennemføre en filosofisk dialog der ledte frem til nogle konklusioner, sådan som det sker i fx Platons dialoger.

ting, undtagen dyden selv, og i særlig grad mod de nyttigste af dem såsom styrke, et godt helbred, rigdom, kommandomyndighed i krig o.l. For med dem kan man lige så vel gøre umådelig gavn, hvis man anvender dem på rette måde, som man kan volde ubodelig skade dersom man gør det modsatte.

[Aristoteles, *Retorikken*] 1355^b

Sådan som talekunsten var bragt i system på denne tid, havde den allerede mange af de elementer der siden indgik i den, viser Aristóteles' *Retorik*: de tre genrer (lejlighedstalen, den politiske tale og det juridiske partsindlæg), talens dele (indledning, beretning, opdeling, bevisførelse, gendrivelse, afslutning) og rådet om at taleren skal gøre tilhørerne opmærksomme, lærenemme og velvillige osv.

Dette system kritiserer Aristóteles dog. Han mener nemlig at det er koncentreret om at påvirke dommeren i en bestemt retning, og ifølge Aristóteles skal talekunsten ikke på den måde prøve at skabe overbevisning; den skal derimod pege på de overbevisende momenter i enhver sag.⁷ Herved bliver talekunsten mere abstrakt og fjern fra talerens praktiske arbejde på folkeforsamlinger og foran domstole. De overbevisende momenter er bevismidlerne fra talekunsten: Talerens karakter og væsen (*éthos*), den stemning (*páthos*) tilhørerne sættes i, og de argumenter og konklusioner der fremføres i talen (*lógos*) [Aristoteles, *Retorikken*] 1356^a. De to første af *Retorikkens* tre bøger handler derfor om etik, psykologi og argumentationsanalyse, og hvis man skal sætte dem i forbindelse med det der siden kom til at hedde *talerens opgaver*, ligger de inden for området stofsamling. Den tredje og korteste bog føjer hertil nogle råd om den sproglige udformning og ordningen af stoffet. Disse to emner behandlede Aristóteles dog ikke nær så detaljeret som man gjorde i traditionen fra Isókrates.

Resultatet er en dybsindig og interessant behandling af talekunsten, og de der skrev efter Aristóteles, havde nu et godt grundlag for at arbejde videre med tekniske problemer og formulere mere praktiske råd.

Hellenistisk tid

I 338 f.Kr. mistede Athen sin politiske selvstændighed da de græske tropper tabte til Makedoniens kong Filip II i slaget ved Khaironéia, og i den hellenistiske periode (323–31 f.Kr.) måtte demokratiet vige som styreform i de græske bystater til fordel for monarkier. Hermed forsvandt også

⁷[Aristoteles, *Retorikken*] 1355^b.

de frie, selvstændige folkeforsamlinger og folkedomstolene som havde været talekunstens grobund.

Det betød dog ikke at talekunsten samtidig forsvandt. En del af byens normale liv med retssager og møder fortsatte, og endelig var talekunsten blevet en veletableret del af den græske kultur fordi skolerne brugte megen tid på at lære eleverne den. Men vægten skiftede fra den politiske tale til lejlighedstalen fordi den var egnet til lovprisninger af herskerne og flotte demonstrationstaler som Górgias'; disse sidste var en yndet øvelse i skolerne sammen med fiktive retssager. Dette er den anden af de to spændinger talekunsten eksisterer i: Det frie ord med reel politisk magt over for ligegyldige øvelsestaler og lovprisninger af magthaverne.

Aristóteles' elever, bl.a. Theofrást (ca. 371–287 f.Kr.), arbejdede videre med ideerne fra Aristóteles' *Retorik* inden for stilen og ved at opstille talerens opgaver (stofsamling, ordning af stoffet, sproglig udformning, mnemoteknik og fremførelse), som også allerede var foregrebet af Aristóteles selv.

En anden væsentlig udvikling af retorikken i hellenistisk tid kom fra Hermágoras fra Témnos (2. årh.f.Kr.). Han skrev om stofsamlingen og om stridsspørgsmålene, og hans grundigere behandling af disse to emner skulle indgå i senere fremstillinger af talekunsten.

Hermed var talekunstens system etableret på en måde som lå fast resten af oldtiden, og som også romerne anerkendte var en græsk opfindelse, se fx dette værk Bog IV § 10. Det kan skematiseres som i Tabel 1 s. 21.

Græsk talekunst i Rom

I takt med at Rom erobrede et stadig større område, kom byen i tættere og tættere kontakt med nabokulturene, heriblandt den græske, og i forhandlinger med repræsentanter for de græske bystater mødte romerne talekunsten. De mødte den naturligvis i dens græske form, men det var ikke noget større problem for den politiske overklasse da dens medlemmer som regel havde en vis beherskelse af græsk. Roms styreform kan ikke kaldes demokratisk, men alligevel kunne de romerske borgere der deltog aktivt i politik, have glæde af den talekunst de her mødte. De holdt taler i Senatet og på hær- og folkeforsamlinger, og mange retssager i Rom havde en klar politisk dimension, fx de hyppige sager om provinsguvernørers påståede økonomiske misbrug af deres provins. Cícero skriver således om romernes modtagelse af den græske talekunst:

DANSK	LATIN	GRÆSK
Tilegnelsesmetoder [I § 3] teori efterligning øvelse	rationes ars imitatio exercitatio	methodoi tékhñē mímēsis áskēsis
Genrer [I § 2] lejlighedstalen den politiske tale det juridiske partsindlæg	génera causárum génerus demonstratívum génerus deliberatívum génerus judiciále	génē tón lógōn géneros epideiktikón géneros dēmēgorikón géneros díkanikón
Talerens opgaver [I § 3] stofsamling [I § 4–III § 16] ordning af stoffet [III §§ 16–18] sproglig udformning [IV] mnemoteknik [III §§ 28–40] fremførelse [III §§ 19–27]	officia oratóris inventio dispositio elocutio memória pronuntiatio	érge toú rhétoros heúresis táxis léxis mnémē hypókrisis
Bevismidler [II § 9 n.] bevismdl. uden for kunsten bevismdl. fra kunsten	probatiónes probatiónes inartificiáles probatiónes artificiáles	písteis písteis átekhnoi písteis éntekhnoi
Stridsspørgsmål [I § 18–II § 26] stridssprgsm. om fakt. begivh. stridssprgsm. om fortolk. af love stridssprgsm. om skyld og straf	constitutiónes constitútio conjecturális constitútio legítima constitútio juridiciális	stáseis stokhasmós stásis nomiké stásis dikaiologiké
Talens dele [I § 4] indledning beretning opdeling bevisførelse gendrivelse afslutning	pártes oratiónis exórdium narrátio divisio confirmátio confutátio conclúsio	mérē toú lógou prooímion diégēsis próthesis pístis élenkhos epílogos
Stiltyper [IV §§ 11–16] høj stil mellemste stil enkel stil	figúrae figúra grávis figúra mediócris figúra extenuáta	kharaktéres megaloprepés méson iskhnón

Tabel 1: Oversigt over talekunstens system (henvisningerne er til de afsnit i *Retorik til Herennius* hvor de enkelte emner behandles).

Da nemlig magten over alle folkeslag var sikret, og fred gennem længere tid havde skabt grundfæstet sikkerhed og ro, mente enhver ung mand med ambitioner at han måtte lægge stor energi i at lære at tale. I begyndelsen kendte de intet til talekunstens teori, og fordi de ikke havde forstået hverken øvelsens betydning eller eksistensen af regler for denne kunst, opnåede de ikke bedre resultater end talent og den sunde fornuft tillod.

Men efter at de havde hørt græske talere, læst deres bøger og fået fat i dem som lærere, blev vores borgere virkelig grebet af en helt utrolig interesse for at lære talekunsten.

Cicero, *De oratore* 1.14

Helt så nemt som Cícero her fremstiller udviklingen, gik det dog ikke. Der var længe i Rom en dobbelt holdning til græsk kultur. På den ene side beundrede nogle romere græsk kunsts og videnskabs frembringelser mens andre på den anden side var skeptiske og mente at indflydelsen fra Grækenland var en trussel mod den romerske kultur. Kun langsomt blev denne konflikt overvundet, og det er historiens ironi at det bl.a. var med assimilerede elementer fra græsk kultur Rom siden prægede hele Europa. Modstanden mod græsk kulturimport fik et konkret udtryk da Senatet i 161 f.Kr. pålagde en embedsmand at bortvise filosoffer og retorer fra Rom. I årene herefter var undervisning i talekunst forbeholdt dem der selv havde midler og baggrund for at skaffe en græsk lærer til Rom så de i deres hjem kunne modtage privatundervisning. Fx skriver Cícero i *Brutus* 104.

[Tibérius] Gráccus [se noten s. 116] var takket være sin mor Cornélias omhu godt undervist lige fra drengeårene og velbevandret i den græske litteratur. Han havde nemlig altid udsøgte lærere fra Grækenland, bl.a. allerede mens Tibérius var dreng, Dióphanes fra Mytiléne, som på den tid var den mest veltalende mand i Grækenland.

De latinske retorer

I begyndelsen af det 1. årh.f.Kr. tilbød nogle personer, som man har meget få oplysninger om, undervisning i talekunst på latin, de såkaldte latinske retorer, *rhétores latíni*. Det var altså et brud med den hidtidige undervisning i talekunst i Rom på to måder: Undervisningen var mere offentlig, og den forudsatte ikke gode græskkundskaber. Dette undervis-

ningstilbud blev dog stoppet af censorerne (se noten s. 58) med dette forbud i 92 f.Kr.:

Vi har fået meddelelse om at der er personer som har indført en ny type undervisning, og som ungdommen samles til undervisning hos; at de kalder sig de latinske retorer; at hos dem tilbringer unge mennesker hele dage uden at bestille noget.

Vore forfædre har bestemt hvad de ønskede deres børn skulle lære, og i hvilke skoler de skulle gå. Disse nye påfund som sker imod forfædrenes skik og sædvane, er hverken sympatiske eller rigtige. Derfor har vi skønnet det påkrævet at meddele både dem som har disse skoler, og dem som plejer at komme der, vores mening: Vi kan ikke godkende dem.
Aulus Gellius, *Noctes Atticae* 15.11.2

I dialogen *Om taleren* (*De oratore*) 3.93–95 lader Cícero taleren Crássus (se noten s. 116), der var den ene af de to censorer, begrunde forbudet med at mens de græske lærere var både lærde og dannede, så lærte man hos de latinske retorer kun frækhed, *impudéntia*. Denne oplysning kan være en hjælp til at rekonstruere en mulig forklaring.

Optimaterne ('de bedste'), dvs. de slægter der gennem generationer havde været statsbærende og haft midler, forbindelser og forkundskaber til at bruge græske privatlærere, var ikke interesserede i at give tilsvarende muligheder for at lære talekunst til deres politiske modstandere, *popularerne* ('dem fra folket'), der stod svagere i Senatet og først og fremmest benyttede folketribun-embedet til at føre politik fra. Optimaternes reaktion på de latinske retorer kan forekomme voldsom, men de var under pres i disse år. Popularlederen Márius havde sat spørgsmålstegn ved flere optimaters evner som generaler, og Roms forbundsfæller i Italien pressede på for at få romerske borgerrettigheder. Den sidste konflikt udviklede sig til krig i 90 f.Kr., og Márius' konflikt med optimaterne endte i de blodige borgerkrige mellem Márius og optimaterens leder Súlla i 88–82 f.Kr. Censorernes forbud i 92 f.Kr. er under alle omstændigheder en demonstration af den betydning det i oldtidens samfund havde at kunne argumentere og tale overbevisende for sin sag.

Retorikken til Herennius

Konflikterne mellem græsk og romersk og mellem optimater og popularer fik indflydelse på både indhold og senere skæbne for *Retorikken til*

Herennius.⁸

Forfatteren

I en del af middelalderhåndskrifterne med *Retorikken til Herennius* står Cícero anført som forfatter, og værket står ofte i samme håndskrifter som Cíceros værk *Om Stofsamlingen* (*De inventione*). Men i slutningen af det 15. århundrede blev der sat spørgsmålstegn ved Cícero som forfatter, og i dag er der enighed om at Cícero *ikke* kan være forfatter til *Retorikken til Herennius*. Der er tydelige forskelle mellem *Retorikken til Herennius* og Cíceros *Om stofsamlingen*, både i terminologi og holdning, og hvis Cícero havde skrevet *Retorikken til Herennius*, ville den have været omtalt i hans senere værker; det er den ikke. Det er derfor kun af praktiske hensyn, fx for at få bogen anbragt under en forfatter i kataloger, når man stadig opgiver forfatteren som [Cícero] — sat i skarp parentes for netop at markere at forfatteren i virkeligheden ikke er Cícero.

Da hverken håndskrifterne eller oplysninger fra andre antikke skrifter oplyser hvem forfatteren er, må man nøjes med det man kan slutte sig til når oplysninger fra teksten tolkes på baggrund af hvad vi ellers ved om den kulturelle og politiske situation i Italien på denne tid.

De seneste begivenheder som omtales i skriftet, er Sulpícíus' død i 88 f.Kr. (I § 25) og Marius' syvende konsulat i 86 f.Kr. (IV § 68). I årene fra 86 til 82 f.Kr. var der nogenlunde roligt i Rom fordi borgerkrigen mellem Márius og Súlla lå i dvale mens Súlla var i Østen. Men da han kom tilbage og nåede Rom i 82 f.Kr., fik borgerkrigen en kraftig genopblussen idet Súlla tog en grusom hævn over popularerne. Disse begivenheder er ikke omtalt i skriftet, og man kan derfor konkludere at *Retorikken til Herennius* er skrevet i årene 86–82 f.Kr.

Forfatteren skjuler ikke sin egen holdning til konflikten mellem optimater og popularer. Hans eksempler viser en klar overvægt af popularvenlige synspunkter, og han skjuler ikke sin vrede over den behandling optimaterne gav kendte popularer som Gráccherne, Saturnínus, Sulpícíus' og Drúsus (fx IV §§ 31 og 68).

Forfatteren har sandsynligvis kendskab til det som romere der havde valgt en politisk karriere, skulle kunne, nemlig administration og krigsvæsen, for i Bog III § 3 nævner han den mulighed at han engang vil skrive om krigsvæsen eller statsadministration. For at blive taget alvorligt i Rom som forfatter til skrifter om disse emner måtte man have praktisk erfaring, og sprogbroen (*administratio réi públicae*) peger måske på den

⁸Grundigste redegørelse for værkets historie og det man ved om forfatteren, finder man i indledning i [Achard 1989].

type opgaver som de lavere embedsmænd (tribuner, ædiler, kvæstorer) udførte. Disse embeder havde man som regel inden man fyldte 40 år, og det giver måske grund til at tro at forfatteren er mellem 30 og 40 år da han skriver *Retorikken til Herennius*. Efter at have været ædil, det første embede i karrieren, blev man automatisk medlem af Senatet, og forfatteren er derfor antageligt senator.

Forfatteren skriver denne lærebog i retorik fordi en slægtning, som hedder Gájus Herénnius, har bedt ham om det (I § 1 og IV § 69) så han kan lære talekunst. Man kender ikke denne Gájus Herénnius, men man ved at der var en familie med dette navn, og at den havde tætte kontakter med Márius (Plutárkhs Marius-biografi 5).

Selvom der er meget man ikke ved om *Retorikken til Herennius*, kan man alligevel sammenfatte baggrunden for værket således: Efter at de latinske retorer i 92 f.Kr. havde fået forbud mod at undervise, kunne Gájus Herénnius, som støttede popularerne, ikke få undervisning i talekunst fordi han ikke havde råd, forbindelser eller græskforudsætninger nok til at blive undervist sådan som unge mænd fra den politiske overklasse blev det. Derfor henvendte han sig til en yngre senator fra sin slægt med forstand på talekunst. I løbet af nogle år midt i 80'erne f.Kr. modtog han en lærebog, og det er den der foreligger i dag.

Værket

Retorikken til Herennius er efter Cátos skrift *Om landbruget* det ældste kendte prosaskrift på latin. Det mærker man på sproget som endnu ikke har opnået den flydende, harmoniske stil Cícero senere gav den latinske prosa. Det blander og sammenfatter resultater fra den græske talekunst uden at holde sig snævert til en bestemt retning. Sofisternes, Isókrates', Aristóteles', Theofrásts, Hermágoras' m.fl.s bidrag er indarbejdet foruden sikkert nogle hellenistiske bidrag, som det er svært at finde fordi vores viden om hellenistisk talekunst er begrænset. Alt i alt giver skriftet et godt indtryk af talekunsten sådan som den var i den græske og romerske kultur (Tabel 1 s. 21). Det er karakteristisk for forfatteren at han ikke er interesseret i diskussioner af forskellige synspunkter. I stedet bruger han den fremgangsmåde der er typisk for lærebøger. Han fremstiller hele talekunstens system, og det gør han med definitioner, opdelinger og eksempler. Herved bliver værket oplysende — og sommetider lidt omstændeligt og måske kedeligt.

Værket, hvis oprindelige titel sandsynligvis var 'Om talekunsten' (*de ratióne dicéndi*, I § 1), er delt i fire bøger. For en moderne læser virker disse bøger ret korte af en bog at være, og baggrunden for opdelingen er

1. Stofsamling
 - a juridisk partsindlæg
 - indledning
 - beretning
 - opdeling
 - bevisførelse og gendrivelse
 - stridsspørgsmål om de faktiske begivenheder
 - stridsspørgsmål om fortolkning af lovene
 - stridsspørgsmål om skyld og straf
 - afslutning
 - b politisk tale
 - c lejlighedstalen
2. Ordning af stoffet
3. Mnemoteknik
4. Fremførelse
5. Sproglig udformning

Tabel 2: Strukturoversigt

da også at man i oldtiden gerne splittede et større værk op i dele, såkaldte bøger, sådan at hver bog kunne være på en papyrusrulle. *Retorikken til Herennius* har en vis forbindelse mellem indhold og bøger, men den er ikke gennemført. Derfor er denne oversættelse inddelt i kapitler og afsnit uden hensyn til bøgerne, jf. indholdsfortegnelsen.

Indholdet er ikke struktureret på samme systematiske måde som i Tabel 1, faktisk er opbygningen noget indviklet. Det skyldes at forfatteren anbringer talens dele (med stridsspørgsmål anbragt under bevisførelse og gendrivelse) under genren det juridiske partsindlæg, der sammen med de to andre genrer er anbragt under opgaven stofsamling, der sammen med de fire øvrige opgaver udgør det øverste niveau i hans struktur, se Tabel 2 s. 26. Forfatterens disposition af stoffet kan forekomme rodet, men den er ikke tilfældig og kan godt begrundes. Den viser nemlig at han lægger hovedvægten på to områder.

Første del af værket behandler det juridiske partsindlæg særlig grundigt. Hertil får forfatteren især sit stof fra Aristoteles' teori, dog med bortvælgen af de mere filosofiske dele. Denne del er interessant fordi den viser hvordan talekunsten havde skabt et detaljeret system til at undersøge problemer og til at finde frem til hvilke emner og kategorier der

hørte med hvis problemet skulle behandles tilbundsgående.

Anden del af værket ligger i Isokrates' skoles retning med interesse for mnemoteknik, fremførelse og især sproglig udformning. Behandlingen af disse emner er en af de ældste man har. I dag spiller mnemoteknik en ringe rolle fordi vi har opgivet at lære ting udenad, måske fordi nogle synes det er kedeligt, men sikkert også fordi vidensmængden i dag er så stor at meget under alle omstændigheder ikke vil kunne læres på den måde. Alligevel er denne holdning til udenadslære lige så problematisk som den er populær, for erfaringen viser at kompetent intellektuelt arbejde kræver at man kan meget af stoffet på fingrene. Det er for øvrigt interessant at den teknik *Retorikken til Herennius* beskriver, i dag bruges af folk der konkurrerer om at have den bedste hukommelse ([Clarke 1996] xvii note 6). Afsnittet om fremførelsen viser at taler i oldtiden blev holdt på en mere livlig måde end vi er vant til, i hvert fald i Nordeuropa. Specielt interessant er dog det sidste lange kapitel om den sproglige udformning. Forfatteren har her som i resten af værket gjort en stor indsats for at oversætte græske termer til latin, og han har så fin stilfornemmelse at han kan give gode råd om hvordan man bør bruge de figurer han omtaler. Oplysningerne fra dette afsnit giver en grundlæggende viden om den stilistik der siden har været den gældende i europæisk kultur.

Forfatteren til *Retorikken til Herennius* forudså selv at hans skrift ville få andre læsere end Herennius (III § 29). Det ser ud til at denne forventning ikke blev opfyldt før meget sent. Værket dukker nemlig først op i 402–03 e.Kr. hvor kirkefaderen Hierónymus i Bethlehem omtaler det. Herefter fik det til gengæld en stor succes op gennem middelalderen hvor det er et af de mest læste og brugte værker fra oldtiden. Forklaringen på denne 500-årige forsvinden er måske at Márius' tilhængere måtte flygte fra Rom da Súlla kom tilbage i 82 f.Kr. Mange af dem flygtede til Spanien og herfra til Nordafrika, og det er påfaldende at skriftet netop dukker op igen i Nordafrika og den nære Orient. Marianere kan altså have haft det med på flugten, måske i det eneste eller de ganske få eksemplarer der fandtes, og så har tekstrullerne overlevet her indtil de blev fundet mange år senere.

Oversættelsen

Sigte

Talekunsten har i mange år haft et dårligt omdømme i den europæiske kultur,⁹ specielt i Nordeuropa, hvor en nøgtern, mager stil er populær.

⁹Om det følgende se fx [Lindhardt 1975].

Når noget kaldes ‘retorisk’, betyder det som regel at tomme ord smykker en ubehagelig eller fattig realitet så tilhørerne føres bag lyset. Bag denne opfattelse gemmer der sig tit en ubevidst nominalistisk opfattelse af sproget. Det vil sige at man har denne opfattelse af sammenhængen mellem sprog og virkelighed: Virkeligheden eksisterer forud for sproget, og sproget er en række navne der som en inventarliste beskriver virkeligheden.

Når man har denne opfattelse, bevidst eller ubevidst, er det klart at der ikke bliver nogen plads til retorikken. Udsmykning af inventarlisten vil jo sige at man ved hjælp af sproget tilføjer noget som ikke findes i virkeligheden, og det er selvfølgelig et bedrageri.

Talekunsten afviser den nominalistiske opfattelse og påstår at sproget er mere end en inventarliste. Sproget kan nemlig mere end blot beskrive en virkelighed. Sproget kan fx selv skabe virkelighed som hvis man siger: “Jeg lover dig en middag.” Herved har man hos sin tilhører skabt en forventning om at få en middag, og denne forventning er en del af tilhørers virkelighed. Endvidere oplever vi virkeligheden gennem sproget. Den måde vi får genstande og situationer beskrevet på, de ord og betoning der vælges, påvirker vores opfattelse af genstande og situationer. Dette fænomen er velkendt fra kunsten. Et digt kan så træffende formulere en indsigt at man ser sine egne oplevelser i et nyt lys. Den der har læst Goethes *Den unge Werthers Lidelser*, vil opleve en ulykkelig forelskelse anderledes end før læsningen af Goethes værk.

I de senere år er skepsis over for talekunsten blevet modereret af en stigende interesse. Dels nyder nominalismen ikke mere nogen stor anerkendelse som sprogteori, dels har man brugt talekunstens indsigter om især stofsamling til at udvikle strategier så man skulle blive bedre til at skrive. Man kan måske formulere det sådan at hvor den sproglige udformning har overlevet siden oldtiden, fx i vore dages danske stil, hvor man belønnes for at skrive varieret og sprogligt korrekt, er man først nu ved igen at få øjnene op for stofsamlingen, der faktisk er et mere spændende felt end den sproglige udformning. Det er således bemærkelsesværdigt at retorik nu er et fag i fremgang ved universiteter og andre uddannelser.

Retorikken til Herennius har også mærket denne interesse fordi den giver et kort og præcist indtryk af hvad talekunst var i den kultur hvor det hele begyndte. Dette skrift er på top 20-listen over klassikeroversættelser i USA, og det er hensigten med denne oversættelse at lade danskere og andre skandinaver få lejlighed til at læse *Retorikken til Herennius* — på universiteter, seminarier, gymnasier eller blot hos dem der interesserer

sig for sprog og litteratur.

Terminologi

Der er på dansk ikke nogen fast terminologi for talekunstens begreber. Oprindeligt er termerne naturligvis græske, men latinske begreber har i flere tilfælde fortrængt de græske fordi undervisningen i retorik senere foregik på latin, og endelig er nogle danske udtryk svære at komme udenom. Denne oversættelse har valgt det udtryk som forekom almindeligst i den danske tradition, men flere af disse valg kan naturligvis diskuteres. For at undgå større problemer er begreber fra den latinske tekst gengivet i [...], det tilsvarende græske begreb er anført i en fodnote, og i indekset kan man frit slå op under oversættelsens gengivelse eller den latinske teksts begreb. De græske begreber fra fodnoterne er også anført med en henvisning til oversættelsens gengivelse.¹⁰

Græske og latinske ord og navne er forsynet med en markering af hvor trykket skal ligge, sådan at ordene får det tryk de har på græsk og latin, mens navnene udtales efter den gængse (latinske) norm. For dem der er vant til disse ord og navne, ser trykstregerne sære ud, men i dag er kontakten til den antikke tradition så svag at de er nødvendige — man kan jo begynde studiet af alle fag ved et humanistisk fakultet bortset fra italiensk uden spor kendskab til latin.

Græske ord er transskriberet til det latinske alfabet. Deres accent er altid angivet med accent aigu ' uanset hvilken af de græske accenter ordet har. Transskriptionen er sket efter Tabel 3 s. 30. Med denne tabel kan man finde frem til ordenes stavning på græsk så man også kan slå op i de værker der har et græsk indeks; vær her opmærksom på at 'h' ikke optræder som en selvstændig konsonant i begyndelsen af et græsk ord, men blot som et tegn kaldet spíritus áspér: (over den efterfølgende vokal. Ord der begynder med vokal uden foranstillet 'h', har spíritus lénis:), men det er uden praktisk betydning ved transskriptionen. Når 's' er sidste bogstav i et ord, bruges ς , ellers σ .

¹⁰Yoon Moberg, *Retorisk opslagsbog*, København 1996, kan være en hjælp for begyndere til at finde rundt i terminologien, men man kan ikke stole på den da forfatteren tydeligt nok ikke har hverken latin- eller græskkundskaber (se fx s. 27). I almindelighed må [Lausberg 1960] eller [Lausberg 1963] anbefales.

α	a	ζ	z	λ	l	ou	ou	τ	t
β	b	η	\bar{e}	μ	m	π	p	v	y
γ	g	θ	th	ν	n	ρ	r(h)	ϕ	ph
δ	d	ι	i	ξ	x	σ	s	χ	kh
ϵ	e	κ	k	o	o	ς	s	ψ	ps
								ω	\bar{o}

Tabel 3: Transskriptionen græsk-latin

LITTERATUR

- [Achard 1989] Guy Achard, *Rhétorique à Herennius*. Les Belles Lettres, Paris 1989. Oversættelsen bygger på denne udgave af den latinske tekst.
- [Aristoteles, *Retorikken*] Aristoteles, *Retorik* ved Thure Hastrup. København 1983.
- [Calboli 1969] Gualtiero Calboli, *Cornifici Rhetorica ad C. Herennium*. Introduzione, testo critico, commento. Bologna 1969. Hertil hører en oversættelse til italiensk: *Rhetorica ad Erennio*; henvisningerne er til kommentaren med mindre andet fremgår.
- [Caplan 1954] Harry Caplan, *Ad C. Herennium libri IV*. Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts 1954.
- [Cicero, *Retoriske skrifter*] Cicero, *Retoriske skrifter* ved Thure Hastrup og Mogens Leisner-Jensen, i 3 bind (*De oratore — Brutus — Orator* og *De optimo genere oratorum*). Odense 1979–82.
- [Clarke 1996] M.L. Clarke, *Rhetoric at Rome*, ed. D.H. Berry. London 1996 (tidligere udgaver i 1953 og 1966).
- [Due 1995] Bodil Due, *De græske talere*. Klassikerforeningens Kildehæfter, Hjørring 1995.
- [Friis Johansen 1984] Holger Friis Johansen, *Fri mands tale*. Århus 1984.
- [Hastrup 1976] Thure Hastrup, *Græsk og Romersk talekunst*. København 1976.

- [Isokrates] Isokrates, *Fire taler* ved Thure Hastrup og Øivind Andersen. København 1986.
- [Lausberg 1960] Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*. München 1960.
- [Lausberg 1963] Heinrich Lausberg, *Elemente der literarischen Rhetorik*. München 1963.
- [Lindhardt 1975] Jan Lindhardt, *Retorik*. København 1975.
- [Nüßlein 1994] Theodor Nüßlein, *Rhetorica ad Herennium*. Sammlung Tusculum, München–Zürich 1994.
- [Platon, *Gorgias*] Platon, *Gorgias* ved Thure Hastrup og Ingemar Hedenius. København 1977.
- [Sløk 1987] Johannes Sløk, *Opgøret mellem filosofi og retorik*. Århus 1987.
- [Sørensen 1993] Søren Sørensen, ‘Gorgias og sofistisk retorik’ i: *Tværfag — et jubilæumsskrift*, udg. af Jørn Erslev Andersen m.fl., Århus 1993.

Retorik til Herennius

[Cicero]

KAPITEL 1

TALERENS OPGAVE

Fortale til Gajus Herennius

Ganske vist er jeg så optaget af mit arbejde at jeg knap nok kan få tid til mine studier, og jeg har vænnet mig til hellere at bruge min sparsomme fritid på filosofi. Alligevel har dit ønske, Gájus Herénnius, om at jeg skulle skrive noget om talekunsten [rátio dicéndi], gjort indtryk på mig — du skulle nødig tro at jeg ikke ville gøre det for din skyld, eller at jeg var bange for at bestille noget. Så meget desto ivrigere har jeg påtaget mig denne opgave som jeg forstod at det var med god grund du ville lære retorik [rhetóricá árs]. Et stort ordforråd [cópia dicéndi] og veltalenhed [commóditas oratiónis] giver nemlig i sig selv et stort udbytte hvis de er under den sunde fornufts og den klare forstands kontrol.

Derfor har jeg ladet den del af emnet ligge som græske forfattere tidligere har taget op for ubeskedent at fremhæve sig selv. De har nemlig opsøgt ligegyldigt stof for ikke at synes for uvidende, så at talekunsten så ud til at være sværere at lære. Jeg har derimod udvalgt det som syntes at høre naturligt til talekunsten [rátio dicéndi]. Det er nemlig ikke i håb om fortjeneste eller på grund af æren jeg har givet mig til at skrive, sådan som de andre gør, men derimod for at jeg med min flid kunne opfylde dit ønske. Men for ikke at blive for vidtløftig vil jeg nu tage fat på emnet efter at jeg har advaret dig om blot denne ene ting, nemlig at denne kunst ikke er til megen nytte uden konstante praktiske taleøvelser. Så forstår du at undervisningen i denne teori skal gå hånd i hånd med praktiske øvelser.

Det er en talers opgave [offícium oratóris]¹ at kunne tale om det som sædvane og love har fastlagt som nødvendigt for samfundslivet, og han skal gøre det med tilhørernes bifald så vidt det er muligt.

¹Græsk: érgon toú rhétoros.

De tre talegenerer

Der er tre generer [génera causárum]² som en taler skal kunne påtage sig:

1. lejlighedstalen [génus demonstratíuum]
2. den politiske tale [génus deliberatíuum]
3. det juridiske partsindlæg [génus judiciále].³

Lejlighedstalen har som emne ros eller kritik af en bestemt person. Den politiske tale er en diskussion, og dens indhold er overtalelse [svásio] og advarsler [dissvásio].⁴ Det juridiske partsindlægs udgangspunkt er en strid, og dets indhold er såvel en anklage [accusátio] eller et civilt søgsmål [petítio] som et forsvar [defénsio].⁵

Talerens fem opgaver

3 Nu vil jeg først fortælle hvad en taler skal beherske, derpå vil jeg vise hvordan de omtalte sager skal behandles. Taleren skal beherske:

- stofsamling [invéntio]
- ordning af stoffet [dispositio]
- sproglig udformning [elocútio]
- mnemoteknik [memória]
- fremførelse [pronuntiátio].⁶

Stofsamling er evnen til at udtænke sande eller sandsynlige emner som kan gøre ens sag overbevisende. Ordningen er den rækkefølge og fordeling af emnerne som viser hvad der skal stå hvor i talen. Den sproglige udformning finder frem til egnede ord og sætninger så de passer til stofsamlingen. Mnemoteknik sørger for en sikker tilegnelse af emner, ord og ordningen af stoffet. Fremførelsen er den elegante styring af stemme, ansigt og bevægelser.

²Brugen af *génera causárum* (Græsk: *génē tón lógōn*) her i betydningen 'generer' må ikke forveksles med § 5 hvor det samme udtryk betyder 'sagstyper'.

³På græsk hedder de: 1. *génos epideiktikón*; 2. *génos symbouleutikón* og 3. *génos dikanikón*.

⁴Græsk: *protropé* og *apotropé*.

⁵På græsk: *katēgoría*, *díkē* og *apología*.

⁶På græsk hedder de 1. *heúresis*; 2. *táxis*; 3. *léxis*, *hermēneía* eller *phrásis*; 4. *mnémē* og 5. *hypókrisis*.

Teori, efterligning, øvelse

Alt dette kan man nå frem til at beherske ved hjælp af tre ting: teori [ars], efterligning [imitatio] og øvelse [exercitatio].⁷ En teori er en række forskrifter som angiver en sikker vej og metode når man skal holde tale. Det er efterligning når man med en omhyggelig metode stræber efter at kunne tale ligesom nogle andre. Øvelse er den konstante praksis og vane med at holde tale.

Fordi det altså er blevet gennemgået hvilke sager en taler skal kunne påtage sig, og hvad han skal beherske, må det nu være på sin plads at omtale hvordan en tale skal opbygges i overensstemmelse med teorien om talerens opgaver.

⁷På græsk: tékhnē, mīmēsis og gymnasia.

KAPITEL 2

STOFSAMLING TIL DET JURIDISKE PARTSINDLÆG

Stofsamling [invéntio] benyttes til talens seks dele [pártes oratiónis]:¹ 4

1. indledning [exórdium]
2. beretning [narrátio]
3. opdeling [divísio]
4. bevisførelse [confirmátio]
5. gendrivelse [confutátio]
6. afslutning [conclúsio].

Indledningen er talens begyndelse som giver tilhøreren eller dommeren lyst til at høre efter. Beretningen er en fremlæggelse af virkelige eller sandsynlige begivenheder. Opdelingen er den del hvor man viser hvad der er enighed om, og hvad striden står om, og hvor man fremlægger hvad man vil behandle i sin tale. Bevisførelsen er en fremlægning af ens egne argumenter sammen med en kraftig forsikring om deres rigtighed. Gendrivelsen er den del hvor man piller modpartens argumenter fra hinanden. Afslutningen er talens kunstfulde sidste del.

Indledningen

De fire typer sager

Fordi jeg nu, for at gøre mit emne nemmere at forstå, er blevet ledt frem til sammen med talerens opgaver at behandle talens dele [pártes oratiónis] og at tilpasse gennemgangen af disse dele med teorien om stofsamling, må jeg først må sige noget om indledningen [exórdium]. Når sagen ligger fast, må man for bedre at kunne indlede talen, overveje 5

¹På græsk hedder delene: mérē toú lógou, og de kaldes 1. prooímion; 2. diégēsis; 3. próthesis eller prokataskeuē; 4. pístis, apódeixis eller kataskeuē; 5. élenkhos, lýsis eller anaskeuē; 6. epílogos.

sagens type. Der er fire typer sager [généra causárum]:²

1. den hæderlige type [génus honéstum]
2. den uhæderlige type [génus túrpe]
3. den tvivlsomme type [génus dúbium]
4. den ubetydelige type [génus húmile].

Det anses for en hæderlig sagstype når man forsvarer det som efter alles mening bør forsvares, eller når man kritiserer noget som alle mener bør kritiseres, fx forsvar for en tapper mand eller kritik af fademord. Det er den uhæderlige sagstype når enten en hæderlig sag kritiseres, eller man forsvarer en uhæderlig. Det er en tvivlsom sagstype når sagen indeholder såvel et element af hæderlighed som et element af uhæderlighed. Det er den ubetydelige sagstype når en ligegyldig sag fremføres.

6 I betragtning heraf må den måde man indleder på, passe sammen med sagstypen. Der er to typer indledninger [exórdia]: Den ligefremme indledning [princípium], som på græsk hedder proóimion, og den indirekte tilgang [insinuátio], som på græsk hedder éphodos.

Den ligefremme indledning

Det er en ligefrem indledning [princípium] når man med det samme sørger for at gøre tilhørerne veloplagte og lydhøre. Man bruger denne indledning for at gøre tilhørerne opmærksomme, lærenemme og velvillige. Hvis man har en sag af den tvivlsomme type [génus dúbium], skal man bygge sin ligefremme indledning på tilhørernes velvilje så sagens skændige del ikke kan gøre dem negativt forudindtagne. Men hvis sagen er af den ubetydelige type [húmile génus], skal man prøve at gøre dem opmærksomme. Hvis sagen er af den uhæderlige type [génus túrpe], bør man bruge den indirekte tilgang, som omtales nedenfor,³ medmindre man har mulighed for at vinde tilhørernes velvilje ved at angribe sine modstandere. Og hvis sagen er af den hæderlige type [génus honéstum], kan man selv frit vælge om man vil bruge en ligefrem indledning eller ej. Bruger man den, bør den enten gøre det klart hvorfor sagen er hæderlig, eller kort fremlægge talens indhold. Vælger man ikke at bruge den, bør man begynde med en lov, et dokument eller et andet af ens sags stærke punkter.

²Disse fire typer skal ikke forveksles med talegenererne fra § 2. På græsk hedder typerne (skhémata hypothéseōn): 1. skhéma éndoxon; 2. s. parádoxon; 3. s. amphídoxon; 4. s. ádoxon.

³§ 9.

Lærenemme, velvillige og opmærksomme tilhørere

Fordi man skal stræbe efter en lærenem, velvillig og opmærksom tilhører **7**
 [audítor],⁴ vil jeg nu gennemgå hvordan man får det. Man får lærenemme
 tilhørere hvis man kort sammenfatter sagen og gør dem opmærksomme.
 Den er nemlig lærenem som har viljen til at lytte opmærksomt. Man
 får opmærksomme tilhørere hvis man lover dem en tale om noget be-
 tydningfuldt, nyt og anderledes eller om noget der er relevant for det
 politiske liv, for tilhørerne selv eller for dyrkelsen af de udødelige guder;
 og også hvis man beder om at de skal lytte opmærksomt; og hvis man
 opregner de punkter man vil tale om.

Man kan gøre sine tilhørere velvillige på fire måder: Med udgangs- **8**
 punkt i sin egen person, sine modstandere, tilhørerne eller med udgangs-
 punkt i talens emne.

Man skaffer sig velvilje med udgangspunkt i sin egen person hvis man
 fremhæver sin egen pligtfølelse uden hovmod, eller hvis man siger noget
 om hvordan man har været over for staten eller sine forældre eller venner
 eller dem der er til stede, når blot det man siger, er relateret til selve
 talens emne. Ligesådan hvis man taler om sine egne problemer som fx
 ens fattigdom, ensomhed eller uheld; og hvis man beder om at tilhørerne
 hjælper en, samtidig med at man gør det klart at man ikke ønsker at
 sætte sin lid til andre end dem.

Man får velvilje med udgangspunkt i modstanderne hvis man gør
 dem til genstand for had, misundelse eller foragt. De rammes af had
 hvis man offentligt siger at de har handlet gement, arrogant, troløst,
 grusomt, overmodigt, ondskabsfuldt eller skandaløst. De bliver genstand
 for misundelse hvis man offentligt taler om deres voldsomhed, magt,
 politiske forbindelser, rigdom, begærlighed, fornemme slægt, klienter,⁵
 fine gæsteverner, logekammerater og indflydelsesrige svigerfamilie, og
 hvis man viser at de stoler mere på disse magtmidler end på sandheden
 [véritas]. De bliver mødt med foragt hvis man offentligt taler om deres
 sløvhed, slaphed, ugidelighed og udsvævende liv.

Man skaffer sig velvilje med udgangspunkt i tilhørerne hvis man of-
 fentligt siger at de har truffet modige, kloge, milde og storsindede be-
 slutninger; og hvis man ikke lægger skjul på deres gode omdømme og de
 store forventninger til deres afgørelse.

⁴Se s. 19.

⁵Klienter var fattigere mennesker som stod i et økonomisk, politisk og moralsk
 afhængighedsforhold til velhavende borgere.

Man gør tilhøreren velvillig med udgangspunkt i talens emne hvis man roser sin egen sag og taler nedsættende og med foragt om modstandernes.

Den indirekte tilgang

- 9 Nu skal den indirekte tilgang [insinuatio] omtales. Der er tre situationer hvor man ikke kan bruge den ligefremme indledning, og de må overvejes grundigt: Når man står med en uhæderlig sag [túrpis caúsa], dvs. når sagen i sig selv skaber en fjendtlig stemning hos tilhøreren. Når det ser ud til at tilhøreren er blevet overbevist af dem der lige har talt modpartens sag. Og når tilhøreren er træt efter at have hørt de foregående indlæg.

Hvis sagens indhold er uhæderligt, kan man lave sin indledning med følgende metoder: Det man skal se på, er sagen, ikke personen, eller personen, ikke sagen; jeg bryder mig heller ikke om de handlinger der ifølge min modstander er blevet begået, og de er da også uværdige eller skændige; når man så har udbredt sig længe om dette tema, skal man derefter vise at man aldrig selv har gjort den slags. En anden mulighed er at fremlægge andres bedømmelse af en tilsvarende sag (som kan være lige så stor, mindre eller større); derefter nærmer man sig skridt for skridt sin egen sag og gør rede for ligheden. På samme måde hvis man siger at man ikke vil tale om sine modstandere eller et andet emne, og så alligevel taler om det ved camoufleret at liste nogle ord ind.

- 10 Hvis tilhøreren er blevet overbevist, dvs. hvis modstandernes tale har vakt tillid [fídes] hos tilhørerne — og det er ikke svært at finde ud af om det er sket, når man har forstand på med hvilke midler der vækkes tillid — hvis altså man mener at der er blevet vakt tillid, kan man nærme sig sagen indirekte med følgende metoder: Man lover at man først vil tale om det punkt i sagen som modstanderne mener er deres stærkeste kort. Man kan tage udgangspunkt i noget modstanderen har sagt, især hans allersidste bemærkning. Eller man kan udtrykke sin tvivl om hvad man snarest skal sige, eller hvilket af modstanderens punkter man først skal svare på, og det gør man med et udbrud af overraskelse.

Hvis tilhørerne er blevet trætte af at lytte, kan man begynde med noget som får dem til at grine, med en fabel [apólogus], en sandsynlig fortælling [fábula véri símilis], en karikatur [imitatio depraváta], et ironisk spil på et ords dobbelte betydning [invérsio], en tvetydighed [ambíguum], en hentydning [suspíció], en latterliggørelse [inrísis], en dumhed [stultítia], en overdrivelse [exsuperátio], en morsom sammenstilling [collátio], en ordvits [mutátio litterárum], en uventet drejning af talen [præter expectatiónem], en sammenligning [similitúdo], en ny fortælling

[nóvitas], en anekdote fra historien [história], et vers [vérsus], et kvikt svar [interpellátio alicujus] eller et blink med øjet [adrísio] til en tilhører; eller hvis man lover at man vil holde en anderledes tale end man har forberedt; eller at man ikke vil tale sådan som de fleste plejer at gøre: Man vil med få ord forklare hvad andre plejer at gøre, og hvad man selv vil gøre.

Forskelle mellem ligefrem indledning og indirekte tilgang

Forskellen mellem den indirekte tilgang [insinuátio] og en ligefrem indledning [princípium] er følgende. En indledning bør være sådan at man straks gør tilhøreren velvillig eller opmærksom eller lærevillig med den utilsørede metode, som er blevet omtalt her. Den indirekte tilgang bør derimod være sådan at man skjult gennem forstillelse opnår det samme resultat så man kan få de samme fordele mens man holder sin tale. Og selvom disse tre fordele (at tilhørerne hele tiden er opmærksomme, lærevillige og velvillige mod taleren) skal sikres under hele talen, skal det dog sikres ganske særligt under indledningen [exórdium] til sagen. **11**

Indledninger med fejl

For at ikke nogen skal bruge en indledning [exórdium] med fejl, vil jeg nu gennemgå hvilke fejl [vítia] man skal undgå. Når man begynder på sagen, skal man sørge for at ens tale er rolig med et almindeligt ordvalg så talen ikke forekommer at være søgt og forberedt. Det er en fejlagtig indledning hvis den kan bruges til mange forskellige sager (det kaldes en ordinær indledning). På samme måde med den som ens modstander lige så godt kunne bruge (det kaldes en almindelig indledning); det samme gælder den som ens modstander kunne vende om mod en selv. Endvidere er den indledning fejlagtig som er skrevet med alt for megen forberedelse, eller som er alt for lang. Og den som ikke lyder til at være vokset frem af selve sagen så den kan komme til at hænge ordentligt sammen med beretningen [narrátio]; og den som hverken gør tilhørerne velvillige eller lærevillige eller opmærksomme. Så er der sagt nok om indledningen, lad mig nu gå over til beretningen.

Beretningen

De tre typer beretninger

Der er tre typer beretninger [narrátio]. Den første type består i at man fremlægger et begivenhedsforløb og udlægger det hele punkt for punkt til sin egen fordel for at vinde sagen; denne type hører til de sager som skal dømmes for retten. Den anden type beretning er den som ofte er en **12**

- del af talen med henblik på at vinde tillid eller at bagvaske eller at danne en overgang eller at forberede et nyt punkt.⁶ Den tredje type finder man ikke i det virkelige liv; alligevel er det en god ide at øve sig på den så man kan klare de to første typer beretninger i virkelige sager.⁷ Denne tredje type beretninger kan deles i to slags: Den ene har facts [negótia] som emne, den anden personer [persónae].⁸

Den beretning hvis emne er fremlæggelse af facts, deles i tre undertyper: Legende [fábula], historie [história] og realistisk fortælling [arguméntum].

Legendens stof er noget som hverken er sandt [res vérae] eller sandsynligt [véri símilis], som fx det der er overleveret i tragedierne [tragoédia]. Historie er noget som er sket, men for meget længe siden. En realistisk fortælling handler om noget som er opdigtet, men som godt kunne være sket, som fx plottet i komedier [comœdiae].

Den slags beretning der har personer som sit emne, skal være i en livlig stil med forskellige karaktertræk som alvor og mildhed, håb og frygt, mistro og savn, forstillelse og medlidenhed, og med eksempler på tilværelsens omskiftelighed som skæbnens omslag, uforudset ulykke, pludselig glæde og happy ending. Men det er under de praktiske øvelser man lærer at bruge disse beretninger. Nu vil jeg gennemgå hvordan sager fra det virkelige liv skal behandles.

Beretningen skal være kort, klar og sandsynlig

- 14 En beretning skal være tre ting, nemlig kort [brévis], klar [dilúcida] og sandsynlig [véri símilis].⁹ Når man nu ved at den skal være sådan, må man lære hvordan man laver den sådan.

Man kan berette kortfattet hvis man først begynder derfra hvor det er nødvendigt; og hvis man lader være med at søge tilbage til den allerførste begyndelse; og hvis man beretter noget i hovedtrækkene, ikke punkt for punkt; og hvis man forfølger handlingen ikke til den sidste ende, men kun så langt som der er brug for; og hvis man undgår overgange, og hvis man ikke kommer væk fra det man var begyndt at fremlægge; og hvis man præsenterer beretningens udfald sådan at tilhørerne kan slutte sig frem til det som var sket inden, også selvom man ikke har nævnt det. Fx

⁶Denne beretning er altså et indskud eller en parentes i talen.

⁷Omkring 14-års alderen fik man i skolen nogle stilskrivningsøvelser, *progymnasmata*, som fx var genfortælling af fabler eller episoder fra digterne og historikerne. Det er disse første øvelser forfatteren her tænker på.

⁸Græsk: prágmata og prósōpa.

⁹Disse tre egenskaber hedder på græsk: syntomía, saphéneia og pithanótēs.

hvis jeg siger at jeg er kommet tilbage fra en provins, så kan tilhørerne indse at jeg også må være taget til en provins. Og i det hele taget er det sikrest at springe over ikke blot det som svækker ens sag, men også det som hverken svækker eller gavner den. Og man skal passe på ikke at sige det samme to eller flere gange; og man skal heller ikke gentage det som man lige har sagt, som fx her:

Ved aftentide kom Simon til Mégara by fra Athen.
Og kommet frem til Mégara lurede han på en tøs.
Beluret blev pigen taget med vold på stedet af ham.¹⁰

Man kan berette klart hvis man først fortæller om det der skete først, og bevarer rækkefølge og kronologi sådan som det skete eller ser ud til at kunne være sket. Her skal man tænke på ikke at sige noget på en forvirret, kunstig eller ny og overraskende måde. Man skal ikke skifte emne, man skal ikke søge tilbage til det allerførste, man skal ikke forfølge noget for langt, man skal ikke springe over noget som hører til sagen. Beretningen bliver også klar hvis man overholder det som blev foreskrevet ovenfor om at være kortfattet;¹¹ for jo kortere desto klarere og nemmere at forstå bliver beretningen. **15**

Beretningen virker sandsynlig hvis man taler sådan som sædvane, forventning og natur forlanger det af os; og hvis tidsrum, personers status, motiverne bag planerne, og de muligheder gerningsstedet frembød, fremstilles på samme måde hele tiden så at man nemlig kan undgå den indvending når modstanderen skal til at gendrive ens argumenter, at der ikke var tid nok, eller at der manglede motiv eller et egnet gerningssted, eller at de involverede personer ikke kunne have gjort sådan eller have accepteret en sådan behandling. Også hvis ens stof [res] er sandt, må man alligevel overholde alle disse regler i sin beretning; ofte kan nemlig selv ikke sandheden [véritas] vinde tiltro hvis de ikke er blevet overholdt. Men hvis det man siger, er opdigtet, må de overholdes endnu mere. Man skal være forsigtig når man opdigter noget om forhold hvor dokumenter eller en person med urokkelig autoritet har spillet en rolle. **16**

Jeg tror at det jeg hidtil har skrevet, er i overensstemmelse med hvad andre forfattere har skrevet om talekunsten, bortset fra at jeg har skabt en fornyelse i behandlingen af den indirekte tilgang [insinuatio] fordi jeg er den eneste der har skelnet mellem dens brug i tre forskellige

¹⁰Disse vers er fra en ukendt komedie. De tilskrives meget usikkert Plautus på grund af ligheden med *Miles Gloriosus* 439.

¹¹Se § 14.

situationer så at jeg kunne give en helt sikker fremgangsmåde og klar teori om indledninger.

Hvad nu angår resten (emnet er nemlig stofsamlingen [invéntio], som stiller helt specielle krav til talerens tekniske dygtighed), vil jeg gøre mig umage for ikke at behandle det med mindre flid og omhu end dets nytte kræver, når jeg først har sagt lidt om sagernes opdeling [divísio].

Opdelingen

- 17 Sagernes opdeling [divísio] falder i to. Først bør man i sin beretning [narrátio] fortælle hvad man er enig med modstanderne om, forudsat der er enighed om noget man selv har fordel af, og hvad der står tilbage som genstand for strid, fx: "Jeg er enig med mine modstandere om at Oréstes slog sin mor ihjel; stridens genstand er om han havde formel ret til at gøre det, og om det var ham tilladt at gøre det." På samme måde set fra modpartens synspunkt svarer Oréstes: "Mine modstandere indrømmer at min far Agamémnon blev dræbt af min mor Klytáimnéstra; men alligevel siger de at jeg ikke skulle have hævnnet min mor."

Opregning og fremlæggelse

Når man så har gjort dette, skal man bruge opdelingen [divísio]. Den består af to dele: Opregning [enumerátio] og fremlæggelse [expositio]. Man benytter sig af en opregning når man med et tal angiver hvor mange ting man vil tale om. Deres antal bør ikke være større end tre; ellers er der nemlig en risiko for at man engang kommer til at tale om færre eller flere ting, og det giver tilhøreren en mistanke om forudgående øvelse [meditátio] og kunstfærdighed [artificium]; herved svækkes tilliden [fídes] til talen.¹² Fremlæggelse er når man kort og dækkende fremlægger de punkter man vil tale om.

Bevisførelsen og gendrivelsen

- 18 Lad mig nu gå videre til bevisførelsen [confirmátio] og gendrivelsen [confutátio]. Hele håbet om at vinde en sag og hele kunsten at overbevise [rátio persuadéndi] bygger på bevisførelsen og gendrivelsen. Når man nemlig har fremført sine egne argumenter [adjuménta] og har skilt modstanderens argumenter ad, har man naturligvis løst talerens opgave perfekt.

Begge dele vil man altså kunne gøre hvis man har sat sig ind i en sags stridsspørgsmål [constitútio (caúsa)]. Nogle har sat antallet af sagers stridsspørgsmål til fire, men min gode ven og lærer mente at der kun

¹²Se noten s. 122.

var tre — ikke for at tage noget fra deres opdagelse, men for at vise at de havde opsplittet og fordoblet det som burde være fremstillet enkelt og som en enhed. En sags stridsspørgsmål er forsvarerens første bøn om tilgivelse¹³ [*deprecatio*] stillet over for anklagerens beskyldning. Der er altså som nævnt ovenfor tre typer stridsspørgsmål: om de faktiske begivenheder, fortolkning af lovene og spørgsmålet om skyld og straf.

Stridsspørgsmål om de faktiske begivenheder

Stridsspørgsmålet er om de faktiske begivenheder [*constitutio conjecturalis*]¹⁴ når der er strid om selve begivenheden, fx: Efter at Ájax opdagede hvad han havde gjort i sindsyge, kastede han sig ned over sit sværd ude i skoven.¹⁵ Odysseus dukker op, får øje på den dræbte og trækker det blodige våben ud af hans krop. Ájax' bror Téucer dukker op, og han ser sin dræbte bror og hans fjende med det blodige sværd. Han anklager Odysseus med krav om dødsstraf. Her prøver man at finde sandheden ved hjælp af en formodning [*conjectura*]. Striden vil dreje sig om selve begivenheden; heraf har sagens stridsspørgsmål fået navnet 'om de faktiske begivenheder'.

Stridsspørgsmål om fortolkning af lovene

Sagens stridsspørgsmål er om fortolkning af lovene [*constitutio legitima*]¹⁶ når der opstår en strid om lovens tekst eller om dens følger. Dette stridsspørgsmål deles i seks dele: 19

1. ånd og bogstav [*scriptum et sententia*]
2. modstridende love [*contrariae leges*]
3. tvetydighed [*ambiguum*]
4. definition [*definitio*]
5. henvisning til anden retsinstant [*translatio*]

¹³ Udtrykket *deprecatio* er overalt oversat til 'bøn om tilgivelse' for at gøre oversættelsen konsekvent, men her passer betydningen 'afværgelse af anklagen' bedre.

¹⁴ Græsk: *stokhasmós*.

¹⁵ Efter Akhilleus' død prøvede Ájax at få hans våben, men grækerne gav dem til Odysseus. Skuffelsen gjorde Ájax sindsyg, og i raseri slog han en flok får ihjel i den tro at de var hans modstandere. Da han opdagede sin fejltagelse, begik han selvmord af skam. Episoden er kort omtalt i Homérs *Odysse* 11, 543–67, og var tema for Sófokles' tragedie *Ajax*; se også Ovíds *Forvandlinger* 13. sang.

¹⁶ Græsk: *stásis nomiké*.

6. analogislutning [ratiocinatio].¹⁷*Ånd og bogstav*

Ånd og bogstav [scriptum et sententia] er anledningen til strid når lovskriverens hensigt synes at være i strid med selve teksten, fx: Antag at en lov byder at de som på grund af uvejr har forladt et skib, skal miste retten til alt, mens skibet og alt øvrigt er deres som blev om bord. Under en storm var alle så skrækslagne at de forlod et skib — de gik om bord i en jolle — undtagen én som var syg; han kunne på grund af sin sygdom ikke forlade skibet og flygte. Ved det rene held blev skibet bragt uskadt i havn; nu ejer den syge det. Han som før havde det, gør krav på det. Dette stridsspørgsmål er om fortolkning af lovene ud fra ånd og bogstav.

Modstridende love

- 20** Modstridende love [contrariae leges] er anledningen til strid når én lov påbyder eller tillader, mens en anden forbyder at noget sker, fx: En lov forbyder at den som er blevet dømt for økonomisk udnyttelse af en provins, taler i en offentlig forsamling. En anden lov påbyder en augúr¹⁸ at bekendtgøre navnet i en offentlig forsamling på den som er kandidat til en afdød augúrs embede. En augúr der var blevet dømt for økonomisk udnyttelse af en provins, bekendtgjorde navnet på en kandidat til en afdøds embede; han kræves idømt en bøde. Stridsspørgsmålet er om fortolkning af lovene ud fra modstridende love.

Tvetydighed

Tvetydighed [ambiguum] er anledningen til strid når den skrevne tekst giver to eller flere meninger, fx: Da en husfar gjorde sin søn til arving, testamenterede han sølvkar til sin kone: "Min arving skal give min kone nogle sølvkar til en vægt af 30 pund efter eget valg." Efter mandens død forlanger hun nogle dyre og smukt ciselerede kar. Sønnen siger at han skylder hende nogle kar efter *sit eget valg* til en vægt af 30 pund. Stridsspørgsmålet er om fortolkning af lovene ud fra en tvetydighed.

Definition

- 21** En definition [definitio] er sagens grundlag når striden er om med hvilket

¹⁷På græsk hedder disse seks dele: 1. stásis katá rhētón kaí diánoian; 2. antinómia; 3. amphibolía; 4. hóros; 5. metálēpsis og 6. syllogismós.

¹⁸Augúrerne var spåmænd organiserede i officielle præsteskaber. De varetog en række officielle religiøse opgaver som at tage varsler, at vedligeholde læren om varselstagning og at besvare romeres spørgsmål i religiøse anliggender.

navn en handling skal betegnes. Det er fx sådan her: Da Lúcius Saturnínus¹⁹ havde fremlagt et forslag til en kornlov om $\frac{5}{6}$ ass,²⁰ forklarede Quíntus Caépio,²¹ som på det tidspunkt var bykvæstor,²² Senatet at statskassen ikke kunne tåle en så stor flothed med penge. Senatet besluttede at hvis han forelagde loven for folket, ville han handle mod almenvellet. Saturnínus tog skridt til at forelægge den. Hans kolleger nedlagde veto, men alligevel satte han stemmeurnen ned på dens plads. Så snart Caépio så at Saturnínus til trods for kollegernes veto handlede mod almenvellet, angreb han ham sammen med nogle andre konservative. Han væltede stemmebroerne,²³ kastede stemmeurnerne ned og forhindrede at han kunne forelægge loven. Caépio anklages for krænkelser af folkets suverænitet. Stridsspørgsmålet er om fortolkning af lovene ud fra definition. Det er nemlig selve ordet der defineres når man undersøger hvad det vil sige at krænke folkets suverænitet.

Henvisning til anden retsinstans

Striden er om henvisning til anden retsinstans [translatio] når den anklagede siger enten at sagen må udskydes, eller at anklageren må udskiftes, eller at dommerne må udskiftes. Denne del af stridsspørgsmålet anvender grækerne foran selve domstolen, mens vi for det meste anvender den under forberedelsen af sagen hos embedsmændene. Foran domstolen bruger vi den alligevel en sjælden gang, fx således: Hvis nogen anklages for underslæb med offentlige midler fordi han påstås at have fjernet offentligt ejede sølvkar fra et privat område, kan han sige idet han benytter sig af definitionen på hvad tyveri er, og hvad underslæb er, at han bør anklages for tyveri, ikke for underslæb. **22**

¹⁹Romersk politiker der samarbejdede med Gájus Márius (se noten s. 187) om uddeling af jord til hjemsendte soldater og billigt korn til Roms fattige borgere. Hans modstand mod Senatet blev skarpere og skarpere, Márius brød med ham, og en opbidset folkemængde slog ham ihjel i 100 f.Kr.

²⁰I Rom stilledes der jævnligt forslag om at byens fattige skulle kunne købe korn til meget lave priser. Dette forslag fra 100 f.Kr. ville betyde at en *módius*, 8,6 l, skulle koste $\frac{5}{6}$ af en ass; det var en prissænkning til en ottendedel af den daværende pris. Disse forslag blev stillet af popularerne som en del af den politiske kamp, og optimaterne plejede at bekæmpe dem.

²¹Quíntus Caépio var en slægtning til den Caépio der omtales i § 24. Han omtales igen i II § 17.

²²Bykvæstor, *quaéstor urbánus*, var en af flere embedsmænd som havde forskellige administrative opgaver i selve byen Rom, bl.a. at administrere statskassen.

²³Vælgerne gik i en enkelt række over disse broer på vej hen mod stemmeurnerne for at aflevere deres stemme.

Denne undergruppe af stridsspørgsmål om fortolkning af lovene når sjældent frem for selve dommeren fordi der ved et civilt søgsmål gælder de betingelser prætor har fastlagt, og sagsøgeren taber sagen hvis han ikke har fået bevilget en proces;²⁴ og i offentlige sager er der i lovene taget højde for at der hvis det er i den anklagedes interesse, først fældes en dom om anklageren for at fastslå om han skal have lov til at anklage eller ej.²⁵

Analogislutning

- 23** Striden bygger på analogislutning [ratiocinatio] når der for retten bringes et problem som ikke har sin egen lov, men som alligevel forsøges bedømt af andre love på grundlag af en vis lighed. Fx, en lov siger: "Hvis en er sindsyg, skal myndigheden over ham og hans penge overgå til hans slægtninge på farens side eller hans slægtninge i det hele taget." En anden lov siger: "Den der er dømt for mord på sin mor eller far, skal rulles stramt ind i et skind og smides i en flod." En tredje lov siger: "Loven skal respektere de dispositioner en husfar træffer om sin husstand og sine penge i sit testamente." En fjerde lov siger: "Hvis en husfar dør uden at have gjort testamente, skal hans husstand og penge tilfalde hans slægtninge på farens side eller hans slægtninge i det hele taget." Malléolus blev dømt for at have dræbt sin mor. Da han var blevet dømt, fik han en sæk af ulveskind over hovedet og træsandaler på.²⁶ Derpå blev han sat i fængsel. Hans forsvarere bringer skrivetavler til fængslet og affatter et testamente mens han selv er til stede, i vidners nærvær sådan som loven kræver det; han bøder med livet som straf. De som ifølge testamentet er arvinger, tiltræder arven. Malléolus' lillebror, som havde anklaget ham under processen, gør krav på arven efter loven om slægtninge på farens side som de nærmeste arvinger. I dette tilfælde anføres der ingen bestemt lov til sagen, men der anføres mange forskellige love som danner grundlag

²⁴Administrationen af civile søgsmål lå i hænderne på en valgt embedsmand med titlen byprætor (*praetor urbānus*). Ved sin tiltræden offentliggjorde han i et edikt under hvilke betingelser han ville lade en borger få bevilget proces så hans sag kunne komme for en domstol. Under forberedelsen hos embedsmændene formuleredes ud fra ediktets betingelser det spørgsmål domstolen skulle tage stilling til, og det var i denne indledende fase af sagen spørgsmål om henvisning til anden retsinstans o.l. skulle afklares. Derfor nåede dette stridsspørgsmål ikke frem til selve domstolen.

²⁵Der var i Rom ikke nogen offentlig anklager. Derfor var det overladt til de enkelte borgere at anklage en medborger der gjorde sig skyldig i en forbrydelse der faldt ind under det vi kalder straffeloven, og for at undgå at borgere chikanerede hinanden, var der i loven indbygget nogle stopklodser så man kunne bremse en borger der forsøgte at rejse en klart ubegrundet sag.

²⁶Dette var ifølge et gammelt ritual.

for en analogislutning om han kunne lave retsgyldigt testamente eller ej. Stridsspørgsmålet er om fortolkning af lovene ud fra analogislutning.

Hermed har jeg gennemgået hvordan de enkelte dele af stridsspørgsmålet om fortolkning af lovene er. Næste emne er stridsspørgsmålet om skyld og straf [constitutio juridiciális].

Stridsspørgsmål om skyld og straf

Stridsspørgsmålet er om skyld og straf [constitutio juridiciális]²⁷ når man er enige om handlingen, men der spørges om den blev begået med rette eller urette. Dette stridsspørgsmål har to undertyper: Den absolutte [constitutio juridiciális absolúta] og den betingede [constitutio juridiciális adsumptíva].²⁸ **24**

Absolut stridsspørgsmål

Det er den absolutte type når man siger at handlingen i sig selv er blevet udført med rette, uden at tage ydre forhold med i betragtning, fx: En mime-skuespiller nævnte digteren Áccius med navn og omtalte ham nedsættende fra scenen. Áccius stævnedede ham for injurier. Skuespilleren fremførte ikke andet til sit forsvar end at det er tilladt med navn at omtale ham i hvis navn dramatiske stykker opføres.²⁹

Betinget stridsspørgsmål

Det er den betingede type når forsvaret i sig selv er svagt og styrkes ved at et ydre forhold inddrages. Der er fire undertyper af det betingede stridsspørgsmål:

1. tilståelse [concessio]
2. afvisning af skyld [remótio críminis]
3. skyden skylden over på andre [translátio críminis]
4. sammenligning [comparátio] af alternativer.³⁰

Det er tilståelse [concessio] når den anklagede forlanger at blive tilgivet. Den opdeles i renselse [purgátio] og bøn om tilgivelse [deprecátio].³¹

²⁷Græsk: stásis dikaiologiké.

²⁸Græsk: kat' antílēpsin og kat' antíthesin.

²⁹Skuespilleren tabte sagen, se II § 19.

³⁰På græsk hedder de 1. sygnómē; 2. metástasis; 3. anténklēma og 4. antístasis.

³¹Græsk: kátharsis og paraitēsis.

Det er renselse når den anklagede siger at han ikke handlede med forsæt [consúlto].³² Den opdeler man i uvidenhed [inprudéntia], tilfældet [fortúna] og nødvendighed [necéssitas].³³ Et eksempel på tilfældet [fortúna] er Caépio over for folketribunerne om tabet af sin hær.³⁴ Uvidenhed [inprudéntia] som fx i det tilfælde hvor en hvis bror var blevet dræbt af sin slave, straffede slaven inden han havde åbnet testamentet; i det var den pågældende slave blevet frigivet.³⁵ Nødvendighed [necéssitas] som fx den soldat der ikke kom tilbage den dag hans orlov var forbi, fordi en oversvømmelse havde afskåret vejen.

Bøn om tilgivelse [deprecátio] er når man indrømmer både at man har begået en fejl, og at man har gjort det med overlæg, og så alligevel forlanger at de skal forbarme sig over en. Det kan næsten ikke indtræffe ved domstolene³⁶ undtagen når man forsvarer en hvis mange og gode gerninger er iøjnefaldende, fx: Man indskyder som et emne [lócus comúnis]³⁷ ved en forstørrelse [amplificátio]: “Men hvis han havde gjort det I påstår, var det rimeligt at han blev tilgivet i betragtning af sine tidligere gode gerninger; men han beder ikke om tilgivelse.” Sådan en sag kommer altså næsten aldrig for retten, men den kan komme frem i Senatet eller for en general eller rådgivende kommission.

25 En sag bygger på at skyde skylden over på andre [translátio críminis] når man ikke nægter at man har begået en handling, men siger at man gjorde det tvunget af andres forseelser, fx da Oréstes i sit forsvar skød skylden over på sin mor.

En sag bygger på afvisning af skyld [remótio críminis] når man ikke afviser at have begået handlingen, men derimod ansvaret for den og lægger det over på enten et andet menneske eller en ydre omstændighed. Ansvarret lægges over på et andet menneske som hvis en anklage rettes mod ham som tilstår at have dræbt Públius Sulpícus og forsvarer det med at det var efter konsulernes ordre, og at de ikke blot havde befalet

³²Græsk: prónoia.

³³Græsk: áгноia; týkhe; anánkē.

³⁴I 105 f.Kr. mistede Quíntus Servilius Caépio sin hær i en kamp mod Kimbrerne og Teutonerne fordi han ikke ville samarbejde med sin kollega. Han blev siden anklaget og dømt hvorefter han gik i eksil.

³⁵En herre havde selv ret og pligt til at straffe sine slaver, og broren, som ikke vidste at slaven på grund af testamentet var fri samtidig med sin herres død, havde blot gjort det som enhver slaveejer mente var rigtigt, nemlig straks at straffe denne forbrydelse som i slavesamfund anses for at være specielt alvorlig. En frigiven skulle have været dømt ved en domstol.

³⁶Domstolen kunne ikke lade den slags undskyldninger påvirke dommen.

³⁷Græsk: tópos.

det, men også givet en grund til hvorfor det var tilladt at gøre det.³⁸ Ansvar lægges over på en ydre omstændighed hvis fx en beslutning i Folkeforsamlingen forbyder en at gøre det som han er blevet pålagt at gøre i et testamente.

En sag bygger på en sammenligning [conparátio] når man siger det var nødvendigt at gøre ét af to, og at det sikreste var at gøre det man gjorde. Denne sag er fx således: Dengang Gájus Popílius blev belejret af gallere og flugt var umulig, kom han til forhandling med fjendernes førere. Han forlod mødet med en aftale om at efterlade hærens udstyr mod til gengæld at få lov til at føre hæren uskadt bort. Efter hans mening var det nemlig bedre at miste udstyret end hæren. Han førte altså hæren bort, men mistede udstyret: Han anklages for forrædderi mod staten.³⁹

Jeg mener at jeg hermed har vist hvilke stridsspørgsmål [constitutiónes] der er, og hvilke undertyper de har. Nu skal det gennemgås hvordan og efter hvilken metode disse stridsspørgsmål skal behandles,⁴⁰ når jeg først har vist hvad begge parter i en sag skal bestemme sig for som det overordnede synspunkt der bestemmer hele talens plan [rátio oratiónis].

Motiv, hovedargument og domsspørgsmål

Når man altså har fået fastlagt stridsspørgsmålet [constitútio], skal man straks finde motivet [rátio].⁴¹ Det er motivet der giver anledning til en sag og i sig rummer forsvaret, fx (af pædagogiske grunde bliver jeg ved med at bruge denne sag): Oréstes indrømmer at han har dræbt sin mor; hvis han ikke kan give et motiv for sin handling, trækker han tæppet væk under sit eget forsvar. Derfor giver han det motiv uden hvilket der slet ikke ville være en sag. Han siger: "Hun havde dræbt min far." Som jeg viste ovenfor, er motivet altså det der i sig rummer forsvaret, og uden det ville der ikke engang være den mindste tvivl der kunne forsinke hans domfældelse. 26

³⁸Públius Sulpícus Rúfus stillede som tribun i 88 f.Kr. forslag om nogle love der ville give mænd i Italien som for nylig var blevet romerske borgere, større politisk indflydelse i Rom. Da han mødte stor modstand i Senatet, slog han sig sammen med Márius og fik lovene gennemført. Men efter Sullas march tilbage til Rom samme år blev han proskriberet, dvs. erklæret fredløs, hvorpå han gemte sig på et landsted. En af hans slaver forrædte ham, og han blev myrdet. Slaven gik det ikke meget bedre — han blev frigivet og straks efter dødsdømt og straffet for mordet!

³⁹Efter at Lúcius Cássius Longínus i 107 f.Kr. var faldet i krigen mod Kimbrerne og deres allierede, måtte hans officer Gájus Popílius Laénas lave denne aftale, hvis detaljer der ikke er enighed om, se også IV § 34. Han blev dømt og måtte siden gå i eksil.

⁴⁰Dette sker i II § 2.

⁴¹Græsk: *tó synékhon*.

Når motivet er fundet, skal man prøve at finde hovedargumentet [firmaméntum],⁴² dvs. det der i sig rummer anklagen og som fremføres mod forsvarers motiv, som er nævnt ovenfor. Det fastlægger man således: Efter at Oréstes har benyttet sig af et motiv på denne måde: "Det var min ret at dræbe hende, for hun havde dræbt min far," bruger anklageren sit hovedargument på denne måde: "Men hun burde ikke være blevet dræbt af dig og således have fået sin straf uden rettergang."

Det skal af forsvarers motiv og anklagens hovedargument fremgå hvad der er spørgsmålet for domstolen [quaéstio judícii]. Det kalder vi for domsspørgsmålet [judicátio], mens grækerne siger krinómenon. Det fastlægges ved en kombination af hovedargumentet og forsvarers motiv, fx: Når Oréstes siger at han dræbte sin mor for at hævne sin far, var det da hans ret at dræbe Klytainnéstra uden dom? Med denne metode skal man altså finde frem til domsspørgsmålet; når domsspørgsmålet er fundet, skal hele talers plan ordnes ud fra det.

27 I alle stridsspørgsmål [constitutiónes] og deres undertyper finder man frem til domsspørgsmålene ad denne vej undtagen i stridsspørgsmålet om de faktiske begivenheder [constitútio conjecturális]; i sådanne sager spørges der hverken efter motivet til at han gjorde noget (for han påstås ikke at have gjort noget), eller efter argumentet for motivet (for der foreligger jo ikke et motiv). Derfor fastlægges domsspørgsmålet som en anklage [inténtio] og en benægtelse [infítiátio],⁴³ fx: Anklage: "Du har dræbt Ájax." Benægtelse: "Nej, jeg har ikke dræbt ham." Domsspørgsmål: "Dræbte han Ájax?"

Begge talers samlede plan skal ordnes efter dette stridsspørgsmål, som nævnt ovenfor. Hvis der er flere stridsspørgsmål eller undertyper af stridsspørgsmål, vil der også være flere domsspørgsmål i den samme sag, men også i det tilfælde finder man frem til alle domsspørgsmål på samme måde.

Afrunding af Bog I

Jeg har flittigt bestræbt mig på at tale kort og klart om det som indtil nu har været emnet. Fordi denne bog nu er blevet lang nok, er det mere passende at behandle de emner der mangler, i en anden bog, også for at træthed ikke skal overmande dig med de mange ord og gøre dig uopmærksom. Hvis dette arbejde bliver udført langsommere end du i din begejstring ønsker det, bør du give såvel emnets størrelse som mine

⁴²Græsk: τό αίτιον.

⁴³Græsk: κατάphasis og απόphasis.

andre forpligtelser skylden. Men nu skal jeg nok sætte farten op, og det som jeg er kommet bagud på grund af forpligtelser, vil jeg opveje med flid. I betragtning af din pligtfølelse over for mig og min interesse for dig skulle det bare mangle at jeg i rigt mål gav denne gave til dig sådan som det er dit ønske.

Resumé af Bog I

I Bog I, Herénnius, gennemgik jeg kort hvilke sager en taler skal kunne påtage sig,⁴⁴ og hvilke af talekunstens opgaver [officia ártis] man skal arbejde hårdt med, og hvordan man lettest kan komme til at beherske disse opgaver.⁴⁵ Men fordi man ikke kan behandle alt på én gang, og fordi hovedtrækkene skulle beskrives først så du syntes at resten var nemmere at forstå, valgte jeg at begynde med det som er sværest.

De tre genrer

De tre genrer er: Lejlighedstalen [génus demonstratívim], den politiske tale [génus deliberatívim] og det juridiske partsindlæg [génus judiciále]. Det juridiske partsindlæg er langt den vanskeligste genre; derfor har jeg i denne og i Bog I gennemgået den før de andre.

Talerens fem opgaver

Af talerens fem opgaver [officia oratóris] er stofsamlingen [invéntio] den første og den sværeste. Også den vil jeg blive næsten færdig med i denne bog; nogle af dens detaljer er dog udskudt til Bog III.⁴⁶

Talens seks dele

Om talens seks dele [pártés oratiónis] er jeg allerede begyndt at skrive.⁴⁷ I Bog I har jeg talt om indledningen [exórdium],⁴⁸ beretningen [narrátio]⁴⁹ og opdelingen [divísio],⁵⁰ og det har jeg hverken gjort med flere ord end nødvendigt, eller mindre klart end jeg mente du ønskede det; derefter måtte jeg tale om bevisførelsen [confirmátio] og gendrivelsen [confutátio] under ét. Derfor fremlagde jeg stridsspørgsmålenes [constitutiónes] hovedtyper og deres undertyper;⁵¹ heraf fremgik det samtidig

⁴⁴I § 2.

⁴⁵I § 3.

⁴⁶III §§ 1–15.

⁴⁷I § 4.

⁴⁸I §§ 5–11.

⁴⁹I §§ 12–16.

⁵⁰I §§ 17–18.

⁵¹I §§ 18–25.

hvordan man skal finde stridsspørgsmålet og dets undertype når en given sag foreligger.

Derpå viste jeg hvordan man skal finde domsspørgsmålet [judicatio]: Når man har fundet det, skal man sørge for at hele talens samlede plan ordnes efter det.⁵² Efter det advarede jeg om at der er adskillige sager hvor man skal bruge flere stridsspørgsmål eller undertyper af stridsspørgsmål.⁵³

Plan for resten af kapitlet

Det står tilbage at jeg viser hvilken metode der kan tilpasse forskellige stofsamlinger [inventiões] til hvert enkelt stridsspørgsmål eller undertype af stridsspørgsmål. Og endvidere hvilke argumentationer [argumentatiões] — det grækerne kalder epikheirémata — man skal tilstræbe, og hvilke man skal undgå; begge dele falder ind under bevisførelsen [confirmatio] og gendrivelsen [confutatio].⁵⁴ Derpå viser jeg til sidst hvilke slags afslutninger [conclusiones] man skal bruge; afslutningen er den sidste af talens seks dele.⁵⁵

Først vil jeg altså undersøge hvordan man skal behandle hver enkelt sagstype, og naturligvis vil jeg begynde med at betragte den som er den første og den vanskeligste.

Fremfindelsen af stof til hvert stridsspørgsmål

Stridsspørgsmål om de faktiske begivenheder

- 3 I en sag om de faktiske begivenheder [causa conjecturalis] skal anklagerens beretning [narratio] være fyldt med mistænkeliggørelser af den anklagede, indskudt og spredt over hele talen, så at ingen gerning, ingen gån eller kommen, kort sagt ikke en eneste handling synes gjort uden bagtanke. Forsvarerens beretning [narratio] skal give en enkel og klar fremstilling med en nedtoning af mistanker.

Dette stridsspørgsmåls [constitutio conjecturalis] skema [ratio] består af seks dele:

1. sandsynlighed [probabile]
2. sammenligning [conlatio]

⁵²I §§ 25–27.

⁵³I § 27.

⁵⁴Strukturen i afsnittet om bevisførelse og gendrivelse er denne: I §§ 18–27: Stridsspørgsmålene, II §§ 3–26: Stofsamlingen til argumentationen i forskellige stridsspørgsmål, II §§ 27–46: Behandlingen af de argumentationer stofsamlingen har fundet.

⁵⁵II §§ 47–50.

3. tegn [sígnum]
4. indicium [arguméntum]
5. senere adfærd [consecútio]
6. bestyrkende bevis [adprobátio].

Jeg skal forklare hvad hvert af disse midler kan bruges til.

Sandsynlighed [probábile]⁵⁶ er det hvormed man beviser at det var en fordel for den anklagede at begå forbrydelsen, og at han aldrig har holdt sig tilbage fra den slags skændige handlinger. Den opdeles i motiv [caúsa] og levned [víta].⁵⁷ Motivet er det som får en til at begå forbrydelser, i håb om at opnå goder eller for at undgå ubehageligheder, og motivets spørgsmål er om anklagede stræbte efter et gode med sin ugering, om det mon var ære [hónor], penge [pecúnia] eller magt [dominátio]; eller om han ville tilfredsstille et begær [cupíditas] som kærlighed [ámor] eller en lignende drift, eller mon han ville undgå noget ubehageligt som fjendskab [inimicítiae], vanære [infámia], smerte [dólor] eller straf [supplícium]. Når det drejer sig udsigten til vinding, vil anklageren her vise modstanderens begær, og når det drejer sig om at undgå noget ubehageligt, vil han gøre modstanderens frygt større i sin fremstilling. Forsvareren vil derimod sige at der ikke var noget motiv [caúsa], hvis det er muligt, eller kraftigt reducere dets betydning; derefter vil han fremføre at det er urimeligt hvis alle der har haft fordel af noget, skal komme under mistanke for en forbrydelse. Derefter vil den anklagedes levned [víta] blive undersøgt ud fra hans fortid. Først vil anklageren undersøge om den anklagede før har begået noget lignende. Hvis han ikke finder noget, vil han spørge om anklagede før har været under en lignende mistanke; og anklageren skal være omhyggelig med at den anklagedes levned passer med det motiv [caúsa] som han kort før angav, fx: Hvis han siger at motivet var penge, skal han vise at den anklagede altid har været pengeglad; hvis motivet var ære, at han altid har været ærgerrig. På den måde kan anklageren sammenkæde en karakterfejl med motivet. Hvis man ikke kan finde en fejl der stemmer med motivet, skal han finde en som ikke gør det. Hvis han ikke kan fremstille den anklagede som pengeglad, skal han fremstille ham som et menneske der spreder fordærv og er helt uhæderligt — kort sagt, anklageren skal, hvis det er muligt, sværte ham til med en eller anden fejl eller med så mange fejl som muligt. Derpå skal anklageren

⁵⁶Græsk: eikos.

⁵⁷Græsk: aítía og agōgḗ.

sige at det ikke er forbavsende at den samme som tidligere har handlet så slet, også har handlet så forkert i dette tilfælde. Hvis den anklagede anses for at være helt igennem uplettet og retskaffen, skal anklageren sige at det er handlingerne, ikke hans rygte, man skal se på; indtil nu har han bare skjult sine ugerninger. Og anklageren vil gøre det klart at forbrydelse ikke ligger anklagede fjernt.

Forsvareren skal først pege på et uplettet levned [vīta] hvis det kan lade sig gøre; hvis det ikke kan lade sig gøre, skal han gribe til uvidenhed [inprudēntia], dumhed [stultītia], ungdom [adulescēntia], magt [vis] eller overtalelse [persvāsio]. I disse spørgsmål bør man ikke tillægge kritik af fejl der falder uden for denne anklage, nogen betydning. Men hvis forsvareren er voldsomt handicappet af den anklagedes dårlige opførsel og rygte, skal han først gøre sig umage med at få sagt at der her er blevet spredt falske rygter [rumóres] om en uskyldig; og han skal bruge den kategori eller emne [lócus commúnis] at man ikke skal tro på rygter. Hvis intet af dette kan lade sig gøre, må forsvareren gribe til forsvarets sidste udvej: Han skal sige at han ikke over for censorerne⁵⁸ taler om en mands liv og moral, men over for dommerne om sine modstanderes anklager.

- 6 Det er en sammenligning [conlātio] når anklageren viser at det som den anklagede er tiltalt for at have gjort, ikke var til gavn for nogen undtagen den anklagede selv; eller at ingen anden end den anklagede kunne have gennemført det; eller at han ikke kunne have gjort det med andre midler (eller i det mindste ikke lige så bekvemt), eller at han af bare begær ikke tænkte på andre mere passende midler. Her skal forsvareren vise enten at andre også havde gavn af det den anklagede er tiltalt for, eller at andre også kunne have gjort det.

Tegn [sígnum]⁵⁹ er det middel hvormed man viser at den anklagede ledte efter en velegnet mulighed for at begå forbrydelsen.⁶⁰ Tegn inddeles i seks undergrupper: Stedet [lócus], tidspunktet [témpus], tidsrummet [spátium], lejligheden [occásio], håbet om succes [spes perficiēndi] og håbet om at skjule [spes celāndi].

⁵⁸Hvert femte år valgte man i Rom to særlige embedsmænd (censorerne). De holdt øje med samfundets åndelige og materielle sundhed, bl.a. ved at gennemgå alle Roms borgere for at slette dem fra borgerlisterne som på grund af deres dårlige opførsel ikke fortjente at være borgere, fx fordi de ikke tog sig af deres slægtsgård eller husstand. De kunne bremse farlige politiske og kulturelle tendenser, og endelig forestod de statens udlicitering af offentlige opgaver som byggeprojekter og skatteindkrævning.

⁵⁹Græsk: sēmeíon.

⁶⁰Et eksempel på brugen af tegn finder man i IV § 53.

Stedet [lócus] spørger man til således: Var det tætbe­færdet eller øde, 7 er det altid øde eller var det netop tomt for mennesker lige på det tids­punkt hvor forbrydelsen blev begået, var det helligt eller profant, offentligt eller privat? Hvordan var området omkring gerningsstedet, kunne offeret ses eller høres herfra? Jeg skulle gerne gennemgå punkt for punkt hvad af alt dette der er nyttigt for den anklagede, og hvad der er nyttigt for anklageren, hvis ikke enhver selv kunne afgøre det i den konkrete sag. Det er nemlig kun de grundlæggende principper for stofsamlingen [invéntio] der kommer fra teorien, resten vil den praktiske øvelse let sørge for. Tidspunktet [témpus] spørger man til således: Hvilken årstid, hvornår i døgnet — om dagen eller om natten, i hvilken time, nat- eller dagstime, siges forbrydelsen at være begået og hvorfor på et sådant tids­punkt? Tidsrummet [spátium] overvejer man på denne måde: Var det langt nok til at gennemføre forehavendet, vidste den anklagede at der ville være tid nok til at fuldføre det? Det har nemlig kun ringe betydning at der var tid nok til at fuldføre det, hvis den anklagede ikke kunne vide det på forhånd og regne det ud. Man spørger til lejligheden [oc­cásio], om den var egnet til at begynde på forehavendet, eller om en anden lejlighed ville have været bedre, som enten ikke blev brugt eller var uventet. Om der var håb om succes [spes perficiéndi], ser man så­ledes: Om tegnene ovenfor peger i samme retning, om der endvidere på den ene side lader til at være styrke, penge, klare planer, viden og forberedelser, mens det kan vises at der på den anden side var svaghed, fattigdom, dumhed, uvidenhed og mangel på forberedelse; på den måde kan man vide om den anklagede kunne regne med succes eller ej. Hvilket håb der var om at skjule [spes celándi] forbrydelsen, finder man ud af ved at se på sammensvorne, øjenvidner og hjælpere, frie eller slaver eller begge dele.⁶¹

Indicium [arguméntum] er det middel hvormed en sag bevises med 8 mere sikre beviser og en styrket mistanke. Det deles i tre tidspunkter: før, samtidigt med og efter forbrydelsen. Før forbrydelsen skal man overveje hvor den anklagede var, hvor han blev set, hvem han blev set sammen med, om han mon gjorde nogle forberedelser, om han mødte nogen, om han sagde noget, om han havde sammensvorne, hjælpere eller hjælpemidler; om han mon opholdt sig et andet sted end han plejede, eller på et usædvanligt tidspunkt. Samtidigt med forbrydelsen spørger man

⁶¹Det var mindre risikabelt at have sine slaver som medvidere da det både var vanskeligere og mere risikabelt for slaver at skade deres ejer ved en retssag end det var for en fri borger at anklage eller vidne mod en medborger.

om anklagede blev set da han begik handlingen, om der blev hørt larm, råben eller klirren, eller kort sagt om overhovedet noget blev registreret af nogen af sanserne, af synet, hørelsen, følesansen, lugtesansen eller smagssansen; enhver af disse sanser kan nemlig anstifte mistanke. Efter forbrydelsen ser man på om noget blev efterladt på gerningsstedet som viser enten at der fandt en forbrydelse sted, eller hvem der begik den. At der fandt en forbrydelse sted, fx: Hvis liget er opsvulmet og har blågrå pletter, viser det at den døde blev dræbt af gift.⁶² Hvem der begik den, fx: Hvis våbenet, hvis noget tøj eller hvis noget andet af den slags er blevet efterladt, eller hvis den anklagedes fodspor er blevet fundet; hvis der var blod på hans tøj; hvis han efter forbrydelsen blev pågrebet eller set på det påståede gerningssted.

Den senere adfærd [consecutio] er temaet når man undersøger hvilke kendetegn der siden følger en skyldig og en uskyldig. Hvis det er muligt, vil anklageren sige at da den anklagede blev konfronteret med anklagen, rødmede han, og han blev bleg, stammede, talte forvirret, besvimed eller gav et løfte om bestikkelse — alt sammen tegn på dårlig samvittighed. Hvis den anklagede ikke gjorde sådan, vil anklageren sige at den anklagede i den grad var forberedt på hvad han ville komme ud for, at han med største selvsikkerhed stod fast og besvarede spørgsmål; det er tegn på selvsikkerhed, ikke uskyld. Hvis den anklagede har vist stor angst, vil forsvareren sige at han lod sig påvirke, ikke af dårlig samvittighed over en forbrydelse, men af den store risiko han så forude; hvis den anklagede ikke har vist nogen angst, vil forsvareren sige at han var upåvirket fordi han stoler på sin uskyld.

- 9 Det bestyrkende bevis [adprobatio] bruger man til allersidst når mistanken er velunderbygget. Det har sine egne emner og kategorier [lóci próprii] og fælles emner og kategorier [lóci commúnes].⁶³ De egne emner og kategorier er dem som kun anklageren kan bruge, eller dem som kun forsvareren kan bruge. De fælles emner og kategorier er dem som forsvareren bruger i én sag, og snart efter anklageren i en anden. I en sag om de faktiske begivenheder [caúsa conjecturális] er det anklagerens eget emne [lócus próprius] når han siger at man ikke skal have ondt af forbryderiske mennesker, og med ord fremhæver ugerningens grusomhed. Det er forsvarerens eget emne [lócus próprius] når han fremkalder medlidenhed og beskylder anklageren for bagvaskelse. De fælles emner og kategorier [lóci commúnes] for såvel anklager som forsvarer er for og imod vidnerne,

⁶²Se noten s. 82.

⁶³Græsk: τόποι.

for og imod forhørsresultaterne,⁶⁴ for og imod indicier og for og imod rygter.⁶⁵

Man taler for vidnerne [téstes]⁶⁶ ved at fremhæve deres anseelse og livsførelse og vidneudsagnenes overensstemmelse; imod vidnerne er det deres skændige livsførelse og vidneudsagnenes uoverensstemmelse, og hvis man siger at det som de påstår skulle være sket, ikke kunne lade sig gøre eller ikke er sket, eller at de ikke har kunnet vide noget om det, eller at de fremfører partsindlæg og selv prøver at drage slutninger. Dette hører ind under både forkastelsen og forhøret af vidner.

Man taler for forhørsresultaterne når man viser at det var for at finde frem til sandheden vores forfædre ville have forhør med pinsler og torturinstrumenter, og at store smerter tvinger mennesker til at sige alt hvad de ved; og så vil dette ræsonnement virke mere overbevisende hvis man kan sandsynliggøre det som de torturerede har sagt, ved at drage slutninger efter de samme metoder som man bruger ved enhver opklaring af de faktiske begivenheder. Det samme bør man gøre med vidneudsagn.

Man taler imod forhørsresultaterne på denne måde: For det første ville vores forfædre kun bruge forhørsresultater når det drejede sig om enkle spørgsmål hvor sande udsagn nemt kan genkendes, og hvor usande erklæringer nemt kan afvises, fx: Hvor er en genstand, eller for at løse tilsvarende problemer hvis løsning bygger på synet eller et tilsvarende bevis. Endvidere bør man ikke have tillid til udsagn fremsat under smerter fordi menneskers udholdenhed over for smerte er forskellig, fordi mennesker har forskelligt talent for at opdigte noget, og fordi det i det hele taget ofte er muligt at vide eller gætte hvad det er forhørslederen ønsker at høre. Og vidnet ved at når han har sagt det, vil han undgå flere smerter. Dette ræsonnement vil få støtte hvis man med et sandsynlighedsargument tilbageviser det som kom frem under forhørene; og det bør man gøre med undertyperne af sagen om opklaringen af de faktiske begivenheder [pártes conjectúrae], som jeg har gennemgået ovenfor.⁶⁷

Til fordel for indicier [arguménta] og tegn [síгна] og de øvrige steder **11**

⁶⁴Nogle af forhørsresultaterne blev læst op i retten, fx forhørene af slaver som skulle forhøres under tortur og ikke selv kunne træde frem i retten. Der kunne man så diskutere om torturen, der blev administreret og udført af embedsmænd ved retten, havde været tilstrækkelig osv.

⁶⁵Dette er de såkaldte 'bevismidler uden for talekunsten' [probatiónes inartificiáles]. Over for dem står de bevismidler taleren selv sørger for: hans egen karakter og væsen, den stemning han skaber hos tilhørerne og hans argumenter. Dette kaldes 'bevismidler fra talekunsten' [probatiónes artificioáles]; græsk: písteis átekhnoi og písteis éntekhnoi.

⁶⁶Græsk: mártýres.

⁶⁷§§ 3-8.

som styrker mistanken, bør man tale således: Når mange indicier og tegn peger i samme retning, bør sagen forekomme klar, ikke mistænkelig. Ligeledes bør man stole mere på indicier og argumenter end på vidner; de første fremlægges nemlig præcis sådan som de i virkeligheden opstod og var; vidner derimod kan påvirkes til uigenkendelighed med bestikkelse, taknemmelighedsgæld, frygt eller uvenskab. Man taler imod indicier og tegn og de øvrige grunde til mistanke på denne måde: Man viser at der ikke findes noget forhold der ikke kan mistænkeliggøres af hvem som helst; derefter skal man svække enhver mistanke og gøre sit bedste for at vise at denne mistanke ikke rammer en selv mere end alle mulige andre; og man kan sige at det er en oprørende krænkelse at anse en formodning og en mistanke uden vidner for tilstrækkelig støtte for en påstand.

- 12 Man taler til fordel for rygter [rumóres] hvis man siger at der ikke går røg af en brand uden der var ild; og der var ingen grund til at nogen skulle opdigte og finde på noget usandt; og derforuden, hvis så andre rygter plejer at være falske, skal man argumentere for at netop dette er sandt. Man taler imod rygter hvis man for det første viser at der er mange falske rygter, og giver eksempler på rygter som gav en person et forkert omdømme; og hvis man siger at ens fjender eller bagtaleriske mennesker med en ond karakter har opfundet dem; og hvis man enten fortæller en opdigtet historie, som man påstår er på alles læber, rettet mod modparten, eller refererer et sandt rygte som stiller modparten i et dårligt lys, og derpå tilføjer at man selvfølgelig ikke har tillid til dette rygte fordi alle og enhver kan sprede nok så onde rygter om hvem som helst og fortælle opdigtede historier vidt og bredt. Men hvis et rygte alligevel lader til at være overordentligt sandsynligt, er det med argumenter man kan ødelægge tilliden til det.

Fordi stridsspørgsmålet om de faktiske begivenheder [constitutio conjecturalis] både er det vanskeligste at behandle og det der oftest skal behandles i det virkelige livs retssager, har jeg undersøgt alle dets enkelte dele desto mere omhyggeligt for at ingen skal vakle eller tøve blot det mindste når bare han har brugt disse teoretiske forskrifter i utallige praktiske øvelser. Nu vil jeg gå over til stridsspørgsmålet om fortolkningen af lovene [constitutio legitima].

Stridsspørgsmål om fortolkningen af lovene

- 13 Når forfatterens hensigt [volúntas scriptóris] lader til at være i strid med tekstens bogstav [scriptum], skal man bruge disse emner og kategorier [lóci] hvis man taler til fordel for tekstens bogstav: Efter beretningen [narratio] lovprisning af forfatteren, derpå oplæsning af teksten; så en

udspørgen af modparten: Vidste de godt at der stod sådan i loven, testamentet, kontrakten eller hvad det nu er for et dokument der indgår i sagen? Derefter en sammenligning mellem hvad der stod i teksten, og det som modparten hævder at have gjort: Hvad bør mon dommeren holde sig til, det som er nedskrevet med stor omhu, eller det som er udtænkt med megen spidsfindighed? Så skal den tolkning som modparten har udtænkt og tillagt teksten, hånes og afkræftes. Derpå spørger man hvad forfatteren havde risikeret hvis han havde villet skrive det som modparten mener, eller om det ikke kunne lade sig gøre at formulere teksten helt dækkende. Herefter skal man selv bekræfte den rigtige tolkning og give grunde til hvorfor forfatteren også mente det han skrev; og man skal vise at det er skrevet klart, kort, passende, fuldendt og med sikkert overblik. Derpå skal man referere fortilfælde som blev dømt i overensstemmelse med tekstens bogstav selvom modparten henviste til dens ånd. Endelig skal man vise hvor risikabelt det er ikke at følge teksten. Her er der et fælles emne [lócus commúnis] mod den der til trods for sin indrømmelse af at have handlet imod det som loven tillader, eller et testamente pålægger, alligevel søger at forsvare sin handling.

Man taler til fordel for ånden i teksten på denne måde: Først skal man rose forfatterens evne til begrænsning og hans kortfattedhed fordi han kun har skrevet lige det nødvendige; det man kunne tænke sig til uden en tekst, mente han ikke det var nødvendigt at skrive ned. Så siger man at det kun er pedanter der holder sig til ord og bogstav uden at tænke på meningen. Herefter at den bogstavelige mening er umulig eller ikke kan gennemføres uden at krænke loven, sædvanen, naturen eller ret og rimelighed,⁶⁸ og at ingen kan påstå at forfatteren ikke ønskede alle disse nøje respekteret; omvendt er ens egne handlinger fuldstændig i overensstemmelse med loven. Så viser man at modpartens udlægning af hensigten enten slet ikke er en udlægning, eller er ubegavet eller uretfærdig eller umulig eller i strid med tidligere eller senere udlægninger eller sædvaneretten [léges commúnis]⁶⁹ eller andre overordnede love eller tidligere domme. Endelig opregner man fortilfælde hvor der blev dømt efter hensigten og mod teksten, og man fremlægger love eller kontrakter som er kortfattede, men hvor forfatterens mening nemt forstås. Her er der et fælles emne [lócus commúnis] mod den som oplæser en tekst uden at fortolke forfatterens mening.

Når to love er i indbyrdes modstrid [contráriae léges], skal man først

⁶⁸Disse begreber behandles i §§ 19–20.

⁶⁹Græsk: koinón dikaion.

undersøge om der mon foreligger en ophævelse af en lov, eller om en nyere lov indskrænker en ældre lov; derefter om lovene er i modstrid på den måde at den ene giver et påbud, den anden et forbud, eller sådan at den ene fastslår en tvang, den anden en tilladelse. Den person har nemlig et svagt forsvar som siger at han ikke har gjort det som han var tvunget til at gøre ifølge én lov, fordi en anden lov gav ham tilladelse til selv at vælge; en tvang i loven går nemlig forud for en tilladelse til selv at vælge. På samme måde er det et svagt forsvar når man kan vise at en har gjort det som den lov påbyder som siden er blevet ophævet eller indskrænket af en nyere lov, mens det den nye lov påbyder, er blevet forsømt. Når disse spørgsmål er blevet behandlet, skal man straks fremlægge, oplæse og rose den lov som er gunstig for ens egen sag. Derpå finder man frem til den modsatte lovs mening, og den skal man dreje til sin egen sags fordel. Til sidst skal man fra det absolutte stridsspørgsmål om skyld og straf [constitutio iuridicialis absoluta] benytte teorien om retten og spørge hvem rettens tilgrundliggende dele [partes iuris] holder med; denne undertype af stridsspørgsmålet om skyld og straf skal jeg vende tilbage til nedenfor.⁷⁰

- 16 Hvis man anser teksten for tvetydig [ambiguum] fordi den kan tolkes på to eller flere måder, skal man gribe det således an: Først skal man spørge om den virkelig er tvetydig; derefter skal man vise hvordan teksten ville have været skrevet hvis dens forfatter havde ønsket at den skulle have den mening som ens modpart tillægger den; så viser man at ens egen tolkning både er mulig og i overensstemmelse med retskaffenhed, retfærdighed, loven, sædvanen, naturen og ret og rimelighed; med modpartens tolkning er det lige modsat; og det er ikke tvetydigt skrevet når først man forstår hvilken af de to tolkninger der er den rigtige. Nogle mener at man til at behandle en sådan sag slet ikke kan undvære den viden om amphibolier⁷¹ som filosoffer med særlig interesse for dialektik underviser i. Men den viden mener jeg ikke blot er overflødig, den er direkte skadelig. Det er nemlig *alle* amphibolier de er på jagt efter, også dem hvis ene påstand ikke giver nogen mening. Derfor har de både en trættende måde at afbryde andres tale på og en såvel foragtet som uigennemskuelig måde at fortolke tekster på; og mens de selv gerne vil tale med omtanke og klart, kan de ikke skjule at de taler som små børn. Således kan de i frygt for at tale tvetydigt, ikke engang udtale deres eget navn. Jeg skal tilbagevise deres barnagtige opfattelser med helt klare be-

⁷⁰Se §§ 19–20, hvor rettens tilgrundliggende dele behandles.

⁷¹Et filosofisk teknisk udtryk som betyder *tvetydighed* (amphibolia).

viser og grunde når som helst du måtte ønske det. Netop nu var det ikke upassende at protestere for at jeg kunne udtrykke min foragt for denne barnligt umælende retning inden for pluddervornhed.

Når man skal behandle et stridsspørgsmål om definitionen [definió], skal man først give en kort definition på det begreb striden står om, fx: “Den som ødelægger de ting som tilsammen skaber statens storhed og anseelse, krænker *folkets suverænitæt*. Hvad er det for ting, Quintus Caépio? Folkets afstemninger og embedsmandens ret til at rådspørge folket. Da du væltede stemmebroerne, berøvede du jo netop folket dets afstemning og embedsmanden lejlighed til at rådspørge.”⁷² På samme måde fra det modsatte synspunkt: “Den der påfører statens storhed og anseelse et tab, krænker *folkets suverænitæt*. Men jeg påførte den ikke et tab, jeg forhindrede den led et tab: Jeg har nemlig reddet statskassen, modstået slette mænds vilkårlige planer, og jeg har ikke villet acceptere at hele statens storhed og anseelse gik til grunde.” Først forklares altså begrebets betydning kortfattet og tilpasset sagens behov; derefter sammenkæder man sin egen handling med forklaringen af ordet; til sidst afvises ræsonnementet bag modpartens forklaring af begrebet som forkert, uanvendelig, skændig eller uretfærdig — og her får man stof fra rettens tilgrundliggende dele [pártes júris] i afsnittet om det absolutte stridsspørgsmål om skyld og straf [constitútio juridiciális absolúta], som jeg straks skal behandle.⁷³

I sager om henvisning til en anden retsinstans [translátio] spørger man først om nogen kan have en sag, et krav eller en anklage i det foreliggende tilfælde, og om ikke tidspunktet eller loven eller rettens undersøger burde være en anden. Disse hjælpemidler hører til under lov og sædvane, ret og rimelighed, og de er omtalt i afsnittet om det absolutte stridsspørgsmål om skyld og straf [constitútio juridiciális absolúta].⁷⁴

I sager om en analogislutning [caúsa ratiocinális] skal man først spørge om der er nedskrevet eller afsagt domme om større, mindre eller tilsvarende sager; derpå spørger man om den sag man eventuelt har fundet, er ligesom den foreliggende, eller om den er forskellig fra den; til sidst spørger man om det var med vilje lovskriveren lod være med at skrive om denne sag fordi han ikke ønskede at træffe en forholdsregel om den, eller om han mente der var truffet de nødvendige forholdsregler ved de tilsvarende forholdsregler i de øvrige lovtekster.

⁷²Her fortsættes eksemplet fra I § 21.

⁷³Det sker i §§ 19–20.

⁷⁴Det sker i §§ 19–20.

Hermed er undertyperne af stridsspørgsmålet om fortolkning af lovene færdigbehandlet, og nu vil jeg vende tilbage til stridsspørgsmålet om skyld og straf.

Stridsspørgsmål om skyld og straf

- 19 Man bruger det absolutte stridsspørgsmål om skyld og straf [constitutio iudicialis absoluta] når man uden at inddrage argumenter uden for sagen til sit forsvar, påstår at den handling man indrømmer at have gjort, i sig selv var lovlig. Her er det rimeligt at spørge om handlingen var i overensstemmelse med loven eller ej. Når sagen foreligger, kan man tale herom hvis man kender rettens tilgrundliggende dele [partes iuris]. Til grund for retten ligger disse dele: naturen [natúra], loven [lex], sædvanen [consuetudo], domspraksis [iudicatum], ret og rimelighed [aequum et bonum] og aftaler [pactum].⁷⁵

Fra naturen [natúra] kommer den ret som respekteres på grund af slægtskab eller loyalitet over for familien; det er denne ret som får forældre til at elske deres børn, og børn til at elske deres forældre. Fra loven [lex] kommer den ret som er fastlagt ved folkets beslutning, fx: "Man skal møde op i retten når man har fået en stævning."⁷⁶ Fra sædvanen [consuetudo] kommer den ret som bliver brugt uden lovbestemmelse, men helt som om der var blevet lovgivet, fx: De penge som man har indbetalt til sin bankier, har man ret til at gøre fordring på hos hans kompanion. Fastlagt ved domspraksis [iudicatum] er det hvorom der er blevet afsagt dom eller udstedt et påbud. Disse afgørelser er ofte i modstrid alt efter hvad en dommer, prætor, konsul eller folketribun hver for sig har besluttet i den samme sag, og det sker at én beslutter eller dømmer på én måde, en anden på en anden måde i den samme sag, fx: Byprætoeren Marcus Drusus bevilgede proces når en ville rejse sag om kontraktbrud mod arvingen, mens Sextus Julius ikke ville.⁷⁷ Eller: Som dommer frikendte Gaius Caelius den mand for injurier som med navns nævnelse havde angrebet digteren Lucilius i en mime, men Publius Mucius dømte ham som havde omtalt digteren Lucius Accius med navn.⁷⁸ Fordi der altså kan findes retssager hvor der blevet dømt forskelligt i en lignende sag, skal man når det sker, sammenligne dommerne, tiderne og antallet

20

⁷⁵På græsk er disse seks begreber: 1. phýsis; 2. nómos; 3. synétheia; 4. kekriménon; 5. kalón kaí díkainon; 6. synállagma.

⁷⁶Dette eksempel er meget træffende taget fra den første af bestemmelserne i Roms ældste samlede skrevne lov, *De XII Tavler* (midten af 5. årh.f.Kr.).

⁷⁷Se noten s. 50. Marcus Livius Drusus var byprætor i 115 f.Kr., Sextus Julius Cæsar i 123 f.Kr.

⁷⁸Den første episode er fra 103 f.Kr., den anden fra ca. 136 f.Kr., se I § 24.

af domme. På ret og rimelighed [aéquum et bónum] bygger den ret som angår sandheden og almenvellet, fx at den som er over 60 år, og som har sygdom som undskyldning, kan stille med en stedfortræder i retten. Herved kan endog en ny slags ret blive fastlagt ud fra situationen og en persons status. Fra en aftale [páctum] kommer retten hvis nogle har truffet en indbyrdes aftale, eller hvis der er blevet enighed mellem nogle. Der er aftaler som loven forlanger overholdt, fx: "Hvis parterne har truffet en aftale, skal den forurettede part gå til retten. Hvis de ikke har truffet en aftale, skal den forurettede part møde på Folkeforsamlingens plads eller torvet før middag og give et kort sammendrag af sagen."⁷⁹ Der er endvidere aftaler som uden lovbestemmelser overholdes alene på grund af overenskomsten; man siger at de har gyldighed ved hjælp af retten. Med disse tilgrundliggende dele kan man altså påpege uretten og forsvare retten, hvad der er opgaven under det absolutte stridsspørgsmål om skyld og straf [constitútio absolúta juridiciális].

Når man ved en sammenligning⁸⁰ [comparátio] spørger om det var bedst at gøre sådan som den anklagede påstår han gjorde, eller om man hellere skulle have gjort sådan som anklageren siger, skal man først spørge hvad der var det nyttigste at gøre når de to muligheder stilles op over for hinanden, dvs. hvad der var hæderligst, lettest og mest fordelagtigt. Derpå bør man spørge om den anklagede selv burde afgøre hvad der var nyttigst, eller om andre havde det i deres magt at fastslå hvad der var nyttigst. Så skal anklageren indskyde en mistanke ud fra stridsspørgsmålet om de faktiske begivenheder [constitútio conjecturális] som skal skabe den overbevisning at den anklagede ikke har handlet ud fra en fornuftig plan om at foretrække det gode frem for det ringere, men at handlingen er begået i ond tro af en eller anden sandsynlig årsag. Omvendt skal forsvareren afvise argumentationen om de faktiske begivenheder, som er behandlet ovenfor. Til sidst skal det spørgsmål stilles om det kunne være undgået at det kom så vidt.

Efter at disse punkter er behandlet på denne måde, kan anklageren bruge et fælles emne [lócus commúnis] mod ham som foretrak det unyttige frem for det nyttige uanset at han ikke selv havde magt til at træffe afgørelsen. Forsvareren kan bruge et fælles emne i form af en beklagelse over dem som mener det er rimeligt at foretrække noget skadeligt frem for noget nyttigt; og samtidig skal forsvareren spørge anklagerne og

⁷⁹Eksempel fra Roms ældste samlede skrevne lov, *De XII Tavler* (midten af 5. årh.f.Kr.).

⁸⁰Efter det absolutte stridsspørgsmål om skyld og straf, behandler forfatteren nu det betingede stridsspørgsmål om skyld og straf, se I § 24.

dommerne selv hvad de mon ville have gjort hvis de havde været i den anklagedes sted; og han skal fremmane tidspunktet, stedet, situationen og den anklagedes overvejelser for deres øjne.

Der er tale om at skyde skylden over på andre [translatio criminis] når den anklagede peger på nogle andres forbrydelse som årsagen til sin egen handling. Først skal man spørge om det er lovmedholdeligt at pege på andres forbrydelse som årsagen; derefter skal man undersøge om den forbrydelse der peges på som årsag, er lige så stor som den den anklagede er tiltalt for; så om den anklagede burde have begået samme fejl som en anden tidligere havde begået; endvidere om ikke den første forbrydelse forinden burde have været bragt for retten og dømt; og når den første forbrydelse, som den anklagede peger på som årsagen til sin forbrydelse, ikke er kommet for retten, burde den sag så ikke nu for retten som ikke tidligere kom det. Anklageren har her et fælles emne [lócus commúnis] mod ham som mener at vold skal gå forud for rettens afgørelser. Og anklageren skal spørge sine modstandere hvordan det vil gå hvis andre gjorde ligesådan så de selv straffede nogle der ikke var dømt, fordi de kunne sige at sådan havde anklagerens modstandere jo gjort. Hvad nu hvis anklageren selv havde villet gøre det samme? Forsvareren skal fremføre grovheden af deres forbrydelse som han skyder skylden over på; han skal fremmane situationen, stedet og tidspunktet for tilhørernes øjne så de til sidst mener enten at sagen ikke kunne være bragt for retten, eller at det ville have været nyttesløst.

23 Med en tilståelse [concessio] forlanger man at blive tilgivet. Den opdeles i renselse [purgatio] og bøn om tilgivelse [deprecatio]. Det er renselse når man siger at man ikke handlede med forsæt. Den opdeler man i nødvendighed [necessitudo], tilfældet [fortuna] og uvidenhed [inprudencia]. Først skal disse undertyper gennemgås, så vender jeg tilbage til bøn om tilgivelse [deprecatio].

Først skal man overveje om man er blevet underlagt nødvendigheden [necessitudo] ved sin egen fejl. Derpå skal man spørge hvordan denne tvang kunne undgås eller mildnes. Endvidere om den som angiver nødvendigheden som årsag, har prøvet om han kunne gøre eller udtænke noget som modtræk. Herefter om man ikke fra stridsspørgsmålet om de faktiske begivenheder [constitutio conjecturalis] kan finde stof til en mistanke om at det der fremstilles som uundgåeligt, er gjort med overlæg. Til sidst, hvis der virkelig var en tvangssituation, om det så er rimeligt at regne den for en tilstrækkelig undskyldning.

24 Men hvis den anklagede siger at han handlede forkert af uvidenhed

[inprudéntia], skal man først spørge om han kunne være uvidende eller ej; derpå om han gjorde sig nogen anstrengelser for at opnå viden eller ej; endvidere om det var ved et tilfælde eller ved egen fejl han ikke vidste noget. For den som siger at han havde mistet forstanden på grund af vin [vínium], kærlighed [ámor] eller stor vrede [iracúndia], han synes at være uvidende ved en karakterbrist og ikke ved regulær uvidenhed; derfor kan han ikke forsvare sig med uvidenhed, men vil i stedet for fremstå som oversmurt med skyld. Til sidst skal man med stridsspørgsmålet om de faktiske begivenheder [constitútio conjecturális] spørge om han vidste noget eller ej; og det skal overvejes om uvidenhed bør være tilstrækkeligt forsvar når det står fast at forbrydelsen er blevet begået.

Når årsagen til forbrydelsen tilskrives tilfældet [fortúna], og forsvareren siger at den anklagede af denne grund skal tilgives, skal man overveje alle de samme punkter som blev foreskrevet angående nødvendighed [necessitúdo] som undskyldning. Alle tre undertyper af renselse [purgátio] er nemlig indbyrdes så nært beslægtede at man med lidt tilpasning kan bruge de samme punkter til dem alle.

Emner og kategorier [lóci commúnes] i disse sager er: Anklageren har et emne og en kategori mod ham som tilstår at han har begået en forbrydelse, og så alligevel sinker dommerne med sin talelyst; forsvareren har et emne og en kategori hvor han holder sig til menneskelighed [humánitas] og medlidenhed [misericórdia].⁸¹ I alle livets forhold skal man betragte viljen; handlinger begået uden forsæt bør da ikke tillægges bedrageriske hensigter.

Man bruger en bøn om tilgivelse [deprecátio] når man tilstår at have 25 begået en forbrydelse uden at påstå at det skete på grund af uvidenhed, tilfældigt eller af nødvendighed, og så alligevel forlanger at blive tilgivet. Her finder man en grund til tilgivelse fra disse emner og kategorier [lóci]: Hvis det står fast at den tiltalte har gjort samfundet flere og større tjenester end forbrydelser vendt imod det; hvis den bønfoldende er en mand med store moralske kvaliteter eller fra en fornem og respekteret familie; hvis der er håb om at han for fremtiden vil være en nyttig borger forudsat han kan gå ustraffet bort; hvis man kan vise at den der beder om tilgivelse, selv har været mild og barmhjertig når det var ham der havde magten; hvis det ikke var had og grusomhed, men pligtfølelse og en positiv indstilling der bevægede ham til at begå forbrydelsen; hvis andre er blevet tilgivet med samme begrundelse; hvis det lader til at han ikke vil være til fare for nogen efter at han er blevet løsladt; hvis sagen ikke vil

⁸¹Der er flere steder om medlidenhed (Græsk: éleos, oiktos) i §§ 26 og 50.

26 give anledning til kritik hverken i den lokale bystat eller i andre. Emner og kategorier [lóci commúnes]: Om menneskelighed, skæbnen, medlidenhed, altings omskiftelighed. Disse emner og kategorier skal anklageren bruge fra den modsatte synsvinkel, med forstørrelse [amplificatio] og opregning af alle den anklagedes forbrydelser. En sådan sag kan ikke komme for retten (det viste jeg i Bog I⁸²), men fordi den kan opstå i Senatet eller i en rådsforsamling, mente jeg ikke den skulle springes over.

Når man vil afvise skylden for en forbrydelse, henfører man sin forbrydelses årsag til et ydre forhold [res] eller et menneske. Hvis årsagen henføres til et menneske, skal man først undersøge om den som årsagen henføres til, havde lige så stor magt og handlekraft som den anklagede ønsker at vise; og om den anklagede mon på en eller anden måde havde kunnet gøre modstand med sin hæderlighed i behold og uden risiko; og hvis alt virkelig forholder sig gunstigst muligt for den anklagede, om man så bør bøje sig for ham blot fordi han handlede efter en andens tilskyndelse. Til sidst gøres problemet til en strid om de faktiske begivenheder [controvérsia conjecturális], og man undersøger i detaljer om den anklagede mon handlede med forsæt.

Hvis årsagen henføres til et forhold [res], skal man overveje det samme som ovenfor og alt det som jeg foreskrev om nødvendigheden [necessitúdo].⁸³

Argumentationernes udformning

27 Da jeg nu mener at jeg grundigt nok har gennemgået hvilke argumentationer [argumentatiónes] man skal bruge i alle retssagens [causa judicialis] undertyper, skal næste punkt være at jeg viser hvordan man videre behandler selve argumentationerne elegant og dækkende. Det er nemlig ikke svært at finde frem til de argumenter [adjuménta] der støtter en sag; men det er meget svært at finpudse argumenterne og fremføre dem let og naturligt. Det er nemlig denne evne der forhindrer at man dvæler for længe ved de samme punkter, hele tiden vender tilbage til det samme, i utide forlader en påbegyndt argumentation og går hovedkulds i gang med en anden. Ved at følge denne metode kan man nemlig også selv huske hvad man har sagt hvert eneste sted i talen, og tilhøreren kan fatte og huske såvel hele sagens som den enkelte argumentations disposition.

Argumentationens fem dele

28 Den mest dækkende og fuldkomne argumentation [argumentatio] er den

⁸²I § 24.

⁸³Se §§ 23–24.

som består af fem dele: påstand [propositio], bevis [rátio], bevisførelse [confirmátio], udsmykning [exornátio] og resumé [conpléxio]. Med påstanden viser man kortfattet hvad det er man vil bevise. Beviset giver, med tilføjelse af en kort ekstra forklaring, en grund til at det man påstår, er sandt. Bevisførelsen styrker med flere argumenter [arguménta] det bevis der er fremlagt kortfattet. Udsmykningen bruger man til at pryde og berige argumentationen efter den er blevet bestyrket. Resuméet er en kortfattet sammenfatning af argumentationens dele.

For at vise hvordan man bruger disse fem dele gennemført og komplet, vil jeg gennemgå et eksempel på en argumentation:

Jeg vil vise at Odysseus havde et motiv [caúsa] til at slå Ájax ihjel.⁸⁴

Odysseus ville nemlig rydde ham af vejen som var hans bitreste fjende og en person han ikke med urette mente var meget farlig for ham.⁸⁵

Odysseus så at så længe Ájax levede, ville hans eget liv ikke være sikkert; han håbede at han med Ájax' død kunne garantere sin egen sikkerhed; Odysseus var vant til at planlægge død og undergang for sin fjender på helt igennem uretfærdig vis når han ikke kunne gøre det på en retfærdig måde; det er Palamédes' urimelige død et bevis på.⁸⁶ For det første tilskyndede altså frygt for egen sikkerhed ham til at slå Diomédes ihjel, og for det andet fjernede hans vane med at begå forbrydelser enhver tøven med at gennemføre den onde handling.⁸⁷

Alle mennesker har ikke blot en grund til at begå små, ubetydelige synder, men især stræber de efter at gøre de allerstørste ugerninger når de er tilskyndet af udsigten til en sikker

29

⁸⁴Påstanden, se noten s. 47.

⁸⁵Beviset.

⁸⁶Der er overleveret forskellige beretninger om konflikten mellem Palamédes og Odysseus. Ifølge én beretning prøvede Odysseus før Den Trojanske Krig at undgå krigstjenesten ved at spille sindsyg; men Palamédes, der gjaldt for at være meget klog, gennemskuede hans spil og afslørede det. Som hævn lokkede Odysseus sammen med Diomédes ham ud på en fisketur hvor de druknede ham. Ifølge en anden skrev Odysseus et falsk brev som om det var fra trojanernes konge Príamos. I brevet lovede Príamos Palamédes guld som tak for tjenester til trojanerne. Samtidig skjulte Odysseus guld i Palamédes' lejr, og med disse "beviser" fik han hæren til at stene ham. Siden var Palamédes et skoleeksempel på et justitsmord.

⁸⁷Bevisførelse.

gevinst. Når nu håbet om penge har fået mange ud på kriminalitetens skråplan, når nu adskillige på grund af magtbegær har fået forbrydelsens smuds på deres hænder, når nu mange har skaffet sig en kun ubetydelig vinding mod et kolosalt bedrageri, hvem kan så undre sig over at Odysseus, som nærede den største frygt for sit eget liv, ikke veg tilbage for denne forbrydelse? Denne helt igennem tapre, ubestikkelige, mod sine fjender ubøjelige, af uret hjemsøgte og af vrede opflammede helt ville en bange, forbryderisk og troløs mand med dårlig samvittighed og fuld af intriger ikke lade være i fred fordi han var hans fjende. Hvem kan undre sig over det? Når vi jo ser rovdyr komme fyrige og modige for at angribe og skade et andet rovdyr, er det ikke svært at forestille sig at også Odysseus' vilde, grusomme og umenneskelige sind uden tøven gik i gang med at knuse en fjende; og det så meget mere som rovdyr ikke lægger planer, hverken gode eller onde, mens vi alle er klar over at Odysseus' hoved altid var fyldt med mange og slette planer.⁸⁸

- 30** Hvis jeg altså lovede at jeg ville finde et motiv [caúsa] som fik Odysseus til at begå en forbrydelse, og hvis jeg har godtgjort at tanken på det bitre fjendskab og frygten for egen sikkerhed var til stede, er der ingen tvivl om at enhver må indrømme at der forelå et motiv til forbrydelsen.⁸⁹

Den mest dækkende argumentation [argumentátio] er altså den som består af fem dele; men den er det ikke altid nødvendigt at bruge. Det sker at resuméet [conpléxio] kan undværes når problemet er så enkelt at det er let at huske det. Det sker også at udsmykningen [exornátio] må springes over hvis problemet ikke giver så rig lejlighed til forstørrelse og udsmykning. Men hvis argumentationen er kort, og hvis problemet er simpelt og ubetydeligt, kan man undvære både resuméet og udsmykningen. Den regel som jeg her har fremlagt om de to sidste dele af argumentationen, må man overholde i alle argumentationer. Den komplette argumentation er altså femdelt; den korteste er tredelt, og midt imellem dem er der en firdelt hvor enten resuméet eller udsmykningen er fjernet.

Kritisable argumentationer

- 31** Der er to slags kritisable argumentationer [argumentatiónes]: En som

⁸⁸Udsmykningen.

⁸⁹Resuméet.

modparten kan gendrive, og som derfor angår selve sagen, og en anden, som ganske vist er meningsløs, men som alligevel ikke behøver at blive gendrevet. Hvis jeg giver nogle eksempler, kan man klart forstå hvad det er man bør gendrive med kritik, og hvad man bør forbigå i tavshed og ikke udsætte for kritik. Dette kendskab til kritisable argumentationer er nyttigt på to måder. Det advarer nemlig om at undgå det kritisable i sin egen argumentation, og det viser hvordan man mest passende kan kritisere det når andre ikke har undgået det i deres.

Siden jeg har vist at den fuldkomne og komplette argumentation består af fem dele, vil jeg nu overveje hvilke fejl man skal undgå i hver enkelt del af argumentationen, med det sigte at man både selv kan holde sig på afstand af disse fejl, og at man efter min forskrift kan undersøge modpartens argumentationer i alle deres dele og underminere dem i henseende til en af delene.

- Det er en kritisabel påstand [expositio]⁹⁰ når det som har gyldighed for en gruppe eller for flertallet, udstrækkes til at gælde alle uanset at det ikke nødvendigvis kan tillægges alle som en egenskab. Fx hvis en fremfører dette: “Alle som lever i fattigdom, vil hellere skaffe sig rigdom ved en forbrydelse end leve videre i fattigdom med pligtfølelse.” Hvis en på denne måde har fremlagt en argumentation uden at tage sig tid til at spørge hvordan beviset [rátio] og bevisførelsen [confirmátio] er, er det ikke svært at kritisere selve hans påstand idet man viser at det som kan gælde en eller anden uanstændig fattig, her uden grund og med urette tilskrives alle fattige. **32**
- Det er ligeledes en kritisabel påstand når man benægter at det overhovedet kan indtræffe som dog indtræffer en sjælden gang, fx: “Ingen kan blive forelsket ved første blik.” Når nemlig nogen er blevet forelsket ved første blik, og når taleren alligevel har sagt ‘ingen’, er det lige meget at det kun sker sjældent, når først man har indset at det sker af og til, eller blot at det kunne ske. **33**
- Det er ligeledes en kritisabel påstand når man tilkendegiver at man har talt alt og alle med, og så alligevel har glemt noget der helt oplagt skulle med, fx: “Siden det nu er fastslået at manden er blevet myrdet, må han nødvendigvis være blevet myrdet enten af røvere eller af sine fjender eller af dig som han indsatte som medarving i sit testamente. Der blev aldrig set røvere på det pågældende sted,

⁹⁰ *expositio*, ‘påstand’, bruges her i samme betydning som *propositio* i § 28.

fjender havde han ingen af; hvis han hverken er blevet myrdet af røvere eller af fjender — de første fordi der ingen var, de sidste fordi han ingen havde — er der kun den mulighed tilbage at han blev slået ihjel af dig.” En sådan påstand kan man kritisere hvis man viser at andre foruden dem modparten opregnede, kunne have begået forbrydelsen; når modparten i dette eksempel siger at offeret nødvendigvis må være blevet myrdet enten af røvere eller af sine fjender eller af ens egen klient, så svarer man at det også kunne have været en af hans slaver eller en anden medarving. Når man på denne måde har pillet modpartens optælling fra hinanden, har man skaffet sig selv mere plads til sit forsvar. Omvendt må man selvfølgelig undgå denne fejl i sin egen påstand så man altså ikke har glemt noget der helt oplagt skulle med, når man giver indtryk af at have talt alt og alle med.

- 34**
- Ligeledes er den påstand kritisabel som benytter en forkert opregning [enumeratio] idet man omtaler færre ting end der er, fx: “Der er to ting, dommere, som kan få alle til at begå en forbrydelse, nemlig ødselhed og griskhed.” Hertil ville nogen måske indvende: “Hvad så med kærlighed? Ærgerrighed? Overtro? Frygt for døden? Magtsyge? I det hele taget alle mulige andre ting?”
 - Ligeledes er en påstand kritisabel når man omtaler flere ting end der er, fx: “Der er tre ting som bringer alle menneskers sind i bevægelse, nemlig frygt, begær og bekymring.” Men det havde været nok at nævne frygt og begær, for bekymring er en uundgåelig følge af begge disse ting.
 - Ligeledes er den påstand kritisabel som søger alt for langt tilbage, fx: “Dumhed er alle onders ophav og stof. Den avler umådeligt begær. Umådeligt begær er fremdeles ubegrænset og ustyrligt. Det avler griskhed. Griskhed får endvidere mennesker til at begå en hvilken som helst forbrydelse. Det var altså griskhed der fik vores modpart til at begå denne ugerning.” Her havde det været nok at fremføre den sidste bemærkning. Ellers kommer man til at efterligne Énnius⁹¹ og de andre digtere, som har lov til at sige således:

⁹¹Énnius var en af Roms tidligste digtere (239–169 f.Kr.). Han oversatte græske tragedier og skrev et heltedigt om Roms tidligste historie i en stil der er en fortsættelse af Homérs *Iliáde* og *Odyssé*. Dette værk gjorde Énnius til den romerske klassiker, som alle lærte i skolen, indtil Vergils *Æneide* blev udgivet.

Gid ikke de granstammer der var fældet med økser i lunden på bjerget Pélion, var faldet til jorden, og gid det skib ikke herfra havde taget begyndelsen til at blive bygget som nu omtales under navnet Árgo fordi argivernes udvalgte mænd ombord på det søgte at erobre bukkens gyldne skind fra folkene i Kólkhis med bedrag under kong Pélías' ledelse: Så ville min frue nemlig aldrig som en omstrejfer have sat foden uden for sit hus, Medéa, syg i sjælen, såret af grum kærlighed.⁹²

Her ville det nemlig have været nok at sige følgende hvis digterne ellers sørgede for kun at sige det nødvendige:

Gid min frue aldrig som en omstrejfer satte foden uden for sit hus, Medéa, syg i sjælen, såret af grum kærlighed.

I sine påstande må man altså helt undgå denne søgen tilbage til den første begyndelse. Denne påstand behøver nemlig ikke som så mange andre påstande at blive gendrevet, den er derimod en fejl i sig selv.

Det bevis [rátio] er forkert som ikke passer til påstanden [expositio] **35**
på grund af mangel på beviskraft eller mangel på indhold.

- Det bevis mangler beviskraft som ikke med tvingende nødvendighed viser at det forholder sig sådan som man har påstået, som fx her hos Pláutus:

At kritisere en ven for en fejl som fortjener kritik, er en handling som kun bringer utak, men af og til er den alligevel nyttig og gavnlig.

Dette er påstanden. Og se så hvilket bevis der gives:

For i dag skal jeg virkelig kritisere min ven for en fejl som fortjener den største kritik.⁹³

⁹²Dette er fra ammens prolog i Énnius' tragedie *Medea som landflygtig*, som var en bearbejdning af Eurípides' tragedie *Medea*.

⁹³Disse vers er fra komediedigteren Pláutus' *Trinumus* 23–26. Eksemplet beror på en misforståelse af ordet *nam* der ofte angiver en årsag (her er det således oversat med 'For'), men Pláutus bruger også *nam* til at give et eksempel på en generel regel ('således'), og det er netop denne brug af *nam* man finder her.

Han overvejer hvad det er nyttigt at gøre, ud fra hvad han selv vil gøre, ikke ud fra hvad man bør gøre.

- Det bevis mangler indhold som bygger på en falsk årsag, fx “Man skal ikke undgå kærligheden; det er nemlig fra den det sandeste venskab opstår.” Eller et andet eksempel: “Man skal undgå filosofien; den bringer nemlig sløvhed og lediggang.” Hvis nemlig disse beviser ikke var falske, måtte vi indrømme at også deres påstande [expositiões] var sande.

- 36** • På samme måde er det et svagt bevis som ikke giver en nødvendig årsag for påstanden, fx Pacúvius:⁹⁴

Filosofferne påstår at Skæbnen er vanvittig og blind og dum, og at den står på en rund, roterende klippe: Skæbnen falder i den retning som Tilfældet har skubbet klippen, mener de. De gentager at Skæbnen er blind fordi den ikke ser hvem den skal knytte sig til; de siger den er vanvittig fordi den er hård, usikker og omskiftelig; og dum fordi den ikke kan se forskel på fortjent og ufortjent. Men der er også andre filosoffer som siger at der ikke er nogen Skæbne i vores ulykkelige liv; de mener der kun er Blindt Tilfælde. Erfaringen fra det virkelige liv lærer os at det er mere sandsynligt: Således var Oréstes snart konge, snart blev han tigger. Sådan gik det fordi hans formue led skibbrud, det skyldtes ikke Tilfældet eller Skæbnen.

Her bruger Pacúvius nemlig et svagt bevis når han påstår at det er rigtigere at sige at tingene styres af Blindt Tilfælde end af Skæbnen. For efter begge filosofiske teorier kunne det ske at den som havde været konge, endte som tigger.

- 37** • På samme måde er det et svagt bevis når noget tilsyneladende fremføres som et bevis, men i virkeligheden gentager det samme som der blev sagt med påstanden, fx: “Griskhed er et stort onde for mennesker fordi mennesker plages af mange og store ubehageligheder på grund af umådeligt begær efter penge.” Her siges der nemlig i beviset med andre ord det samme som er blevet sagt i påstanden.

⁹⁴Pacúvius (ca. 220–130 f.Kr.) var en romersk tragedieforfatter, som i 1. årh.f.Kr. gjaldt for at være Rom største tragiske digter.

- Ligeledes er det et svagt bevis som anfører en dårligere begrundelse for påstanden end sagen kræver, fx: “Visdom er nyttig fordi vise mennesker plejer at lægge meget vægt på familien og religionen.” Og: “Det er nyttigt at have sande venner; så har man nemlig nogle man kan have det rart sammen med.” I den slags beviser understøttes påstanden ikke af et generelt eller absolut bevis, men af et tyndt bevis.
- Ligeledes er det et svagt bevis som lige så godt kan bruges til en anden påstand — sådan som Pacúvius gør når han anfører ét og det samme bevis for at Skæbnen er blind, og for at Skæbnen er dum.

I bevisførelsen [confirmátio] er der mange fejl man både skal undgå **38** i sin egen tale og være på udkig efter i modpartens, og man skal overveje disse fejl ret så omhyggeligt fordi en gennemarbejdet bevisførelse i allerhøjeste grad styrker argumentationen [argumentátio].

- De der specielt studerer hvordan man begrunder beviser, bruger derfor dilemmaet [dúplex conclusio],⁹⁵ fx:

Du behandler mig uretfærdigt uden jeg fortjener det, far.
Hvis du nemlig mener at Chrespóntes er en skidt fyr,
hvorfor giftede du mig så bort til ham? Men hvis han er
en fin fyr, hvorfor tvinger du mig så til mod min vilje at
forlade ham mod hans vilje?

Dette afrunder man således: Enten vender man det mod den der fremsatte det, eller man angriber det ud fra den ene af de to sætninger. Ved at vende det om således:

Jeg behandler dig ikke uretfærdigt uden du fortjener det,
mit barn. Hvis han er en fin fyr, gav jeg dig jo bort
til ham; men hvis han er en skidt fyr, skal jeg med en
skilsmisse befri dig for dine ubehageligheder.

Man angriber det ud fra den ene af de to sætninger hvis man gendriver en af dilemmaets to dele således:

Du siger: “Hvis du nemlig mener at Chrespóntes er en
skidt fyr, hvorfor giftede du mig så bort til ham?” —

⁹⁵Græsk: dílēm̄ma.

Jeg mente han var en fin fyr, men jeg tog fejl. Bagefter har jeg lært ham rigtigt at kende, og herefter undgår jeg ham.⁹⁶

39 Gendrivelsen af et dilemma er altså tvedelt; den første gendrivelse er mere omfattende, den sidste er nemmere at udtænke.

- Ligeledes er det en kritisabel bevisførelse når man misbruger noget som har flere betydninger, som om det har en helt entydig betydning, fx: “Han må nødvendigvis være syg siden han er bleg.” Eller: “Hun må nødvendigvis være nedkommet siden hun bærer på et spædbarn.” Der ligger nemlig heri ikke i sig selv nogle sikre tegn; men hvis andre lignende tegn også optræder, vil den slags tegn ikke desto mindre bidrage til mistanken.
- Ligeledes er det kritisabelt når det man siger mod modparten, kan ramme både enhver anden og også taleren selv, fx: “Mænd er ulykkelige hvis de gifter sig.” — “Men du har selv giftet dig for anden gang.”⁹⁷
- Ligeledes er det kritisabelt at fremføre et helt alment forsvar, fx: “Ude af sig selv på grund af vrede eller ungdom eller kærlighed begik han en forbrydelse.” Hvis den slags bønner om tilgivelse [deprecatiões] accepteres, vil de alvorligste forbrydelser gå ustraffet hen.
- Ligeledes er det kritisabelt når noget regnes for en sikker kendsgerning med den begrundelse at herom er alle enige, når der faktisk stadig hersker uenighed herom, fx:

Hør her du! Guderne i hvis magt er alts færden, i himlen og på jorden, slutter fred indbyrdes og forenes i enighed.⁹⁸

Dette eksempel lader Énnius Thesprótus bruge for egen regning som om han allerede med sikre beviser havde vist at det passede.

40 • Ligeledes er det kritisabelt når noget ser ud til at blive sagt for

⁹⁶Dette eksempel stammer fra en taleøvelse der bygger på en tragedie af enten Eurípides eller Énnius.

⁹⁷Uklart om dette er et replikskifte fra Énnius' *Medea* eller en ukendt komedie.

⁹⁸Muligvis fra Énnius' tragedie *Thyestes* hvor Thesprótus prøver at forsone brødrene Átreus og Thyétes.

sent og efter at sagen er afsluttet, fx: “Hvis jeg var kommet i tanke om det, medborgere, ville jeg ikke have ladet det komme så vidt, for så ville jeg have gjort det ene eller det andet; men det tænkte jeg ikke på dengang.”

- Ligeledes er det kritisabelt når man alligevel dækker over en klar forbrydelse med et eller andet forsvar, fx:

Dengang alle opsøgte dig, og dit kongedømme blomstrede, forlod jeg dig. Nu hvor du er forladt af alle, kommer jeg alene her for under stor fare at genindsætte dig på tronen.⁹⁹

- Ligeledes er det kritisabelt når noget kan tolkes i en anden retning end den taleren tilsigtede. Fx hvis en mægtig og indflydelsesrig person i Folketingsmødet udtaler: “Det er bedre at adlyde en konge end at adlyde dårlige love!” Selvom man for at forstørre noget godt kunne sige sådan uden onde bagtanker, så kan det på grund af talerens magt ikke siges af ham uden at vække kraftig mistanke.¹⁰⁰
- Ligeledes er det kritisabelt at bruge forkerte eller helt almene definitioner [definitiones]. De forkerte er fx hvis en påstår at der ikke findes nogen anden forulempelse [injúria] end den der består i tæsk eller en overfusning.¹⁰¹ Helt almene definitioner er dem som lige så godt kan dække noget andet, fx hvis en siger: “En angiver fortjener sagt i al korthed dødsstraf; han er nemlig en dårlig og farlig borger.” Her har han nemlig givet en definition der passer lige så godt på en tyv, en knivstikker eller en forræder som på en angiver.
- Ligeledes er det kritisabelt at bruge det som indicium [argumentum] som er genstand for den retslige undersøgelse, fx hvis én anklager en anden for tyveri og derfor siger at han er et dårligt, grisk og bedragerisk menneske; beviset herpå er at den anklagede har begået tyveri mod anklageren.

⁹⁹Disse vers formoder man er fra Pacúvius' tragedie *Medus*; Medéa taler til sin far Aiétes, som hun i sin tid narrede sammen med Jáson.

¹⁰⁰I Rom blev kongedømmet afskaffet 510 f.Kr., og specielt fortalerne for staten som folkets anliggende (*res pública* = folkets sag, heraf ‘republik’) fastholdt herefter en klar antimonarkistisk holdning.

¹⁰¹Forulempelse [injúria] defineres i IV § 35.

- Ligeledes er det kritisabelt at løse en strid ved hjælp af en ny strid, fx: "I bør ikke, censorer,¹⁰² stille jer tilfreds med at han siger at det var umuligt for ham at være til stede sådan som han havde aflagt ed på han ville. Hvad nu hvis han ikke var mødt op til krigstjeneste? Ville han mon så have sagt det samme til militærtribunen?"¹⁰³ Dette er kritisabelt fordi et forhold der ikke er klart eller afgjort, men indviklet og genstand for en lignende strid, fremføres som eksempel.
- 42
- Ligeledes er det kritisabelt når det som er genstand for stor strid, ikke bliver afklaret og får lov at stå tilbage som om der var truffet en afgørelse, fx:

Orakelsvaret taler klart hvis du ellers ville forstå det: Det befaler at våbnene skal gives til en lige så ædel mand som ham der før bar dem, hvis vi vil erobre Troja. Jeg siger at det er mig der er lige så ædel: Det er kun rimeligt at jeg kan glæde mig over min brors våben, og at de tilkendes mig, hvad enten fordi jeg er slægtning eller hans lige i tapperhed.¹⁰⁴

- Ligeledes er det kritisabelt at være uenig med sig selv i sin egen tale og komme med indvendinger mod det man har sagt tidligere i talen, fx: "Hvad grund har jeg dog til at anklage ham?" og så udvikle temaet således mens man tænker højt:

For hvis han har skam i livet, hvorfor skulle man så anklage ham som er et ordentligt menneske? Men hvis han har en skamløs karakter, hvorfor skulle man så anklage ham, han er jo ligeglad med det han får at høre?

Anklageren synes nu at have givet sig selv en god grund til ikke at fremføre sin anklage. Hvad sker der så, hvad er det næste han siger?

Men nu skal jeg rigtig tage dig under behandling lige fra den første begyndelse.

- 43
- Ligeledes er det kritisabelt at tale imod dommerens eller tilhørernes

¹⁰²Om censorerne, se noten s. 58.

¹⁰³Militærtribunen var en af de højere officerer i hæren.

¹⁰⁴Disse vers handler også om Ajax' forsøg på at få Akhilleus' våben, se noten s. 47. Man ved ikke hvilket drama denne replik stammer fra.

ønsker, eller hvis man krænker enten det parti de støtter, eller de mennesker de holder af, eller hvis en tilhørers holdning krænkes af en anden lignende fejl.

- Ligeledes er det kritisabelt ikke at begrunde [confirmáre] alt det som man i sin påstand [expositio] har lovet at begrunde.
- Ligeledes må man sørge for ikke at tale om noget andet end det striden drejer sig om; og under denne type fejl må man passe på ikke at tilføje noget eller trække noget fra, eller at hele sagen ændres og ender med at være en anden sag; sådan gik det fx i Pacúvius' stykke hvor Zéthus' og Ámphions uenighed først handler om musik og så bliver til en diskussion om værdien af visdom og nytten af tapperhed.¹⁰⁵
- Ligeledes må man passe på at anklagerens beskyldning [criminátio] ikke handler om én ting, mens forsvarerens renselse [purgátio] renser den anklagede for noget andet. Det er for øvrigt noget mange forsvarere gør med vilje når de er hårdt pressede af sagens vanskeligheder; fx hvis en der er under anklage for at have brugt bestikkelse for at blive valgt til et embede, siger at han i felten mange gange blev belønnet af generalerne. Hvis man holder vågent øje med den slags i modstandernes tale, kan man ofte fange dem og vise at de ikke har noget at sige til svar når man holder dem fast på deres fejl.
- Ligeledes er det kritisabelt at tale nedsættende om en kunst [ars] 44 eller videnskab [sciéntia] eller enhver beskæftigelse på grund af deres fejl som har denne beskæftigelse: Et eksempel er dem som taler nedsættende om retorik [rhetórica (ars)] på grund af en eller anden talers skandaløse levevis.
- Ligeledes er det kritisabelt at tro at fordi der er blevet begået en forbrydelse, så kan man også vise at den er blevet begået af en bestemt person, fx: "Det står fast at den døde var grim, opsvulmet

¹⁰⁵Det drejer sig om stykket *Antiopa*, hvor tvillingerne Zéthus, der på en kultur-fjendtlig måde holder af det praktiske liv med landbrug og krigstjeneste, og den musiske Ámphion fører en principiel diskussion om kulturens værdier over for det praktiske livs krav.

og havde en underlig farve. Der er altså tale om et giftmord.”¹⁰⁶ Hvis taleren herefter koncentrerer sig om at der må være gift på spil, sådan som mange gør, svækker han sine egne muligheder ved en ikke ubetydelig fejltagelse: Spørgsmålet er nemlig ikke *om* der er begået en forbrydelse, men *hvem* der har begået den.

- 45
- Ligeledes er det kritisabelt i en sammenligning mellem to ting at fremhæve den ene, mens man helt forbigår den anden eller kun omtaler den ganske kort. Fx hvis man sammenligner om det er bedst at befolkningen får gratis korn eller ej, og så med omhu opregner fordelene på den ene side, mens man på den anden side springer over ulemperne og de ting man vil fortie, eller kun omtaler ubetydeligheder.
 - Ligeledes er det kritisabelt i en sammenligning mellem to ting at tro det er nødvendigt at nedgøre den ene når man roser den anden. Fx hvis man spørger hvem der fortjener den største hæder, borgerne i Alba eller de pennensiske vestinere, fordi de støttede republikken og Romerfolket, og taleren så krænker borgerne i den ene af byerne.¹⁰⁷ Det er nemlig ikke nødvendigt at nedgøre den ene part fordi man foretrækker den anden; det kan nemlig godt lade sig gøre også at lade nogen ros tilfalde den ene part mens man roser den anden mere, så at det ikke ser ud til at man af bare forudindtagethed er kommet i strid med sandheden.
 - Ligeledes er det kritisabelt at rejse en strid om et navn og et ord — noget som sprogbrugen bedst kan afgøre. Et eksempel er Sulpicius som havde nedlagt veto mod tilbagekaldelsen af landflygtige som ikke havde fået lov til at tale deres sag. Da han senere havde skiftet mening og fremsatte forslag til en ny lov om det samme, sagde han at han fremsatte forslaget fordi han havde givet dem et andet navn: Nu kaldte han dem ikke ‘landflygtige’, men sagde at han tilbagekaldte ‘dem der med ulovlig magt var blevet fordrevet fra deres fædreland.’¹⁰⁸ Som om striden drejede sig om hvad man kaldte dem, eller som om ikke alle der er blevet landsforvist, kaldes

¹⁰⁶De fleste giftstoffer oldtiden kendte, medførte tydelig farvespor på offeret. Da den døde lå fremme på lit de parade før begravelsen, kunne alle se liget, og det gav anledning til alle mulige gætterier.

¹⁰⁷Begge byer gjorde sig fortjente til stor hæder fordi de forblev trofaste mod Rom, som de var allierede med, mens Roms fjender belejrede dem.

¹⁰⁸Efter en krig mellem Rom og forbundsfællerne fremsatte Quintus Varius Hybrida en lov om landsforvisning af de senatorer der havde rådgivet forbundsfællerne i Italien.

landflygtige. Men måske vi skal bære over med ham hvis han havde en grund til at gøre som han gjorde. Man bør dog indse at det er kritisabelt at rejse en strid om ændringen af et navn.

Fordi udsmykningen [exornatio] består af lignelser [similia], eksempler [exempla], forstørrelser [amplificaciones], tidligere domme [res judicatae] og hvad der ellers bidrager til at forøge og berige argumentationen [argumentatio], så skal man overveje hvilke fejl disse ting kan have. **46**

- En lignelse [simile] er kritisabel når den i en eller anden henseende ikke ligner, og når den ikke har et passende sammenligningsfelt eller skader den der bruger den.
- Et eksempel [exemplum] er kritisabelt hvis det enten er falsk så det kan tilbagevises, eller dårligt i moralsk henseende så det ikke bør efterfølges, eller mere eller mindre dækkende end sagen kræver.
- Det er kritisabelt at referere en tidligere dom [res judicata] hvis den nu refereres i en sag der er anderledes eller handler om noget hvorom der ikke er strid, eller hvis den er enten dårlig i moralsk henseende eller af en sådan karakter at modparten kan fremføre enten flere eller mere relevante tidligere domme.
- Ligeledes er det kritisabelt at fremføre beviser for det som modparten indrømmer er sket, og at gøre det klart at det virkelig er sket; i stedet skal man nemlig forstørre [augere] et sådant punkt.
- Ligeledes er det kritisabelt at forstørre det som man bør bevise, fx: Én anklager en anden for mord, og inden han har fremlagt en passende argumentation [argumentatio], forstørrer han forbrydelsen og siger at intet er mere skændigt end at dræbe et menneske. Men her er spørgsmålet ikke om det er skændigt eller ej, spørgsmålet er om han har gjort det.

Det er et kritisabelt resumé [conplexio] som ikke sammenfatter alt i den rækkefølge det blev sagt, som ikke meget kort drager slutninger, og som ikke efter rekapitulationen [enumeratio] lader noget stå tilbage som sikkert og urokkeligt så alle kan forstå hvad der blev påstået i argumentationen, og hvad der derpå blev godtgjort i beviset, bevisførelsen og i hele argumentationen.

Sulpicius havde selv støttet en hård linje mod forbundsfællerne og deres støtter i Rom indtil han i 88 f.Kr. som folketribun svingede helt omkring og foreslog de pågældende senatorers tilbagekaldelse. Se noten s. 53.

Afslutningen

- 47 De afslutninger [conclusiones]¹⁰⁹ som på græsk hedder epílogoi, er tredelte. De består nemlig af en rekapitulation [enumeratio], en forstørrelse [amplificatio] og en bøn om medlidenhed [conmiseratio]. Man kan bruge afslutninger [conclusiones] fire steder: I den ligefremme indledning [principium], efter beretningen [narratio], efter den stærkeste del af argumentationen [argumentatio] og i afslutningen af talen [conclusio].

Rekapitulationen

Det er i rekapitulationen [enumeratio]¹¹⁰ man samler og erindrer tilhørerne om det man har sagt, kortfattet så talen genopfriskes, ikke så den begyndes forfra og gentages; og man skal referere stoffet i samme rækkefølge som det blev omtalt, så at den tilhører der har indprentet sig talen i sin hukommelse [memoria], føres tilbage til de samme begivenheder som han selv husker.¹¹¹ Ligeledes må man sørge for at rekapitulationen ikke går helt tilbage til indledningen [exordium] eller beretningen [narratio]. Hvis det sker, vil talen nemlig virke opdigtet og omhyggeligt tilrettelagt for at udstille talerens talent, fremvise hans begavelse og prale af hans gode hukommelse.¹¹² Derfor skal rekapitulationen [enumeratio] begynde med opdelingen [divisio]. Derefter skal man i rækkefølge og kortfattet fremlægge de punkter som blev taget op i bevisførelsen [confirmatio] og gendrivelsen [confutatio].

Forstørrelsen

Forstørrelsen [amplificatio]¹¹³ er et middel som man anvender til ved hjælp af et fælles emne [locus communis] at ophidse tilhørerne. Emner og kategorier til at forstørre en anklage tager man mest bekvemt fra ti formler.

Ti formler til at forstørre anklagen

- 48 1. Det første emne har udgangspunkt i autoritet [auctoritas] når man omtaler hvor stor bekymring den aktuelle sag vækker hos de udødelige guder eller vore forfædre, hos konger, stater, fremmede fol-

¹⁰⁹Her behandler forfatteren den sidste af talens seks dele fra I § 4, se s. 39. Man skal ikke lade sig forvirre af at han i III § 16 bruger ordet *conclusio* om resuméet, som kaldes *conplexio* i § 28, og i IV § 41 om figuren konklusion.

¹¹⁰Græsk: *anámnēsis*, *anakephalaíōsis*.

¹¹¹I oldtiden var de fleste mennesker mere øvede i at huske end vi, og man lærte nogle mnemoteknikker til at støtte hukommelsen, se kapitlet *Mnemoteknik* s. 107.

¹¹²Se noten s. 122.

¹¹³Græsk: *aúxēsis*.

keslag, vismænd og senatet; og især hvordan der i loven er fastlagt straffe for disse sager.

2. Det andet emne er når man overvejer hvem de handlinger er rettet imod som man angriber i sin anklage; om de er rettet mod alle, hvad der er så langt det mest chokerende, eller mod dem der står over en, dvs. dem hvorfra det fælles emne ud fra autoritet kom, eller ens jævnbyrdige, dvs. dem i samme intellektuelle, legemlige og økonomiske situation som en selv, eller dem der er en underlegen idet de er mindre begunstigede i alle disse henseender.
3. Det tredje emne er det hvor man spørger hvad der vil ske hvis den samme eftergivenhed blev vist alle andre forbrydere, og hvor man viser hvilke risici og ubehageligheder der vil blive konsekvensen hvis denne forbrydelse ikke tages alvorligt.
4. Det fjerde emne er det hvor man viser at hvis denne forbryder tilgives, vil mange andre som udsigten til en dom indtil nu har holdt tilbage, være mere opsatte på forbrydelser.
5. Det femte emne er det hvor man viser at hvis der først én gang er dømt anderledes end man her kræver, vil intet kunne afhjælpe skaden eller rette dommernes fejl. Her vil det ikke være ubejligt at sammenligne med andre fejltagelser så man viser at de kan blive mindre betydningsfulde med tiden eller rettes ved brug af omtanke hvorimod intet vil kunne bidrage til at formilde eller rette denne fejltagelse.
6. Det sjette emne er når man viser at handlingen blev begået med fuldt overlæg, og siger at der ikke er nogen undskyldning for en frivillig forbrydelse, mens der er en retfærdig bøn om tilgivelse [deprecatio] for uoverlagte handlinger. **49**
7. Det syvende emne er hvor man viser at der er tale om en hæslig forbrydelse, grusom, gudsbespottende og en despot værdig; det er fx overgreb mod kvinder eller en anden af de handlinger som er anledning til krige og kamp med landets fjender på liv og død.
8. Det ottende emne er hvor man viser at det ikke er en banal, men enestående ugerning, svinsk, gudsbespottende, højst usædvanlig; så meget desto hurtigere og strengere bør den hævnnes.

9. Det niende emne er det som består af en sammenligning [comparatio]¹¹⁴ af forseelser som når man fx siger at det er en større ugerning at voldtage en fri borger end at stjæle hellige genstande fra et tempel, fordi man begår den ene på grund af fattigdom, den anden på grund af ubehersket overmod.
10. Det tiende emne er det hvor man skarpt, anklagende og præcist fremlægger alt hvad der skete under udførelsen af forbrydelsen, og alt hvad der plejer at ledsage en sådan handling, så at man ved en opregning [enumeratio] af de ledsagende omstændigheder synes at man kan se det ske og forbrydelsen blive begået.

Bøn om medlidenhed

- 50 Tilhørernes medlidenhed [misericordia]¹¹⁵ vækkes hvis man taler om skæbnens store omskiftelighed, hvis man viser den lykke man tidligere nød, og den modgang man nu møder, ved en sammenligning; hvis man opregner og viser hvad man kan se frem til hvis man ikke vinder sagen; hvis man bønfalder og underkaster sig deres nåde hvis medlidenhed man vil opnå; hvis man fremlægger hvad der vil ske med ens forældre, børn og andre nærmeste på grund af de ulykker der har ramt en, og samtidig viser at man føler smerte, ikke over sin egen modgang, men over sine nærmestes bekymring og ulykke; hvis man fremlægger hvordan man har mødt andre med mildhed, menneskelighed og medlidenhed; hvis man viser at man altid eller længe har lidt ondt; hvis man beklager sig over sin skæbne eller lod i tilværelsen; hvis man viser at man for fremtiden vil have et tappert og tålmodigt sind i modgang. Bønnen om medlidenhed [commiseratio] skal være kort; intet tørrer væk så hurtigt som tårer.

Afrunding af Bog II

I denne bog har jeg behandlet næsten alle de mest vanskeligt tilgængelige punkter i denne kunst; derfor kan denne bog slutte hér. Resten af kunstens forskrifter vil jeg så vidt muligt udskyde til Bog III. Hvis du vil overveje denne bogs indhold, både sammen med mig og uden mig, med lige så stor omhu som mit arbejde var stort med at udsøge og sammenskrive dette indhold, vil jeg nyde frugten af denne fælles viden med dig, og du vil rose min omhu og glæde dig over den indsigt du har fået: Du vil have større viden om talekunstens forskrifter, jeg vil være endnu mere opsat på at fuldføre resten af mit arbejde. Og jeg er ikke i tvivl

¹¹⁴Græsk: antiparabolé.

¹¹⁵Græsk: éleos, oíktos.

om at det er sådan det vil gå; jeg kender dig jo så godt. Lad mig derfor gå videre til de øvrige forskrifter så jeg virkelig kan opfylde dit ønske — noget jeg gør med største fornøjelse.

KAPITEL 3

STOFSAMLING TIL DEN POLITISKE TALE

Plan for Bog III

I de to foregående bøger er det efter min mening blevet vist tydeligt nok **Bog**
hvordan man tilpasser stofsamlingen [invéntio] til enhver retssag [caúsa **3 §**
judiciális]. Metoden til at samle det stof som hører til de politiske sager **1**
og lejlighedstalens sager [caúsae deliberativae et demonstrativae],¹ har
jeg samlet i denne bog så at du så hurtigt som muligt kunne få alle
forskrifterne for at samle stoffet.

Vi manglede at behandle fire dele af talekunsten. I denne bog er de
tre omtalt: ordningen af stoffet [dispositio], fremførelsen [pronuntiatio]
og mnemoteknikken [memória].² Fordi der er meget mere at sige om den
sproglige udformning [elocutio], foretrak jeg at skrive om den i Bog IV,
som jeg regner med snart at kunne afslutte og sende til dig så du ikke
mangler noget som helst om talekunsten. I mellemtiden skal du tilegne
dig alt fra dette værks første del, både sammen med mig når du ønsker
det, og uden mig idet du så læser på det for at ikke noget skal hindre dig
i at nå frem til beherskelsen af denne nyttige kunst i samme tempo som
mig. Sørg nu for at være opmærksom; jeg skynder mig frem mod det mål
vi har sat os.

Valg mellem alternativer

Overvejelser [deliberationes] er dels den slags hvor man spørger hvilket **2**
af to alternativer man skal bestemme sig for, dels dens slags hvor man
overvejer hvad det i det hele taget er bedst at gøre. Et eksempel på hvilket
af to alternativer: Synes man Karthago skal ødelægges eller forlades idet
byen skånes? Hvad der i det hele taget er det bedste således: Hvis fx
Hannibal på det tidspunkt hvor han er blevet hjemkaldt fra Italien til
Karthago, overvejer om han skal blive i Italien eller tage hjem eller rejse
til Ægypten og erobre Aleksandria.

¹De to typer af sager behandles i henholdsvis §§ 2–9 og 10–15.

²De tre dele er behandlet i §§ 16–18, 19–27 og 28–40.

Endvidere må nogle overvejelser gøres for deres egen skyld, fx hvis Senatet overvejer om det skal løskøbe nogle krigsfanger fra fjenderne eller ej; andre gør man sig af en ydre årsag, fx hvis Senatet overvejer om det under Den Puniske Krig skal give Scípio dispensation fra loven så han kan blive konsul uden at have den krævede alder; atter andre overvejelser gør man sig både på grund af dem selv, og endnu mere på grund af en ydre årsag tager man dem op, fx hvis Senatet under Forbundsføllekriegen overvejer om det skal give borgerrettigheder til forbundsfølkerne eller ej.³

I de sager hvor emnet i sig selv giver anledningen til overvejelserne, skal hele talen afpasses efter selve emnet; i dem hvor en ydre årsag fremkalder overvejelserne, skal denne årsag udefra forstørres eller nedtones.

Talens mål er nytten

- 3 De talere som anbefaler en sag, bør have nytten [utilitas] som talens mål [finis]⁴ så at hele deres tales plan afstemmes herefter. I det politiske liv deles nytten i to dele: Sikkerhed [túta] og ære [honésta].⁵

Sikkerhed

Sikkerhed [túta] er det som med en eller anden metode lader os undgå en øjeblikkelig eller kommende fare.

Magt og list

Sikkerhed opdeles i magt [vis] og list [dólus], som man kan behandle enten hver for sig eller under ét. Magt afhænger af hær, flåde, lette og tunge våben, rekrutteringen af mandskab o.l. List opdeles udtømmende i penge, løfter, bedrag, fremskyndelse af en handling, løgn og de andre midler som jeg kan omtale på et mere passende tidspunkt hvis jeg en gang beslutter mig for at skrive om krigsvæsen eller om statsadministration.

Ære

Æren [honésta] deles i det rette [réctum] og det rosværdige [laudábile].⁶

³Forbundsføllekriegen fandt sted i 91–87, heraf heftigst i 90–89 f.Kr., da Roms forbundsfølker i Italien gik i krig mod Rom. Et forslag om udvide borgerretten til også at omfatte forbundsfølkerne ville stoppe krigen, men det var samtidig en klar ændring af en grundpille i Roms hidtidige politik. Faktisk blev krigens resultat at Rom fik fred ved at give borgerrettigheder til folkene i Italien op til floden Po.

⁴Græsk: télos.

⁵Græsk: tó khrésimon og tó kalón.

⁶Græsk: orthón og epainetón.

Det rette

Det rette er det som man gør i overensstemmelse med dyd [virtus] og pligt [officium]. Det opdeles i visdom [prudéntia], retfærdighed [justítia], tapperhed [fortitúdo] og mådehold [modéstia].⁷

Visdom [prudéntia] er evnen til efter grundige overvejelser at vælge mellem godt og ondt. Ligeledes kaldes viden [sciéntia] om en kunst for visdom, og en omfattende erindring og erfaring med mange gøremål betegnes også som visdom.

Retfærdighed [justítia] er den rimelighed [aéquitas] som yder hver ting den ret den har krav på i forhold til sit eget værd.

Tapperhed [fortitúdo] er stræben efter noget stort og foragt for det lave og evnen til at udholde strabadser ud fra en afvejning af om de nytter.

Mådehold [modéstia] er sindets velkontrollerede styring af drifterne.

Man bruger aspekter af visdommen [prudéntia] i sin tale hvis man 4 sammenligner fordele med ulemper når man opfordrer til at stræbe efter det ene og at undgå noget andet; eller hvis man kommer med en opfordring i et spørgsmål som man har en teknisk viden om, altså hvordan eller efter hvilken metode det bør gøres; eller hvis man tilråder noget hvis praktiske udførelse man enten selv kan huske, eller som man har hørt om; i dette tilfælde kan man nemt overtale tilhørerne ved at give et konkret eksempel.

Man bruger aspekter af retfærdigheden [justítia] hvis man siger at man bør have medlidenhed med uskyldige eller dem der bønfalder om nåde; hvis man viser at man bør være taknemmelig mod dem der fortjener det; hvis man viser at det er korrekt at få hævn over dem der ikke fortjener bedre; hvis man mener at troskab med alle midler skal bevares; hvis man siger at statens love og sæder frem for alt skal bevares; hvis man siger at man energisk må pleje forbindelser og venskaber; hvis man viser at man fromt og samvittighedsfuldt må dyrke den hellige pligt som naturen pålægger os over for forældre, guderne og fædrelandet; hvis man siger at gæstevenskabet,⁸ klienter⁹ og de personer man er beslægtet med

⁷Græsk: sophía, dikaiosýnē, andreía og sōphrosýnē. Disse fire dyder (kardinaldyderne) har retorikken fra filosofien, se Platon, *Staten* 428 ff. De blev senere også accepteret af stoikerne som de vigtigste dyder.

⁸I en farlig og usikker verden som oldtidens havde man, ofte over flere generationer, aftaler med folk i fremmede egne, såkaldte gæsteverner; de gav husly og støttede på andre måder når man var på rejse, eller hvis man havde brug for juridisk eller praktisk bistand i et fremmed område.

⁹Se noten s. 41.

gennem blodet eller ægteskab, skal behandles med hellig respekt; hvis man viser at man ikke bør lade sig lede væk fra den rette vej af hverken penge, yndest, fare eller fjendskab; hvis man siger at der skal gælde den samme ret for alle. Med disse og lignende aspekter af retfærdigheden kan man vise at en sag er retfærdig, hvis man i et råd eller i en folkeforsamling går ind for den, og med de modsatte at den er uretfærdig. På denne måde er man med de samme emner og kategorier [lóci] i stand til at anbefale og fraråde noget.

- 5 Men hvis man siger at man er nødt til at handle så man kan bevare sit ry for tapperhed [fortitúdo], skal man vise at man må stræbe efter det storslåede og ophøjede; og ligeledes at tapre mænd må foragte og dømme det under deres værdighed som er lavt og uværdigt for tapre mænd. Ligeledes bør risikoens eller anstrengelsernes størrelse ikke afholde nogen fra det hæderlige; døden bør foretrækkes frem for skam og skændsel; ingen smerter må tvinge nogen til ikke at gøre sin pligt; man må ikke frygte noget menneskes fjendskab i sin kamp for sandheden; man skal være villig til at udsætte sig for enhver risiko og påtage sig enhver anstrengelse for fædrelandet, sine forældre, gæstevener, venner og alt det som retfærdigheden tvinger os til at sætte højt.

Man bruger aspekter af mådeholdet [modéstia] når man kritiserer en umådeholden, lidenskabelig trang efter ære, penge o.l.; hvis man holder hver enkelt ting inden for de sikre grænser naturen sætter; hvis man viser hvad der er tilstrækkeligt for hver enkelt ting, fraråder at nogen går for vidt, og sætter det rette mål for hver eneste ting.

- 6 Disse aspekter af dyden [virtus] skal forstørres hvis man anbefaler en sag, og nedtones hvis man fraråder noget, så at de punkter jeg har gennemgået ovenfor, gøres ubetydelige. Ingen vil nemlig nogensinde mene at man bør fjerne sig fra dyden; i stedet for skal man enten om den foreliggende sag sige at den ikke er sådan at man i den kan vise den højeste dyd, eller man skal godtgøre at dyden snarere beror på de modsatte egenskaber end dem der her er tale om. På samme måde skal man hvis det overhovedet er muligt, vise at det som modparten kalder retfærdighed [justítia], i virkeligheden er fejhed og slaphed og upassende mildhed; det han kalder visdom [prudéntia], skal man sige er en tom og ordfyldt og foragtelig viden; det han siger er mådehold [modéstia], skal man sige er slaphed og en forsømmelighed der går over alle bredder; det han har givet navnet tapperhed [fortitúdo], skal man kalde en gladiatoragtig og hovedløs dumdristighed.

Det rosværdige

Det rosværdige [laudábile] er det som skaffer en et godt rygte både i øjeblikket og for fremtiden. Jeg har adskilt det fra det rette [réctum], ikke fordi de fire dele som hører ind under det rette, ikke plejer at give en et rygte for hæderlighed, men selvom det rosværdige kommer fra det rette, må man alligevel behandle det for sig selv i taler: Man bør nemlig ikke blot for rosens skyld hige efter det rette, men hvis man får ros, fordobles ønsket om at stræbe efter det rette. Når man altså har vist at noget er ret, skal man derpå vise at det er prisværdigt, enten efter kompetente personers opfattelse — fx hvis noget falder i en fornemmere stands smag som ikke anerkendes af en lavere stand — eller efter forbundsfællernes eller alle borgeres opfattelse, eller efter fremmede folkeslags og vores efterkommeres opfattelse. 7

Behandlingen af den samlede politiske tale

Da der er denne opdeling af emner og kategorier [lóci] i en rådslagning [consultátio], skal jeg nu kort fremlægge behandlingen af den samlede sag.

Man kan begynde med en ligefrem indledning [princípium] eller en indirekte tilgang [insinuátio] eller på samme måde som i den juridiske sag.

Hvis en beretning [narrátio] af noget bliver aktuel, skal der ligeledes berettes på samme måde.

Fordi målet i disse sager er nytten [utílitás], og fordi den deles i en vurdering af sikkerhed [túta] og ære [honésta], skal man hvis det er muligt, love at man vil behandle begge dele i sin tale; hvis man kun vil behandle den ene af disse to, skal man ganske enkelt fortælle hvad man vil sige. Hvis man fx vil sige at man vil vurdere sikkerheden, skal man bruge dennes opdelingen i magt [vis] og planlægning [consílium]. Det som jeg i min fremstilling kaldte list [dólus]¹⁰ for at være klar og direkte, kan man nemlig i sin tale med et pænere ord kalde planlægning. Hvis man siger at ens mening om sagen bygger på det rette [réctum], og hvis alle aspekter heraf vil vise sig at være relevante, skal man bruge den firdelte opdeling; hvis de ikke alle fire er relevante, skal man i talen fremdrage dem der er det. 8

Man bruger bevisførelsen [confirmátio] og gendrivelse [confutátio] til at gøre sine egne emner [lóci], som jeg har gennemgået ovenfor, stærke og til at svække modpartens emner. Metoden til at behandle en bevisførelse

¹⁰Se § 3.

kunstnerisk kan man finde i Bog II.¹¹ Men hvis det i en rådslagning sker at den ene opfattelse bygger på hensynet til sikkerheden, den anden på hensynet til æren som fx i de borgeres rådslagning som overvejer hvad de skal gøre idet deres by er indesluttet af punerne,¹² kan den der anbefaler at man vælger hensynet til sikkerheden, sige således: Intet er nyttigere end det at være uskadt; sine dyder kan ingen have glæde af uden først at have lagt sikre planer; ikke engang guderne kan hjælpe dem som uden omtanke kaster sig ud i faren; intet som ikke skaffer sikkerhed, kan man betragte som ærefuldt. Men den som sætter hensynet til æren over sikkerheden, kan bruge disse emner: Dyden [virtus] må man aldrig opgive; om det så er smerte man frygter, eller døden man er bange for, er de nemmere at bære end skam [dédecus] og vanære [infámia]; man skal tænke over hvor stor skændsel der vil følge — det er endda hverken udødelighed eller evig sikkerhed mod uheld man her kan opnå, og heller ikke er det bevist at man ikke vil komme ud for en anden fare efter at denne første er undgået; det er en lysende bedrift på grund af sin dyd at måtte lide døden om det skal være; skæbnen plejer også at støtte tapperheden; det er den som lever ærefuldt, der lever sikkert, ikke den som lige for øjeblikket er uskadt, og han som lever skændigt, kan ikke for altid forblive uskadt.

Man plejer at bruge omtrent de samme afslutninger [conclusionés] i disse taler som i de juridiske sager, bortset fra at det i disse sager er en fordel at fremføre så mange eksempler fra historien [res géstae] som muligt.

¹¹II §§ 27–30.

¹²Fra Cicero, *De Inventione* 2.171 ved vi at dette eksempel blev brugt om borgerne i *Casilinum* i Campanien da de var blevet indesluttet af Hannibal efter et heroisk forsvar i 216 f.Kr.

KAPITEL 4

STOFSAMLING TIL LEJLIGHEDSTALEN

Lad mig nu gå over til lejlighedstalens genre [génus demonstratívum]. **10**
Da denne genre underopdeles i ros [laus] og kritik [vituperátio], skal man sammensætte sin kritik af de elementer der er modsat dem man bruger til ros. Ros kan dreje sig om en persons ydre forhold, om hans krop eller hans karakter.

Ros og kritik af ydre forhold, kroppen og karakteren

De ydre forhold er dem som opstår ved tilfældet eller held eller uheld: fødsel [génus], uddannelse [educátio], rigdom [divítiae], magtmidler [potestátes], ære og anseelse [glóriæ], hjemstavn [cívitas], venskaber [amicítiae] og lignende, samt det modsatte heraf.¹

Ros og kritik af kroppen [córpus] drejer sig om de fortrin eller mangler naturen har udstyret kroppen med: Hurtighed [velóeitas], styrke [víres], værdig holdning [dígnitas], godt helbred [valetúdo], samt det modsatte heraf.²

Ros og kritik af karakteren drejer sig om det der afhænger af vores vurderinger og tanker: visdom [prudéntia], retfærdighed [justítia], tap-
perhed [fortitúdo] og mådehold [modéstia], samt det modsatte heraf.³

Dette er altså emnet for talerens bevisførelsen [confirmátio] og gen- **11**
drivelsen [confutátio] i en sådan sag.

Behandlingen af den samlede lejlighedstale

Indledningen [princípium]⁴ tager sit udgangspunkt i taleren selv eller den som man taler om, eller tilhørerne eller i emnet.

¹På græsk: fødsel: eugéneia; uddannelse: paideía; rigdom: ploútos, khrémata, ktémata; magtmidler: dynámeis, dynasteía; ære og anseelse: eudoxía, timé; hjemstavn: patrís, pólis, éthnos, politeía; venner: philoi.

²Kroppen er på græsk sóma, og dens kvaliteter: hurtighed: podókeia; styrke: iskhýs, rhómē; værdig holdning: kállos; helbred: hygíeia, euexía.

³Karakterens kvaliteter er på græsk aretaí psychés.

⁴Ved den fremstillende tale skelnes der ikke mellem en ligefrem indledning og en indirekte tilgang, se s. 40.

Således med udgangspunkt i ens egen person hvis man roser: At man handler af pligt [officium] fordi der foreligger et venskab; eller af lyst [stúdium] fordi den omtalte persons kvaliteter er sådan at alle bør føle trang til at omtale dem; eller fordi det er passende gennem ros af andre at vise hvordan ens egen karakter er. Hvis man kritiserer: At man handler med rette på grund af den behandling man er blevet udsat for; eller af lyst fordi man mener det er nyttigt at alle indser den enestående ondskab og tarvelighed; eller fordi det er behageligt gennem kritik af andre at vise hvad man ikke selv bryder sig om.

Således med udgangspunkt i den person som man taler om, hvis man roser: At man er bange for ikke at have rosende ord nok til dækkende at beskrive hans handlinger; at alle mennesker bør fremhæve hans mange gode kvaliteter; at hans handlinger selv overgår de lovprisendes veltalenhed. Hvis man kritiserer, skal man sige det som man nemt ser kan siges med den modsatte mening ved at ændre nogle få ord, sådan som det blev vist med eksemplet lige ovenfor.

- 12** Således med udgangspunkt i tilhørerne hvis man roser: At fordi man fremfører sin ros over for nogle der kender den pågældende person så godt, vil man kun sige nogle få ting for at genopfriske deres hukommelse; eller hvis de ikke kender ham, skal man stræbe efter at de får lyst til at kende en mand med den slags kvaliteter; fordi tilhørerne til ens lovprisning har samme interesse for det moralsk fremragende som han der roses, har eller havde, er det ens håb at hans handlinger let vil vinde bifald fra dem som man ønsker vil give det. Kritikken er modsat: Fordi de kender ham, vil man kun sige nogle få ting om hans tarvelighed; men hvis de ikke kender ham, skal man prøve at få dem til at lære ham at kende så de kan undgå hans ondskabsfuldhed; fordi tilhørerne er helt anderledes end ham som kritikken rettes imod, håber man at de kraftigt vil tage afstand fra hans måde at leve på.

Således med udgangspunkt i selve emnet: At man er i tvivl om hvad man først skal rose; at man er bange for under gennemgangen af de mange punkter at komme til at springe endnu flere over; og betragtninger som vil fremkalde tilsvarende opfattelser. Det er det modsatte af disse opfattelser man bruger til kritik.

- 13** Hvis indledningen er blevet behandlet efter en af de metoder jeg lige har omtalt, er det ikke nødvendigt at lade en beretning [narratio] følge efter indledningen. Men hvis der er en beretning fordi man med ros eller kritik bør fortælle om noget den person har gjort som man taler om, kan

man finde reglerne for beretningen i Bog I.⁵

Man skal bruge denne opdeling [divisio]: Man fortæller hvad man vil rose eller kritisere; derefter nævner man i rækkefølge hvordan eller hvornår de enkelte handlinger blev gjort, så det bliver nemt at forstå hvad den omtalte person gjorde, og med hvor stor omtanke og forsigtighed han gjorde det. Men man må fortælle om karakterens fortrin eller mangler; derefter må man vise hvordan han har haft talent for at drage fordel af kroppens eller ydre forholds muligheder eller begrænsninger. Man bør bruge denne rækkefølge når man gennemgår et levned:

1. Ydre forhold. Fødsel [génus], når man roser: Hvilke forældre han nedstammer fra; hvis fra en fornem familie, at han har været deres ligemand eller endnu bedre; hvis fra en almindelig familie, at han har måttet klare sig med sine egne evner og midler, ikke med familiens. Hvis man kritiserer: Hvis fra en fornem familie, at han har været sine forældre til skam; hvis fra en helt ukendt familie, at han endda alligevel har skadet sine forældres omdømme. Uddannelse [educatio], når man roser: At han gennem hele sin barndom er blevet uddannet godt og værdigt i gode fag. Hvis man kritiserer: At han uden at skjule det hurtigt gik ud af skolen.
2. Legemets fortrin. Hvis han fra naturens side har en værdig holdning [dignitas] og skønhed [fórma], så at det har tjent ham til ros, og ikke medført tab og vanære ligesom for andre; hvis han har styrke [víres] og fremragende hurtighed [velóeitas], skal man sige at det har han opnået ved ulastelig og flittig træning; hvis han altid nyder et godt helbred [valetúdo], at det er opnået ved omhu og kontrol over lidenskaberne. Hvis man kritiserer: Har han disse legemlige fortrin, siger man at han har misbrugt det som han som en anden gladiator har fået af tilfældet og i gave fra fødslen; hvis han ikke har dem, skal man sige at når man ser bort fra skønheden, er det på grund af hans egen fejl og manglende selvkontrol at han savner det hele.
3. Derpå vender man tilbage til ydre forhold, og blandt dem skal man overveje hvilke fortrin og fejl hans karakter har haft; om han har levet i rigdom [divítiae] eller tålt fattigdom [paupértas], hvordan det har forholdt sig med magtmidler [potestátes], ære og anseelse [glóriæ], venskaber [amicítiae], fjendskaber [inimicítiae], og hvilke

⁵I §§ 12–16.

15

tapre handlinger har han gjort i kampen mod sine fjender? Hvilket motiv havde han til at stifte fjendskaber? Hvor trofast, hvor tjenstvillig, hvor pligtførende har han været som ven? Hvordan viste han sig at være i rigdom, hvilket mennesket var han i fattigdom? Hvilken indstilling havde han når han udøvede sin magt? Hvis han er død, hvordan var hans død [mors], hvad skete der efter hans død? I alle situationer hvor der fokuseres på et menneskes karakter, skal man inddrage de fire kardinaldyder. Hvis man roser, skal man sige at han har handlet retfærdigt, tappert, mådeholdent, vist. Hvis man kritiserer, skal man fortælle at han har handlet uretfærdigt, uden mådehold, fejlt og dumt.

Denne opstilling har uden tvivl klart vist hvordan man skal behandle ros og kritik, der opdeles i tre dele,⁶ når den vigtige tilføjelse kommer med at man ikke er tvunget til at bruge alle tre dele til sin ros eller kritik da de jo ofte ikke alle er relevante og ofte kun har så beskeden relevans at det ikke er nødvendigt at omtale dem. Derfor skal man vælge de dele som lader til at have størst gennemslagskraft.

Man skal bruge korte afslutninger [conclusiones] med en rekapitulation [enumeratio] til sidst. Undervejs i talen skal man placere hyppige og korte forstørrelser [amplificationes] ved hjælp af fælles emner og kategorier [lóci commúnes].

Den fremstillende genres relevans

Selvom denne genre er sjælden i det praktiske liv, skal man ikke af den grund anbefale den mindre energisk. Det som man kan få brug for at kunne engang i fremtiden, skal man stræbe efter at kunne gøre så dygtigt som muligt. Og hvis den fremstillende genre sjældent bruges isoleret, så drejer store dele af retssagerne [causae judiciales] og de politiske sager [causae deliberativae] sig om ros og kritik.

Nu hvor jeg er blevet færdig med den vanskeligste del af retorikken, dvs. nu hvor stofsamlingen [inventio] er blevet finpudset og tilpasset alle tre genrer, er det på tide at gå videre til retorikkens andre dele. Først vil jeg derfor omtale ordningen af stoffet [dispositio].

⁶§ 10.

KAPITEL 5

ORDNINGEN AF STOFFET

Fordi det er med ordningen af stoffet [dispositio] man laver en rækkefølge **16** i det stof man har fundet frem til, så at hver enkelt del bliver sagt på et bestemt sted i talen, må man undersøge hvilken metode man bør bruge til at ordne stoffet med. Der er to slags ordninger: Den ene bygger på talekunstens principper, den anden er tilpasset omstændighederne.

Ordning efter talekunstens principper

For hele talen

Man ordner stoffet efter talekunstens principper når man følger den vejledning som jeg gav i Bog I,¹ dvs. at man bruger indledning [principium], beretning [narratio], opdeling [divisio], bevisførelse [confirmatio], gendrivelse [confutatio] og afslutning [conclusio], og at man overholder denne rækkefølge i sin tale som beskrevet ovenfor.

For den enkelte argumentation

Endvidere kan man ordne ikke blot hele sagen efter talekunstens principper, men også de enkelte argumentationer [argumentationes] sådan som jeg har forklaret det i Bog II,² dvs. i påstand [expositio], bevis [ratio], bevisførelse [confirmatio], udsmykning [exornatio] og afslutning [conclusio]. Denne ordning har altså to niveauer, ét til hele talen, og et **17** andet til argumentationer, og den bygger på talekunstens principper.

Ordning efter omstændighederne

Men der er også en anden type ordning som efter talerens skøn afpasses efter situationen når det er nødvendigt at opgive den rækkefølge talekunsten foreskriver, fx når man begynder med beretningen [narratio], en meget stærk argumentation [argumentatio] eller en oplæsning af et

¹I § 4.

²II § 28, hvor *conpléxio*, 'resuméet', bruges i samme betydning som *conclusio*, 'afslutningen', her i Bog III, og *propositio*, 'påstanden', fra Bog II svarer til *expositio* her.

dokument; eller hvis man efter indledningen [princípium] bruger en bevisførelse [confirmátio] og derpå en beretning; eller hvis man laver en tilsvarende ændring i rækkefølgen; hvis ikke sagen kræver det, bør man ikke gøre noget af den slags. Hvis nemlig tilhørernes ører lader til at være blevet gjort helt døve og deres sind sløve af træthed efter modpartens strøm af ord,³ kan man med fordel springe over indledningen og begynde sagen med beretningen eller en stærk argumentation. Derpå kan man hvis det er en fordel, men det er ikke altid nødvendigt, vende tilbage til det som var den ligefremme indlednings indhold.

Hvis man synes at ens sag byder på store vanskeligheder så at ingen vil kunne høre på en indledning uden at blive skeptisk, kan man begynde med beretningen og derpå vende tilbage til det som var den ligefremme indlednings indhold. Hvis beretningen er for usandsynlig, begynder man med en stærk argumentation. Når selve sagen kræver at man i overenstemmelse med kunstens regler laver om på den ordning af stoffet som er dikteret af kunstens regler, må man tit gribe til disse ændringer og ombytninger.

Ordningen af bevisførelsen og gendrivelsen

- 18 I bevisførelsen [confirmátio] og i gendrivelsen [confutátio] skal man bruge denne ordning af argumentationer: De stærkeste argumentationer anbringer man i sagens første og sidste afsnit; de mere jævne og dem som hverken er unyttige for talen eller nødvendige for beviserne — dem som er svage hvis de fremføres isoleret og hver for sig, men som i forening med de øvrige argumentationer bliver stærke og sandsynlige — dem skal man anbringe i det midterste afsnit. For straks der er blevet berettet om noget, venter tilhøreren i sit sind på om sagen på en eller anden måde kan underbygges. Det er derfor man med det samme skal fremlægge en stærk argumentation. Og fordi det nylig sagte er det nemmeste at huske, er det en fordel ved talens slutning at efterlade en virkelig stærk argumentation i tilhørernes sind. Ligesom selve opstillingen af soldaterne kan vinde sejren i en kamp, således kan denne ordning af emner og kategorier [lóci] let vinde den når man taler.

³Et lignende problem ville forfatteren i I § 10 løse med den indirekte tilgang.

KAPITEL 6

FREMFØRELSEN

Mange har sagt at det allernyttigste for taleren er fremførelsen [pronuntiatio], og at den betyder mest for at få overtalt tilhørerne. Jeg ville dog ikke let kunne udpege én af talerens fem opgaver¹ som den mest virksomme, men jeg kan driste mig til at forsikre at fremførelsen er bemærkelsesværdigt nyttig. For præcise stofsamlinger [inventiones], elegante sproglige udformninger [elocutiones] af ordene, kunstfærdige ordninger [dispositiones] af sagens dele og en omhyggelig mnemoteknik [memoria] er uden en fremførelse ikke mere værd end fremførelsen i sig selv vil være det uden alle disse andre ting. Derfor, og fordi ingen har skrevet omhyggeligt om dette emne — alle har nemlig troet at det var umuligt at skrive klart om stemmen, mimikken og fakterne fordi de har med vores sanser at gøre — og fordi man især må forberede denne del af teknikken for at kunne tale, synes jeg at hele dette emne må studeres uden overfladiskhed.

Fremførelsen opdeles altså i stemmens egenskaber [figura vocis] og kroppens bevægelser [motus corporis].

Stemmens egenskaber

Stemmens egenskaber er dens individuelle karakter, som er opnået ved metode og flittig øvelse. De deles i tre dele: Stemmens styrke, fasthed og smidighed. **20**

Det er først og fremmest naturen selv der giver nogle stemmestyrke [magnitudo vocis]; flid øger stemmestyrken noget, men den bevarer den især. Pleje giver især fasthed i stemmen [firmitudo vocis]; taleøvelser gør den noget større, og især bevarer de den. Smidighed i stemmen [mollitudo vocis], dvs. at man kan variere sin intonation under talen til sin egen fordel, opnår man især ved taleøvelser. Det er ikke min opgave at give gode råd om stemmestyrke og -fasthed (den ene er jo naturens gave, mens den anden opnås ved pleje) bortset fra at man skal få en metode

¹Se I § 3.

til at sørge for stemmen fra dem som er kyndige i denne kunst. Men det er nødvendigt at sige noget om den del af stemmens fasthed som bevares ved hjælp af metodiske taleøvelser, og om stemmens smidighed som er specielt vigtig for taleren, fordi også den opnås ved den beherskelse man får fra taleøvelser.

Stemmens fasthed

- 21** Man kan især bevare en fast stemme mens man taler, hvis man fremfører indledningen [princípium] med en så rolig og behersket stemme som muligt. Luftrøret tager nemlig skade hvis det bliver fyldt med skarp høj røst inden det er blevet varmet op af mild tale. Man skal også holde pauser [intervállá] af passende længde; stemmen genvinder sine kræfter ved åndedrættet, og luftrøret finder hvile under tavsheden. Også under uafbrudt høj tale [clámor] bør man slappe af og veksle med almindelig tale [sérmo]; afvekslende stemmeføring gør nemlig at man ikke slider et bestemt stemmeleje op, men kan bevare sin fulde styrke i hele stemmens register. Man bør også undgå udråb [exclamátio] med høj stemme; luftrøret får nemlig et slag og såres af det høje og hvinende råberi, og stemmens samlede glans går helt tabt på grund af et enkelt råb. Det er en god ide at sige meget uden afbrydelse i ét åndedrag sidst i talen; svælget bliver nemlig talt varmt, luftrøret bliver fyldt, og stemmen som man har brugt varieret, opnår igen en afbalanceret og konstant tone.

- Hvor ofte har vi ikke god grund til at takke naturen sådan som det er tilfældet i denne sag! For netop det som jeg påstår hjælper til at bevare stemmen, bidrager til fremførelsens behagelighed så at det som gavner stemmen, vil falde i tilhørerens smag. En rolig stemme i indledningen er nyttig for stemmens fasthed; og hvad lyder dog værre end råben i begyndelsen af en sag? Pauser styrker stemmen; og de gør samtidig sætningerne mere harmoniske med deres opdeling af dem, og de giver tilhøreren tid til at tænke sig om. Afbrydelser af uafbrudt høj tale bevarer stemmen; og variationen glæder tilhøreren meget idet han fastholder sin opmærksomhed under den almindelige tale [sérmo] eller skærper den under den høje tale. Udråb med høj stemme sårer stemmen; og de generer tilhøreren: De har nemlig noget ufrit over sig og passer bedre til kvinders skrigeri end til mænds værdighed som talere. Sidst i talen er en jævn talestrøm som et lægemiddel for stemmen. Og mon ikke også den samme jævne talestrøm virker voldsomt opflammende på tilhøreren under afrundingen af hele talen?

Fordi det er det samme som gavner stemmens fasthed og fremførelsens behagelighed, er der nu blevet talt om begge dele på én gang, om

fastheden hvad jeg mente herom, og om behageligheden hvad der havde tilknytning hertil. Resten skal jeg snart vende tilbage til på et passende sted.²

Stemmens smidighed

Stemmens smidighed [mollitúdo vócis] må jeg altså behandle med mere omhu fordi den afhænger helt af talerens uddannelse. Jeg har opdelt dette emne i almindelig tale [sérmo], lidenskabelig tale [conténtio] og forstørrende tale [amplificátio]. Almindelig tale er den afslappede tale der er meget tæt på hverdagens samtaler. Den lidenskabelige tale er en heftig tale der egner sig til at bestyrke og gendrive noget. Den forstørrende tale gør enten tilhøreren ophidset, eller den får ham til at føle medlidenhed. **23**

Almindelig tale

Den almindelige tale har fire nuancer: Alvor [dígnitas], forklaringer [demonstrátio], beretninger [narrátio] eller spøgefuldheder [jocátio]. Alvor er når man taler med en vis vægt og ro i stemmen. Forklaring er en tale som med rolig stemme oplyser hvordan noget kunne ske eller ikke kunne ske. Beretning er en fremlæggelse af virkelige eller realistiske begivenheder.³ Spøgefuldhed er en tale som med et eller andet emne kan vække en diskret og dannet latter.

Lidenskabelig tale

Lidenskabelig tale [conténtio] opdeles i uafbrudt tale [continuátio] og opdelt tale [distribútio]. Uafbrudt tale er en højkrøstet forcering af det der skal siges. Opdelt tale er en tæt talestrøm i en debat, og den fremføres med skarp stemmeføring og få, korte pauser.

Forstørrende tale

Forstørrende tale [amplificátio] opdeles i opflammende [cohortátio] og medlidende tale [conquéstio]. Det er en opflammende tale som forstørrer en fejl og således gør tilhøreren ophidset. Det er en medlidende tale som ved hjælp af en forstørrelse af ulykker vækker tilhørerens medlidenhed. **24**

De forskellige stemmeførings brug

Fordi stemmens smidighed som vist opdeles i tre dele, og disse tre dele underopdeles i i alt otte andre dele, mener jeg det skal gennemgås hvilken fremførelse der egner sig til hver af disse otte dele.

²Det sker allerede i de følgende §§ 23–25.

³Samme definition som i I § 4, hvorved en del af talen (beretningen) her kædes sammen med et stilleje.

1. Når almindelig tale [sérmo] har den alvorlige nuance, skal man bruge hele brystet og tale med en stemme der er så rolig og dæmpet som overhovedet mulig — men sådan at man ikke forlader taleres måde at tale på og begynder at tale som en skuespiller i en tragedie.⁴
 2. Når nuancen er forklaringernes, skal man tale med en lidt mere spinkel stemmeføring med hyppige pauser og afbrydelser så at man tilsyneladende med selve fremførelsen indpoder og planter det i tilhørersens sind som man har på hjerte.
 3. Men når almindelig tale har den berettende nuance, er der brug for mange forskellige stemmeføringer så det virker som om man beretter om hver enkelt ting sådan som den foregik. Hvis man ønsker at vise at nogen har udført en energisk og dygtig handling, skal man tale lidt hurtigere; men hvis handlingen var langsom, skal man sætte farten ned. I det hele taget skal man afpasse fremførelsen efter ordenes indhold så man bruger alle nuancer, snart skarpt, så mildt, sørgmodigt eller muntert. Hvis der i beretningen indgår nogle bemærkninger, spørgsmål, svar eller udtryk for forundring over det man beretter om, skal man meget opmærksomt med sin stemme udtrykke alle omtalte personers tanker og karakter.⁵
- 25**
4. Men hvis den almindelige tale har den spøgefulde nuance, med en let vibrerende stemme og antydningen af et smil, men uden tegn på alt for høj latter, bør man diskret dreje stemmen væk fra den alvorlige dagligdags tone og i retning af det dannede vid.
 5. Når man skal holde en lidenskabelig tale — og det bør jo ske med uafbrudt [continuatio] eller opdelt tale [distributio] — skal man i tilfælde af uafbrudt tale først øge stemmens volumen moderat hvorpå man bør afpasse stemmen og styre dens volumen så det passer til ord som siges uden afbrydelser, og hurtigt med kraftig stemme fremføre sine ord så at ens råben kan holde trit med talens dynamiske flugt.
 6. I tilfælde af opdelt tale skal man fra sit brysts dyb komme med udråb så tydelige som muligt, og man bør holde lige så lang pause mellem hvert udråb som udråbet har varet.

⁴Den retoriske diktions forhold til den tragiske omtaler Quintilián i 11.3.57 ff.

⁵Dette møder man i dag tydeligst hos folk der er særligt dygtige til at fortælle vittigheder eller berette om morsomme oplevelser.

7. Under den forstørrende tale bruger man til opflammende tale [cohortatio] en ganske simpel stemme, med beherskede råb, en rolig tone, hyppige stemmeskift og et meget højt tempo.
8. Til medlidende tale [conquéstio] bruger man en jævn stemme i dybt toneleje med mange afbrydelser, lange pauser og markerede stemmeskift.

Dette er nok om stemmens egenskaber. Nu skal kroppens bevægelser omtales.

Kroppens bevægelser

Kroppens bevægelser [mótus córporis] er en beherskelse af bevægelser og ansigtsudtryk som gør det sagte mere troværdigt.⁶ Ansigtsudtrykket [vúltus] skal være beskedent og skarpsindigt, bevægelserne [géustus] skal hverken være påfaldende elegante eller grove. Man må nemlig ikke komme til at ligne hverken skuespillere eller simple daglejere. **26**

Brugen af kroppens bevægelser

Teorien om kroppens bevægelser må afstemmes efter de samme otte dele som stemmenføringen blev opdelt efter.

1. Hvis den almindelige tale [sérmo] har den alvorlige nuance, skal man blive stående på det samme sted mens man bevæger sin højre hånd let og afpasser ansigtsudtrykket efter det man siger, med en mine der er munter, sørgmodig eller midt imellem.
2. Men hvis den almindelige tale bruges til forklaringer, skal man bøje kroppen lidt forover; det er nemlig naturligt at man har ansigtet så tæt som muligt ved tilhørerne når man vil overbevise dem om noget eller ansøre dem kraftigt.
3. Men hvis den almindelige tale har den berettende nuance, vil de samme bevægelser som jeg nævnte ovenfor ved den alvorlige nuance, være velegnede.
4. Men hvis den almindelige tale har den spøgefulde nuance, skal man med sit ansigt give udtryk for munterhed uden dog at lave om på sine bevægelser.
5. Men hvis man taler lidenskabeligt med uafbrudt tale, skal man be- **27**

⁶Gestikulationen omtaler Quintilián i 11.3.

væge sin arm hurtigt, have et livligt ansigt og et gennemtrængende blik.

6. Men hvis den lidenskabelige tale er opdelt, skal man strække sin arm ud med en lynhurtig bevægelse, gå frem og tilbage, indimellem stampe i jorden med højre fod, og så skal man have et fast og gennemtrængende blik.⁷
7. Men hvis man under den forstørrende tale bruger den opflammende tale, bør man bruge lidt langsommere og mere overvejede bevægelser, men ellers gøre som ved den lidenskabelige uafbrudte tale.
8. Men hvis man under den forstørrende tale bruger den medlidende tale, skal man slå sig på låret og banke sig i hovedet, indimellem bruge rolige og ensartede bevægelser, og man skal have et trist og uroligt blik.

Afslutning

Jeg er udmærket klar over hvor stor en opgave jeg påtog mig da jeg ville forsøge at skildre kroppens bevægelser i ord og i skrift at efterligne stemmer. Men jeg har hverken været overbevist om at der kunne skrives om disse emner på en fuldt tilfredsstillende måde, eller ment at hvis det ikke blev fuldt tilfredsstillende, så var mit arbejde derfor spildt; jeg har nemlig her villet minde om hvad man bør gøre; resten overlader jeg til de praktiske øvelser. Men dette skal man vide, at en god fremførelse har som resultat at talen virker som om den kommer fra hjertet.

- 28** I næste kapitel vil jeg behandle mnemoteknikken, der er et skatkammer for det der blev fundet ved stofsamlingen, og en vogter af alle talekunstens dele.

⁷Filmoptagelser af Hitler viser denne teknik.

KAPITEL 7

MNEMOTEKNIK

Dette spørgsmål vil jeg behandle ved en mere passende lejlighed: Er hukommelse [memória]¹ til dels en tillært kunst, eller er den helt og holdent en medfødt evne? Nu vil jeg tale om dette emne under den antagelse at det er ubestrideligt at teknik og metode her spiller en stor rolle. Jeg vil nemlig gå ud fra at der eksisterer en mnemoteknik. Mine grunde hertil skal jeg fremlægge andetsteds;² hér vil jeg derimod vise hvad mnemoteknik [memória] er for noget.

Naturlig og kunstig hukommelse

Der er altså to former for hukommelse: Den ene er naturlig, den anden er en teknisk kunnen. Den naturlige er den der ligger medfødt i vores sind, og som opstod samtidig med evnen til at tænke. Den tekniske kunnen er den som styrkes af en indføring i regler og metoden bag disse regler. Men ligesom medfødte anlæg på andre områder ofte supplerer det man har lært, og teknikken endvidere styrker og øger naturens fortrin, således sker det også her at hvis nogen fra naturen har fået et stort medfødt talent for at huske, ligner det mnemoteknikken, og denne teknik bevarer og forstørrer naturens fortrin med sin metodiske indlæring. Derfor skal **29** den naturlige hukommelse styrkes med regler så den bliver fremragende, lige såvel som det man lærer, ikke tager skade af medfødt talent. Og i dette tilfælde gælder det præcist lige så meget som i alle andre former for kunst og videnskab at det man har lært, stråler ved hjælp af talentet, og de medfødte anlæg ved hjælp af tillærte regler. Derfor vil denne undervisning også være nyttig for dem som har en medfødt god hukommelse, sådan som du meget snart vil indse det; og hvis disse naturtalenter i tillid til deres medfødte evner ikke har brug for mig, er det på den anden side nemt at give gode grunde til at jeg ønsker at komme dem til

¹ *memória* kan betyde både 'hukommelse' og 'mnemoteknik'.

² Hvis forfatteren nogensinde fik skrevet noget om dette spørgsmål, er skriftet ikke overleveret.

hjælp som ikke har så store medfødte evner. Altså vil jeg nu tale om mnemoteknikken.

Lokaliteter og billeder

Mnemoteknik består af lokaliteter og billeder. Ved lokaliteter [lóci] forstår jeg det som på et afgrænset område, som en helhed og på en iøjnefaldende måde er blevet gjort færdigt af enten naturen eller menneskehånd så at man nemt kan fatte og rumme det i sin medfødte hukommelse — fx et hus, et søjlemellemrum, en diskret krog eller en bue. Billeder [imágenes] er figurer og tegn eller afbildninger af det som man ønsker at huske — hvis man fx vil huske en hest, en løve eller en ørn, skal man anbringe 30 billeder af dem på veldefinerede lokaliteter. Nu vil jeg gennemgå hvilken slags lokaliteter man skal finde på, og hvordan man skal finde frem til billeder og anbringe dem på lokaliteterne.

Ligesom de der kender bogstaverne, kan nedskrive det der dikteres dem, og oplæse det som de har skrevet, kan de der har lært mnemoteknik, anbringe det de har hørt, på lokaliteter og herfra fremføre det efter hukommelsen. Lokaliteterne er nemlig som voks eller ark,³ billederne som bogstaver, ordningen [dispositio] og placeringen af billederne som skriften, og fremførelsen [pronuntiatio] som oplæsningen.

Lokaliteter

Hvis man har brug for at huske mange ting, skal man altså have mange lokaliteter parat så man har dem til at anbringe sine mange billeder i. Jeg mener endvidere at man skal have disse lokaliteter ordnet i en bestemt rækkefølge; ellers kan forvirring i deres rækkefølge hindre en i at følge serien af billeder fra et hvilket som helst foretrukket sted — uanset om det er i begyndelsen eller i slutningen — og i at se og fremføre de ting man har associeret med lokaliteterne. For ligesom hvis man har set nogle man kender godt, stå på en række, så gør det ingen forskel om man skal nævne deres navne fra den ene eller den anden ende eller fra midten, på samme måde vil det ske med lokaliteter ordnet i en rækkefølge at når man får et vink af billederne, kan man sige det som man associerede med lokaliteterne i hvilken som helst retning fra ethvert begyndelsespunkt. 31 Derfor skal man have sine lokaliteter parat i en bestemt rækkefølge.

Man bør tænke sig godt om når man vælger sine lokaliteter, så at man kan huske dem for altid. Billeder går nemlig ligesom bogstaver tabt når man ikke bruger dem; lokaliteter bør ligesom voks holde meget længe. Og

³I oldtiden skrev man normalt på vokstavler eller papyrusark.

for ikke ved et uheld at tage fejl med lokaliteternes antal skal man give hver femte et kendetegn; fx hvis man på den femte lokalitet anbringer en hånd af guld, og på den tiende en person man kender godt, som hedder *Décumus*.⁴ Herefter vil det ikke være svært at anbringe lignende kendetegn på hver femte lokalitet.

Og så er det også mere praktisk at have sine lokaliteter i en øde egn end i en tætbeholdt fordi mennesker i stor mængde med deres gåen og kommen forstyrrer og svækker billedernes kendetegn hvorimod ensomhed bevarer deres udseende usvækket. Endvidere skal man have lokaliteter med forskelligt udseende og natur så de klart adskiller sig fra hinanden. For hvis en fx har valgt mange søjlemellemrum, vil deres lighed forvirre ham så han til sidst ikke ved hvad han har anbragt hvor. Man bør bruge lokaliteter som både har en begrænset størrelse, og som ikke er for små; de lokaliteter der breder sig ud over alle grænser, gør billederne flimrende, og alt for indskrænkede lokaliteter er tit ude af stand til at rumme opstillingen af billederne. Så bør man have lokaliteter der hverken er alt for oplyste eller meget dunkle, for at billederne ikke enten fordunkles af mørket eller druknes i lys. Lokaliteternes indbyrdes afstande skal være tilpas små, sådan omtrent 30 fod.⁵ Ligesom synet svækkes nemlig også det indre blik hvis det man skal se, flyttes for langt væk eller rykkes alt for tæt på.

Men selvom det er nemt for den noget øvede at skaffe sig så mange og egnede lokaliteter som han vil, vil det dog også være muligt for den der ikke tror på at han vil kunne finde tilstrækkeligt egnede lokaliteter, at konstruere så mange som han vil. Det indre blik kan nemlig overskue et hvilket som helst område og på det opfinde og bygge lokaliteter helt efter eget forgodtbefindende. Hvis man derfor ikke er tilfreds med det forråd der ligger lige parat, kan man for sit eget indre blik konstruere sit eget område og skaffe sig det nyttigste udvalg af velegnede lokaliteter.

Det er nok om lokaliteter, nu vil jeg gå over til teorien om billeder.

Billeder

Fordi billederne [imágenes] skal ligne ting, og fordi man til sin egen brug skal vælge billeder med en lighed som passer til alle ordene, bør billedernes ligheder pege i to retninger, nemlig dels mod ting, dels mod ord.⁶ Ligheden med ting udtrykkes ved at man skaffer sig billeder der i hoved-

⁴*Décumus* betyder den tiende, og det svarer til to gange håndens fem fingre.

⁵Det er lidt mindre end 9 m.

⁶Billederne dækker på denne måde både det stof taleren skal beherske, og de ord han skal bruge til at tale om stoffet med.

trækkene dækker selve talens indhold; ligheden med ordene opnås ved at erindringen om hvert eneste navn og begreb er sikret med et billede.

Ofte sammenfatter man erindringen om hele sagen med ét tegn og et enkelt billede, fx: Anklageren har sagt at en person er blevet dræbt af den anklagede, han har påstået mordet er blevet begået på grund af en arv, og sagt at der er mange vidner og medskyldige. Hvis man ønsker at huske disse udsagn så man nemmere kan gennemføre forsvaret, vil man danne sig et billede af den samlede sag på den første lokalitet: Man lader offeret i sagen ligge syg i sin seng forudsat man ved hvordan han så ud. Hvis man ikke kendte ham, vælger man sig en syg af ret fornem stand så man hurtigt kan komme i tanke om ham. Ved siden af sengen placerer man den anklagede med et bæger i højre hånd, tavler i venstre og omkring ringfingeren testiklerne fra en vædder. Således vil man kunne huske både vidnerne, arven og at gift var mordvåbenet.⁷ På samme måde skal man herefter anbringe de øvrige anklager i rækkefølge på lokaliteter; og hver gang man vil huske noget, kan man nemt i sin erindring finde frem til det man vil, hvis man placerer figurerne og omhyggeligt lægger mærke til billederne.

Når man med billeder vil udtrykke en lighed med ord, står man over for en større opgave og udfolder sit talent mere. Man bør gøre det på denne måde:

Nu forbereder kongerne, Atreiderne, deres hjemkomst.⁸

På den første lokalitet bør man anbringe Domítius som løfter sine hænder mod himlen mens han får pisk af Márcii Réges.⁹ Dette gengiver ordene 'Iam dom[um] itionem reges'. På den næste lokalitet klæder Aesópus og Címber sig ud som Agamémnon og Meneláos¹⁰ til opførelsen af tragedien Ifigénia. Det gengiver ordene 'Atrídae parant'. Således vil alle ordene være blevet gengivet. Men denne billeddannelse får først sin styrke hvis man med sit tegnsystem har vækket og skærpet den naturlige

⁷'testiklerne' er på latin en diminutiv *testiculi* af ordet *téstis* som både kan betyde 'testikel' og 'vidne'; bægeret er selvfølgelig til giften, og testamentet står skrevet på tavlerne. Da man lavede pengepunge af vædderpunge, er der måske også en hentydning til at den anklagede har bestukket vidner og medskyldige.

⁸Verset lyder på latin: *Iam dom[um] itionem reges Atridae parant*, stavelsen *um* i [...] blev ikke udtalt hvorved der i udtalen opstår et ord som *domitionem*

⁹Denne scene er forfatterens egen opfindelse, formoder man. Der er nemlig ikke kendt noget fjendskab mellem den patriciske slægt Márcii Réges og de plebejiske Domítii.

¹⁰Aesópus og Címber var to af tidens populære skuespillere; Átreus var far til Agamémnon og Meneláos (Atreiderne = sønner af Átreus).

hukommelse således at man først gennemgår det foreliggende vers et par gange og så derefter udtrykker ordene i billeder. På denne måde vil det tillærte støtte ens naturlige anlæg. De har nemlig hver for sig mindre styrke, men dog sådan at der helt klart er større hjælp og støtte at hente i det tillærte og i kunsten. Det skulle jeg ikke have noget imod at forklare nærmere hvis ikke jeg så var bange for at mine instruktioner ville tabe i kortfattetthed og klarhed fordi jeg havde fraveget min oprindelige plan.

Stærke og svage billeder

Fordi det normalt er tilfældet at billeder snart har styrke og gennemslagskraft og er velegnede til at minde en om noget, snart er svage og uden kraft til at vække hukommelsen, skal det nu overvejes hvorfor begge dele sker, så at man når denne årsag er kendt, kan vide hvilke billeder man skal undgå, og hvilke man skal stræbe efter. **35**

Naturen selv lærer os faktisk hvordan det skal gøres. Hvis man nemlig i sin hverdag ser noget ubetydeligt, almindeligt og dagligdags, plejer man ikke at huske det fordi det der hverken er nyt eller forunderligt, ikke gør indtryk på sindet. Men hvis man ser eller hører noget der er specielt uanstændigt, uhæderligt, usædvanligt, storslået, utroligt eller latterligt, plejer man at huske det i lang tid. Derfor glemmer man for det meste det man hører eller ser lige foran sin næse. Det som skete i ens barndom, husker man som regel bedst. Der kan kun være én grund til at det sker, og det er at noget almindeligt let glider ud af hukommelsen hvorimod det nye og usædvanlige forbliver længere i sindet. Solens opgang, vandring over himlen og nedgang undrer ingen sig over fordi det sker hver dag. Men solformørkelser beundres fordi de er sjældne, og solformørkelser beundres mere end måneformørkelser fordi de sidste er hyppigere. Menneskets natur lærer os altså at den ikke vækkes til opmærksomhed af det der er almindeligt og sædvanligt, men noget nyt og en påfaldende omstændighed gør indtryk på den. Kunsten skal altså efterligne naturen, finde på det som naturen gerne vil have, og gå i den retning naturen peger. Der er nemlig ikke noget som naturen først fandt på efter at undervisningen havde opfundet det, eller som undervisningen opfandt før naturen: Den første begyndelse til alle ting kommer fra det medfødte talent, men perfektionen kræver systematisk undervisning. **36**

Man bør altså arrangere den type billeder som bliver i hukommelsen længst. Det kan man hvis man arrangerer ligheder der er så slående som muligt; hvis man opbygger billeder der hverken er stumme eller intetsigende, men som er fulde af action; hvis man tildeler dem fremragende skønhed eller enestående hæslighed; hvis man pynter nogle af dem med **37**

kroner eller purpurkåber så ligheden virker mere slående; eller hvis man skæmmer noget på billedet ved fx at smøre det ind i blod, skidt eller rød farve så det får et mere iøjnefaldende udseende; eller hvis man tildeler billederne nogle komiske træk; det vil nemlig også bevirke at man har lettere ved at huske det. De virkelige ting man nemt husker, er det heller ikke svært at huske når de er opdigtede og med omhu gjort slående. Men dette bør man især sørge for, nemlig at man igen og igen hurtigt i tankerne gennemløber de første lokaliteter i hver serie for at genopfriske billederne.

Detaljerede lister versus metodisk indføring

- 38** Jeg ved at de fleste græske forfattere som har skrevet om mnemoteknik, har lagt et stort arbejde i at sammenskrive en liste med billeder der svarer til mange ord, så at de der var villige til at lære dem udenad, altid havde nogle parat og altså ikke skulle bruge tid på at lede efter dem. Jeg har flere grunde til ikke at støtte deres fremgangsmåde. For det første fordi det er latterligt at forberede billeder på 1000 ord i betragtning af at antallet af ord er uendeligt. Hvor lidt vil disse få ord nemlig ikke være værd når man har brug for at huske snart det ene, snart det andet fra det ubegrænsede ordforråd. Hvorfor vil man for det andet hindre nogen i at være flittig ved at overlade ham det hele færdigt og parat for at spare ham for selv at skulle finde frem til noget? For øvrigt gør én lighed mere indtryk på nogle, en anden mere på andre. Tit vil det være sådan at hvis man siger at en form ligner en anden, får man ikke alles bifald fordi folk har forskellige opfattelser. Med billeder er det ligesådan at det billede som man selv synes har klare kendetegn, forekommer andre at mangle påfaldende træk. Derfor bør enhver skaffe sig billeder afpasset efter sine egne behov. Endelig er det en undervisers opgave at lære eleverne hvordan man skal søge, og at komme med et enkelt eller et par eksempler, ikke alle tænkelige eksempler, inden for hvert felt for at gøre emnet klarere. Ligesom når jeg taler om at finde frem til indledninger på talen og fremlægger en metode til at finde frem til dem i stedet for at sammenskrive en liste med tusind slags indledninger, så mener jeg at det må gøres på samme måde med billederne.
- 39**

Herefter er der måske en risiko for at du vil synes at ord-mnemoteknik enten er alt for svær eller ret unyttig, og at du kun vil stille dig tilfreds med en genstands-mnemoteknik i den tro at genstande er nyttigere og rummer flere muligheder; derfor vil jeg forklare dig hvorfor jeg går ind for en ord-mnemoteknik. Jeg mener nemlig at de som uden anstrengelse og besvær vil kunne gøre noget der er ret let, først skal have

øvet sig på noget der er ret vanskeligt. Og jeg har ikke præsenteret denne ord-mnemoteknik for at kunne vers udenad, men for at denne øvelse i den skulle træne den mnemoteknik som har praktisk nytte, så at man fra denne krævende øvelse uden vanskeligheder kan gå i gang med at bruge dette hjælpemiddel. Men for det første er de teoretiske forskrifter uden værdi i enhver disciplin hvis de ikke ledsages af megen og uafbrudt praktisk øvelse, og for det andet nytter metoden i sig selv ikke noget inden for mnemoteknikken hvis ikke den underbygges af flid, interesse, hårdt arbejde og omhu. Man kan sørge for at have så mange lokaliteter som muligt, og for at de stemmer så godt overens med reglerne som det kan lade sig gøre. Man skal dagligt øve sig i at placere sine billeder. Ingen forstyrrelse kan nemlig fjerne vores opmærksomhed fra dette arbejde på samme måde som vi tit forhindres i at beskæftige os med vores andre interesser. Man har nemlig altid lejlighed til at bruge sin hukommelse, og det gælder især når man har travlt med særligt vigtige opgaver. Fordi det altså er så nyttigt at være god til at huske, er det nemt at forstå at denne evne må eftertrages med lige så store anstrengelser som den er nyttig. Når først man har oplevet hvor nyttigt dette er, kan man for alvor vurdere dette råd. **40**

Det er ikke min hensigt at bruge flere ord på min opfordring til dig om at indøve mnemoteknik; ellers ville det se ud som om jeg ikke stode på din interesse for sagen eller havde behandlet emnet mere kortfattet end det fortjener. Herefter vil jeg behandle retorikkens femte del. Gennemgå tit og ofte hver enkelt af de fire første dele i tankerne, og bliv sikker i dem med øvelser — det sidste er det allervigtigste.

KAPITEL 8

DEN SPROGLIGE UDFORMNING

Valg af eksempler

Fordi jeg i denne bog, Herénnius, har skrevet om den sproglige udformning [elocútio], og fordi jeg når der var brug for eksempler [exémpla], har brugt eksempler som jeg selv har lavet — en fremgangsmåde der er modsat de græske forfatteres — er det nødvendigt at jeg giver en kort begrundelse for min fremgangsmåde. Og at jeg gør dette tvunget af nødvendighed og ikke af lyst, fremgår klart nok deraf at jeg i de foregående bøger hverken har skrevet indledninger eller lavet digressioner. Når jeg har fået sagt de få ting som emnet nu kræver, vil jeg gøre den opgave færdig som jeg påtog mig, og fremstille resten af talekunsten for dig. Men det vil blive lettere for dig at forstå min fremgangsmåde hvis du først får at vide hvad de græske forfattere skriver herom.¹

Bog
4 §
1

Argumenter for at tage eksempler fra andre forfattere

De græske forfattere mener at der er mange grunde til at de skal give et eksempel fra en anerkendt taler [orátor] eller digter [poéta] på hver eneste forskrift når de selv har foreskrevet hvordan man skal udsmykke den sproglige udformning [elocútio].

Først siger de at de gør det af beskedenhed fordi det virker som en slags praleri ikke at have nok i at give forskrifter for en kunst, men også at ville give indtryk af at lave kunstfærdige eksempler selv: Dette er, siger de, det samme som at stille sig selv frem, ikke at fremstille kunsten. Derfor er det først og fremmest beskedenhed der stiller sig i vejen for denne løsning, for at jeg ikke skal give det indtryk at jeg er selvtilfreds og selvglad og foragter og griner ad andre. Når jeg nemlig kunne vælge

2

¹Her refereres sandsynligvis en diskussion mellem Hermágoras (se s. 20), der omtales som 'græske forfattere', og en romersk forfatter, som kan være den fælles kilde for dette værk og Cíceros *De inventione*. Hermágoras interesserede sig for retorikkens tekniske aspekter og lagde ikke vægt på praksis eller filosofiske aspekter. Ligesom Cícero havde vores forfatter en bredere tilgang hvor praktiske og filosofiske aspekter også var med, jf. I § 1.

et eksempel fra Énnius² eller citere et eksempel fra Grácchus,³ ser det ud som det rene hovmod at forbigå dem for at tage tilflugt til sine egne.

Dernæst er det eksemplernes opgave at være vidneudsagn [testimónia]. Det som undervisningen har antydnet og taget de første skridt henimod, bliver slået fast med et eksempel ligesom med et vidneudsagn. Og ville den person ikke være til grin som ved forberedelsen af en sag eller foran domstolen⁴ førte sin sag på grundlag af sine egne vidneudsagn? Ligesom et vidneudsagn bruges et eksempel altså til at bevise noget; derfor skal man kun hente det fra den mest anerkendte forfatter for at ikke det som skal bevise noget, selv mangler beviskraft. De der laver deres egne eksempler, må nødvendigvis enten foretrække sig selv frem for alle andre og kun anerkende deres egne værker eller påstå at de eksempler ikke er de bedste som kommer fra de mest anerkendte talere eller digtere. Hvis de foretrækker sig selv frem for alle andre, er deres hovmod utåleligt. Hvis de foretrækker nogle forfattere frem for sig selv uden at mene at disse forfatters eksempler er bedre end deres egne, kan de ikke begrunde hvorfor de foretrækker disse forfattere frem for sig selv. Og er det ikke sådan at ældre forfatters prestige både gør stoffet mere overbevisende og eleverne mere begejstrede efter at efterligne dem? Ja, denne prestige fylder alle med en flammende flid når der er tændt et håb om at nå op på Grácchus' eller Crássus'⁵ niveau ved at efterligne [imitando].⁶

3 Endelig siger de at netop dette er den højeste kunst, nemlig med

²Se noten s. 74.

³Gráccherne er de to brødre Gájus († 121 f.Kr.) og Tibérius Sempónius Grácchus († 133 f.Kr.). Deres morfar var Púbius Cornélius Scípío Africánus (236–183 f.Kr.), men denne fornemme herkomst forhindrede ikke at de forfulgte popularernes politiske mål som var i modsætning til Senatsflertallets optimater. Tibérius foreslog en fordeling af statsejet jord til jordløse, men dels var mange senatorer som nød godt af at dyrke jorden, imod, dels greb han til adskillige midler som var i strid med romersk politikstraditioner. Derfor blev han dræbt af sine modstandere i 133 f.Kr., se eksemplet s. 188.

Lillebroren Gájus blev dræbt i 121 f.Kr. da han greb til våben mod sine politiske modstandere fordi de angreb et række love som han havde foreslået 123–22. Disse love ville både gavne fattigere borgere og reformere det politisk-administrative system i Rom, og mødte derfor stor modstand blandt optimaterne i Senatet.

Begge brødre havde blik for problemer som truede den romerske republikanske ordning, og optimaternes skarpe afvisning af deres løsningsforslag var en del af årsagen til at republikken i de næste generationer kom i så alvorlig krise at den blev afløst af Cæsars eneherredømme efter mordet på Pompéjus i 48 f.Kr.

⁴Der tænkes sandsynligvis på de to dele i proceduren beskrevet i noten s. 50.

⁵Lúcius Licínus Crássus (140–91 f.Kr.) var en af sin generations bedste talere og forbillede og læremester for Cícero.

⁶Efterligning er sammen med teori og øvelse netop de tre ting hvormed talereleven når sit mål ifølge I § 3.

omhu at kunne udvælge varierede og forskellige citater der ligger spredt omkring i så mange digte og taler, så man kan finde et eksempel af enhver slags der passer til talekunstens enkelte områder. Hvis flid var nok hertil, ville man dog fortjene ros for ikke at være sprunget over hvor gærdet er lavest; men faktisk kan det ikke lade sig gøre uden man behersker den højeste kunst. Hvem kunne nemlig uden at beherske talekunsten på det højeste niveau, i en så stor og så spredt tekstmængde, bemærke og udvælge de eksempler som talekunsten kræver? Når andre folk læser gode taler eller digte, anerkender de talerne og digterne uden at forstå hvad det er der får dem til at anerkende dem, fordi de ikke kan vide hverken hvori det ligger, eller hvad det er, eller hvordan det er frembragt som gør dem så glade. Men den som både forstår alt dette og udvælger de bedst egnede eksempler, og som under tilrettelæggelsen af sit værk ordner alt stoffet efter sin undervisnings enkelte principper og punkter, han må nødvendigvis være den størst tænkelige mester på området. Dette er altså den allerhøjeste kunst i sit eget værk også at kunne bruge andre forfatteres eksempler.

Argumenter mod at tage eksempler fra andre forfattere

Når disse græske forfattere siger sådan, gør de mere indtryk på mig med 4 deres autoritet end med sandheden i deres argumenter. Hvad jeg nemlig frygter, er at den modsatte opfattelse af min i nogens øje skal synes anbefalelsesværdig fordi den støttes af dem som både er denne kunsts opfindere, og som takket være deres alder nyder almindelig anerkendelse. Hvis alle derimod ser bort fra deres prestige og sammenligner punkt for punkt, vil de indse at man ikke under alle omstændigheder bare skal bøje sig for fortiden.

Lad os altså først konstatere at det de siger om beskedenhed, er et ganske barnligt argument. For hvis det er beskedenhed at tie stille eller lade være med at skrive noget, hvorfor skriver eller taler de så i det hele taget? Men hvis de skriver noget som de selv har fundet på, hvorfor forhindrer beskedenhed dem så i selv at skrive det hele? Det svarer til at en atlet var kommet til legene i Olympia for at løbe og stillede sig op på startlinjen for at blive sendt afsted; hér sagde han så at de der begyndte at løbe, var uforskammede, mens han selv blev stående bag startlinjen og fortalte andre hvordan Ládas og Boíscus fra Síkyon⁷ havde løbet. På samme måde siger disse grækere når de er gået ned på talekunstens løbe-

⁷Ládas var berømt for sin hurtighed, mens vi kun kender en bokser fra oldtiden med navnet Boíscus; tekstoverleveringen er usikker for både 'Boíscus' og 'Síkyon'.

bane, at de som arbejder hårdt med selve talekunsten, er ubeskedne, og de roser bare en eller anden taler fra gamle dage eller en digter eller et skrift uden at turde komme frem på talekunstens stadion selv.

- 5 Jeg tør ikke helt sige det, men jeg frygter alligevel at disse forfattere selv er uforskammede netop på det punkt hvor de stræber efter at blive rost for deres beskedenhed. Man kunne sige: "Hvad er det I vil? I skriver selv en bog om talekunst; I finder på nye forskrifter til os; men I kan ikke selv underbygge dem — det er nemlig fra andre forfattere I har jeres eksempler. Pas på I ikke gør noget uklogt når I skaffer jer selv anseelse ved at nasse på andres arbejde!" Hvis nemlig de gamle talere og digtere fik fat i disse forfatteres værker og fjernede det i dem som var deres, ville der ikke blive noget tilbage som de kunne gøre krav på som deres eget.

Hertil kunne disse forfattere svare: "Men fordi eksempler er ligesom vidneudsagn, skal man få dem, ligesom vidneudsagn, fra de mest anerkendte personer." Men for det første bruger man ikke eksempler for at bevise eller bevidne noget, men for at forklare noget. Man kommer nemlig ikke med et vidnesbyrd, men derimod med et eksempel når man siger at der er en stilfigur som består af ord med samme endelse, og giver dette eksempel fra Crássus: '*... quibus possumus et debemus.*'⁸ Der er altså denne forskel mellem et vidneudsagn og et eksempel: Med et eksempel demonstrerer man hvad det er for noget man her taler om, med et vidneudsagn slår man fast at det forholder sig som man siger.

- 6 For det andet skal et vidneudsagn stemme med realiteten, for ellers kan det ikke slå noget fast. Men det som de græske forfattere gør, stemmer ikke med realiteten. Hvordan nu det? Fordi deres løfte er at skrive om talekunsten, og så kommer de for det meste med eksempler fra forfattere som var uvidende om talekunst. Hvem i alverden kan godtage det som en har skrevet om en kunst, hvis han ikke skrev det efter samme kunsts regler?⁹ De gør det modsatte af det som de ser ud til at love. For inden de begynder at skrive om talekunsten, siger de tilsyneladende at de selv har fundet på det de lærer andre; men når de så skriver om den, viser de os noget andre har fundet på.

"Men selve vanskeligheden er at udvælge netop det rigtige fra de mange forfattere," siger de. Hvad er det I kalder vanskeligt? Er det det anstrengende arbejde? Eller er det den indsigt i talekunsten som kræves? Hvis det er det anstrengende arbejde, er det ikke uden videre noget at

⁸Citatet er fra en tale som Crássus (se noten s. 116) holdt i 106 f.Kr., og det betyder '*... som vi både kan og bør tjene.*' Det findes med en længere kontekst hos Cicero, *De oratore* 1.225.

⁹Her er der et ekko af en kritik af Hermagoras' fremgangsmåde, se noten s. 115.

være stolt af. Der er nemlig mange anstrengende ting som I kunne gøre uden straks at vinde ære af den grund — medmindre I da ville anse det for ærefuldt hvis I med jeres egen hånd havde kopieret hele dramaer eller taler!¹⁰ Men hvis I kalder indsigt i talekunsten for fortjenstfuld, skal I passe på ikke at virke uerfarne i omgangen med betydningsfulde emner når noget ret betydningsløst imponerer jer som var det noget vigtigt. Ganske vist kan nemlig ingen totalt udannet person foretage disse valg, men der er mange der kan gøre det selvom de ikke har speciel indsigt i talekunst. Enhver som nemlig har hørt bare det mest basale, især om den sproglige udformning [elocútio], vil kunne finde alt hvad der er sagt efter talekunstens regler, men kun den der har fået en grundig undervisning, vil selv kunne sige noget efter dem. Hvis man fx ville finde sentenser i Énnius'¹¹ tragedier eller perioder fra Pacúvius',¹² og hvis man bagefter troede man var en fint dannet person fordi ingen helt igennem udannet kunne gøre det samme, ville man være til grin fordi enhver med blot en smule dannelse let kunne gøre det man selv havde gjort. På samme måde hvis man fra nogle taler og digte skulle vælge eksempler med helt klare tegn på talekunstens indflydelse, og man troede man derved havde vist den fineste kunstforståelse, fordi ingen udannet kunne gøre det, så ville man tage fejl fordi alle her ville se dette som et tegn på at man nok havde et vist kendskab, men de ville samtidig kræve andre tegn for at være overbeviste om at man havde det helt store kendskab. For hvis det er kunstforståelse at kunne se hvad der er skrevet efter talekunstens regler, viser det en meget større kunstforståelse selv at kunne skrive efter talekunstens regler. Den som nemlig skriver med kunstforståelse, vil nemt kunne se hvad andre har skrevet godt, mens den der har let ved udvælge eksempler, ikke automatisk selv skriver godt. Og hvis evnen til at vælge endelig viser den helt store kunstforståelse, så lad dem bruge denne evne på et andet tidspunkt end når de skal udtænke, lave og fremføre eksempler selv. Kort sagt: De bør bruge deres talent for talekunst sådan at de snarere selv bliver anset for at være et eksempel for andre end dygtige til at udvælge eksempler fra andre.

Dette er nok imod dem som siger at man skal bruge eksempler fra andre forfattere. Nu vil jeg overveje hvad der kan siges ud fra mit eget synspunkt.¹³

¹⁰Det var i oldtiden normalt at man lod slaver gøre arbejdet med at kopiere bøger.

¹¹Se noten s. 74

¹²Romersk tragedieforfatter (ca. 220–130 f.Kr.), som var kendt for sin dygtighed til at skrive tirader som man kunne være interesseret i at bruge i sine taler.

¹³Man bemærker hvordan denne indledning til Bog IV er skrevet efter talekunstens

Begrundelse for min brug af eksempler

Jeg siger altså at disse græske forfattere ikke blot tager fejl ved at bruge eksempler fra andre forfattere, men tilmed begår en større fejltagelse ved at tage deres eksempler fra mange forskellige forfattere. Men lad os først se på den anden af mine to indvendinger. Hvis jeg gik med til at man måtte tage eksempler fra andre forfattere, ville jeg hurtigt kunne slå fast at man skulle nøjes med én, for det første fordi de ikke ville have nogen grund til at påstå andet: De kunne nemlig vælge og anerkende hvem som helst til at forsyne sig med eksempler på alt, en digter eller en taler efter eget ønske, hvis prestige de kunne støtte sig til. For det andet gør det en stor forskel om eleven tror at én og samme person kan lære alt, eller at ingen kan lære alt, forskelligt som menneskers talent er. Hvis eleven nemlig tror at alt kan være inden for ét menneskes rækkevidde, vil han også selv stræbe efter at beherske alt. Men hvis eleven opgiver dette håb, vil han kun øve sig på færre aspekter. Med dem vil han nemlig være tilfreds, og det er der ikke noget underligt ved siden hans lærer i talekunst ikke selv kunne finde alt hos én forfatter. Når der altså er givet eksempler fra Cato, Graccherne, Laelius, Scipio, Gálba, Porcina, Crassus og Antónius¹⁴ og fra andre, og når der også er givet nogle fra digtere og historieskrivere, må eleven nødvendigvis tro at man skal gå til alle forfattere for at få eksempler på alt, mens man hos en enkelt forfatter kun med besvær kan finde bare nogle få. Derfor vil eleven være tilfreds med at ligne en enkelt af dem uden tro på at han alene vil kunne besidde den helhed af kvaliteter de alle havde tilsammen.¹⁵ På denne måde vil det være skadeligt at eleven ikke tror på at én kan alt, og her er det altså jeg siger at ingen ville komme på denne idé hvis lærerne havde taget deres eksempler fra én og samme forfatter. Nu er det at de hverken tager deres egne eller en andens eller bare to andres eksempler, men altid eksempler fra alle talerne og digterne, et tegn på at

regler: §§ 1–3 er fremlæggelsen af de græske forfatteres synspunkt, så følger gendrivelsen i §§ 3–7, og til sidst kommer bestyrkelsen af ens eget synspunkt i §§ 7–10.

¹⁴Denne række af berømte talere kan man læse om i Cíceros *Brutus* (bind to af [Cicero, *Retoriske skrifter*]). Her anføres de med årstal og de paragraffer i *Brutus* hvor de er omtalt. Cato (234–149 f.Kr.) §§ 63 ff., 293 ff., Tibérius Gracchus († 133 f.Kr.) §§ 103–04, 296, Gájus Gracchus († 121 f.Kr.) §§ 125–26, 296, Laelius (ca. 190–efter 129 f.Kr.), Scipio (185/4–129 f.Kr.) og Gálba (aktiv i romersk politik 168–138 f.Kr.) §§ 82 ff., Porcina (konsul 137 f.Kr.) §§ 95–96, Antónius (konsul 99 f.Kr., † 87 f.Kr.) og Crassus (140–91 f.Kr.) §§ 139 ff.

¹⁵Blandt romerske retorikere var der en fortsat diskussion om dette spørgsmål, se Cicero, *De oratore* 2, 90, Quintilian, 10.2.23 og 10.5.19, Seneca den Ældre (filosoffens far), *Controversiae* 1, Praef., 6.

de der skriver om talekunsten, ikke selv tror at den samme person kan udmærke sig i alle den sproglige udformnings [elocutio] dele. Endvidere kunne en der ville vise at talekunsten ikke gør nogen bedre til at tale, have megen glæde af dette argument at intet enkelt menneske vil kunne opnå beherskelse af alle talekunstens dele. Er det ikke til grin at den der skriver om talekunsten, med sin egen vurdering selv er med til at bevise de menneskers påstand som helt afviser talekunsten? Min konklusion er altså at eksempler bør været taget fra ikke mere end én forfatter — forudsat altså at man altid burde tage dem fra andre.

Nu vil det af det følgende klart fremgå at man slet ikke burde have 9 taget sin eksempler fra andre. Først og fremmest bør det eksempel som en forfatter til et værk om talekunsten giver, være et bevis på hans egen kompetence. Han må ikke være som en sælger af purpurstof eller en anden vare der siger: "Køb stof af mig, men jeg må først lige bede en anden om en stofprøve og vise dig den." På samme måde leder de der selv sælger en vare, efter vareprøver hos andre, fx siger de at de har bunker af hvede, men de har ikke bare en håndfuld hvede som et eksempel til at vise frem. Hvis Triptólemus¹⁶ da han gav kornet til menneskene, selv skulle låne det af andre mennesker, eller hvis Prométheus¹⁷ da han ville dele ilden ud til de dødelige, selv måtte rundt til naboerne med en lerpotte for at bede om nogle små gløder, ville de begge have været til grin. Kan disse fornemme lærere, der tilbyder at lære alle talekunst, så ikke selv se at de opfører sig latterligt når de skal bede andre om det de lover deres elever? Hvis en sagde at han havde fundet de rigeste kilder skjult dybt nede under jorden, og hvis han netop som han fortalte dette, ikke kunne få slukket sin tørst, ville han så ikke blive til grin? Når disse lærere siger at de ikke blot ejer veltalenhedens kilder, men ligefrem selv er disse kilder, og når de bør kunne vande alles talent, tror de så ikke det vil være til grin hvis de selv knaser af tørke netop som de giver dette løfte? Cháres lærte ikke af Lysíppus at lave statuer sådan at Lysíppus viste ham et af Mýrons hoveder, arme af Praxíteles og en overkrop af Polyklét.¹⁸ Nej, Cháres stod og så på med egne øje mens læreren arbejdede; de andres

¹⁶I græsk mytologi gav Deméter, kornets gudinde, Triptólemus korn for at han skulle give det til menneskene, se Ovids *Forvandlinger* 12.646 ff.

¹⁷Prométheus stjal ilden fra guderne og gav den til menneskene.

¹⁸Disse er alle berømte græske skulptører som virkede på det tidspunkt der er angivet efter hver: Cháres (300, et af hans værker var Kolossen på Rhodos), Lysíppus (370–315), Mýron (470–440), Praxíteles (375–330), Polyklét (460–410). Det var almindeligt at illustrere litterær og retorisk teori med eksempler fra de afbildende kunster, fx Cicero, *Brutus* § 70, *De oratore* 2.69–70, Horats, *Ars poetica* 1 ff.; Quintilian, 12.10.1 ff.

arbejder kunne han selv betragte hvis han havde lyst. Men disse lærere i talekunst tror at der er en anden metode som vil give deres elever en bedre undervisning!

10 Hertil kommer at de eksempler man tager fra andre forfattere, ikke kan passe så godt til talekunstens regler fordi man normalt kun lige antyder hvert enkelt aspekt af talekunsten når man holder en tale, for at ikke ens tekniske kunstfærdighed skal træde tydeligt frem; når man derimod giver regler for talekunst, skal man bruge eksempler der er formuleret helt tydeligt så de passer med talekunstens mønstre. Først bagefter når han holder talen, skal taleren bruge sit talent på at skjule sin kunst for at den ikke træder tydeligt frem og falder alle i øjnene.¹⁹ Derfor er det bedre at bruge eksempler man selv har lavet, for at selve talekunsten tydeligere kan ses.

Endelig er der også en anden ting der har bestyrket mig i denne opfattelse, og det er at de græske termer jeg her har oversat, er fremmede for vores dagligsprog.²⁰ Begreber som ikke fandtes hos os, kunne ikke have velkendte navne. Derfor må de nødvendigvis virke temmelig hårde ved første blik, men det skyldes emnet, ikke mig. Resten af mit værk vil bestå af eksempler. Hvis jeg havde taget dem fra andre forfattere, ville resultatet have været at de vellykkede dele af bogen ikke blev anset for mit arbejde, mens de dele der var hårde og sære, ville blive tilskrevet mig som min særlige indsats. Denne ubehagelige situation har jeg altså også undgået på denne måde.

Dette er altså grunden til at jeg — uanset min anerkendelse af grækerne for deres opfindelse af talekunsten — ikke har fulgt deres metode når det drejer sig om eksempler. Nu er tiden inde til at gå over til de regler der gælder for den sproglige udformning.

¹⁹Det går igen i retorikkens historie at retorikeren netop skal skjule sin kunst så talen virker helt naturlig, se fx [Aristoteles, *Retorikken*] 1404b: "Derfor må arbejdet med stilen foregå så ubemærket som muligt, og det må ikke virke, som om man talte kunstigt i stedet for naturligt. Det naturlige virker nemlig overbevisende, medens det kunstige virker modsat. Tilhørerne vejrer en fælde og stiller sig afvisende ligesom over for vine, der er blandet." Eller sammenlign forfatterens bemærkninger i I § 17, II § 47 og denne bog § 32.

²⁰Romerske forfattere måtte som regel legitimere deres egen fremgangsmåde når de oversatte mere tekniske begreber fra græsk til latin, fx Cicero, *Academica* 1.6.24: "I tillader mig sikkert, at jeg om disse usædvanlige emner undertiden betjener mig af ord, som ikke før har været anvendt, hvad jo også grækerne gør, som længe har behandlet disse ting."

De tre stiltyper

Min gennemgang af den sproglige udformning [elocútio] falder i to dele. Først vil jeg omtale hvilke genrer i den sproglig udformning der er tilladt i talekunsten; derefter vil jeg vise hvilke kvaliteter den sproglige udformning altid skal have.²¹

Der er altså tre genrer som jeg kalder for stiltyper [figúrae],²² og som 11 enhver tale forudsat den er uden fejl, vil holde sig inden for:

1. Den høje [figúra grávis]
2. Den mellemste [figúra mediócris]
3. Den enkle [figúra extenuáta].²³

Den høje stil består af en flydende og besmykket periodebygning med vægtige ord. Den mellemste stil består af mere jævne ord uden de dog er fra det simpleste talesprog. Den enkle stil synker ned til det helt dagligdags, men dog korrekte sprog.

Den høje stil

En tale er holdt i den høje stil hvis der til hvert emne fremfindes de smukkeste mulige ord, i deres egentlige eller overførte betydning, hvis der vælges ædle og værdige tanker som behandles med forstørrelse [amplificátio] og bønner om medlidenhed [conmiserátio], og der bruges sætnings- eller ordfigurer [exornátiones sentiárum aut verbórum] (dem skal jeg vende tilbage til) som er fyldt med alvor og ophøjethed. Dette er et eksempel på denne stil:

Hvem af jer, dommere,²⁴ kan forestille sig en straf tilstrækkelig hård for ham som har lagt planer om at forråde sit fædreland til dets fjender? Hvilken ugerning kan sammenlignes med denne forbrydelse, hvilken straf kan findes svarende til denne ugerning? Vore forfædre udtømte arsenalet

12

²¹Det sker i henholdsvis §§ 11–16 og 17–18. (Nogle steder kunne man også oversætte *elocútio* til 'stil', men for at være konsekvent er 'sproglig udformning' fastholdt.)

²²Det kan virke forvirrende at forfatteren kalder stiltyper (det der på græsk hedder *kharaktéres* eller *plásmata*) for *figúrae*, da ordet *figúra* indgår i vores udtryk 'talefigur' (de græske *skhémata*). *figúra* i betydning 'talefigur' finder man først hos Quintilian (35–90'erne e.Kr.); forfatteren her bruger *exornátio verbórum* og *sententiárum* om ord- og tankefigurer.

²³På græsk er de megaloprepés, méson og iskhón.

²⁴I oldtiden brugte man ikke juridisk uddannede dommere, men dommerkollegier med borgere udvalgt på forskellig vis (fx ved lodtrækning eller efter stand). Derfor henvender taleren sig i retssager direkte til denne gruppe af dommere.

af de strengeste straffe mod dem som havde begået voldeligt overfald på fribårne, taget gifte kvinder med vold, slået eller — den værste forbrydelse af alle — dræbt et andet menneske. Men til denne den mest forråede og ryggesløse forbrydelse overdrog de os ikke en helt særlig straf. Ved andre ugerninger rammer forurettelsen fra en fremmed persons forseelse endda kun en enkelt eller ganske få personer; de der tager del i denne udåd, bereder med én og samme plan de grusomste ulykker for alle deres medborgere. Åh, hvor dyriske hjerter! Åh, hvor ondskabsfulde overvejelser! Åh mennesker så helt uden menneskelighed! Hvad har de ikke vovet at gøre, hvad kan de ikke finde på? En plan om hvordan vore fjender kunne styrte jublende ind i vores fælles by efter at have væltet forfædrenes gravstene og jævnet byens mure med jorden; om hvordan byens bygninger skulle styrte sammen i den ondeste brands flammer efter at gudernes templer var plyndret, byens ældste og bedste borgere dræbt, de andre mænd slæbt væk til trældom, gifte kvinder og fribårne børn givet til pris for fjendtlig attrå. De mener ikke at de har fuldbyrdet deres plan før de i deres forbryderrus har set den sørgelige aske fra det ukrænkelige fædrelands undergang. Jeg formår ikke, dommere, at finde ord for denne sags oprørende nederdrægtighed. Men det bærer jeg så meget lettere som jeg ved at I kan klare jer uden mig. Jeres hjerter, der altid har været fyldt af den største kærlighed til fædrelandet, vil let overbevise jer om at I skal drive ham der ville forråde alles lykke, hovedkulds ud af den stat som han selv ville styrte i grus med de tarveligste fjenders forbryderiske despoti.

Den mellemste stil

- 13 Talen er i den mellemste stil [figūra mediocris] hvis man, som jeg omtalte ovenfor, sænker stilen lidt uden dog at synke ned til det laveste leje, fx:²⁵

I ser, dommere, hvem det er vi fører krig mod: Forbunds-fæller som plejede at kæmpe for os og forsvare vores herredømme tappert og energisk side om side med os. De kender

²⁵Man ved ikke om dette er et eksempel fra en virkelig tale, eller om det er et eksempel forfatteren selv har skrevet. Talens indhold kunne passe med den tale Quintus Várius Hýbrida holdt i 90 f.Kr. for at anklage romere der havde talt de italienske folks sag i forbindelse med Forbundsføllekriegen.

ikke bare nødvendigvis sig selv, deres ressourcer og styrke, men de kunne tilmed også vide og vurdere hvad Romerfolket formåede i alle henseender, takket være deres nære forbindelser og tætte alliance med os. Da de efter rådslagninger havde bestemt sig for at føre krig mod os, i tillid til hvad, spørger jeg så, forsøgte de at starte en krig når de forstod at så langt hovedparten af de andre forbundsfæller forblev loyale, og når de så at de ikke havde en mængde soldater, ingen kvalificerede feltherrer, ingen offentlige midler, kort sagt intet af det som man skal have for at holde gang i en krig? Selvom de kun skulle føre krig mod deres naboer om en grænsekonflikt, selvom de mente at hele kampens udfald afhang af et enkelt slag, ville de alligevel komme bedre bevæbnede og udstyrede i enhver henseende end de gør nu. Så meget mindre ville de prøve med så beskedne kræfter at bemægtige sig det herredømme over hele verden som alle folk, konger, nationer har tilsluttet sig, nogle tvunget af magt, andre af fri vilje, når de var blevet besejret af Romerfolket med enten dets våben eller dets gavmildhed. Nu ville nogen måske spørge: "Hvad så med folkene i Fregéllae?"²⁶ Var det ikke af egen fri vilje de prøvede at gøre opstand?" Jo, men fordi disse forbundsfæller dengang så hvordan fregellanernes oprørsforsøg faldt ud, ville de selv være mindre tilbøjelige til at prøve. For uerfarne mennesker, som ikke kan finde fortilfælde fra historien på enhver hændelse, lader sig nemt lokke til fejltagelser på grund af deres uforstand. Men de som ved hvordan det er gået andre, kan let ud fra andres skæbne sørge for deres egne planer og handlinger. Uden noget motiv, uden noget håb greb forbundsfællerne altså til våben? Hvem vil tro på at nogen kunne være så vanvittig at han vovede at udfordre Romerfolkets herredømme uden støtte fra andre ressourcer? Der må altså nødvendigvis have været et motiv. Og hvilket andet motiv kan der være tale om end det jeg peger på?

Den enkle stil

Det følgende er et eksempel på den enkle stil [ad tenuatūm figurāe gēnus], 14 den som er på niveau med den jævreste og mest dagligdags tale:

²⁶Fregéllae var en latinsk koloni, dvs. den havde visse rettigheder, men ikke fuldt romersk borgerskab, som efter mange års trofasthed mod Rom gjorde oprør i 125 f.Kr. Oprøret blev nedkæmpet, og byen blev ødelagt til skræk og advarsel for andre.

Vores unge mand her kom nu altså hen til badeanstalten,²⁷ og efter at han havde vasket sig, begyndte han at tørre sig. Så netop som han havde fået lyst til at gå ned i bassinet, se så dukker den anden op og siger: “Hej unge mand, dine slaver slog mig for et øjeblik siden; det kommer du til at gøre godt igen.” Den unge mand her, som havde en alder hvor han ikke var vant til at fremmede talte til ham, blev rød i hovedet. Den anden begyndte endnu højere at sige det samme igen og flere andre ting. Så fremstammede den unge mand et svar: “Det må jeg lige tænke lidt over.” Men så begyndte den anden at råbe med en stemme som let kunne få enhver til rødme: “Du er så fræk og grov at du ikke kan være bekendt at sige noget ved soluret på torvet — det er min mening — nej, sæt en scene op et sted, så kan du øve dig sådan et sted.”²⁸ Den unge mand blev forvirret. Og det er ikke mærkeligt, for han havde endnu sin lærers skældud i ørerne og var ikke vant til den slags skældsord. Hvor kunne han nemlig have set sådan en sjover uden skam i livet, som mente at han havde så lidt anseelse at miste at han kunne gøre hvad han ville, uden at risikere sit rygte?

- 15 Man kan ud fra selve eksemplerne forstå hvordan de tre stiltyper er. Periodernes opbygning med ord er nemlig på én måde ved den enkle, på en anden ved den høje og en tredje ved den mellemste.

Karakteristiske fejl for de tre stiltyper

Man skal tage sig i agt for ikke at begå de fejl som ligger hver stiltype ganske nær, når man vil formulere sig efter denne stiltype. Tæt på den høje stiltype, som kun fortjener ros, er der nemlig en stiltype man bør

²⁷Ikke kun sproglige træk angiver det enkle ved stilen i dette eksempel: I oldtiden havde man en stærk fornemmelse af at dagligdagens trivelle genstande og handlinger var simple og lidt tarvelige, fx fortæller Seneca den Ældre (filosoffens far) i *Controversiae* 7, Praef. 3 at en lærer har brugt de ‘mest beskidte ord af alle’, og ordene er såmænd: ‘eddike, polej-mynte, lygter, vaskesvampe’ — altså den slags dagligdags ting som ens slaver talte om. Derfor bidrager selve badeanstalten og dens miljø til at give en stemning af noget der er enkelt. Man kan sammenligne med det område de to første eksempler kom fra: Politiske spørgsmål, som havde en høj status i oldtidens samfund.

²⁸På torvet i Rom stod der et solur, og pladsen omkring det var et yndet sted at mødes for at tale sammen og udveksle sladder, naturligvis for pæne og kultiverede borgere. Skuespillere blev anset for at være simple og tarvelige personer, fx var mange af dem slaver eller frigivne.

undgå; et passende navn for denne stiltype synes jeg er den oppustede stiltype [figúra sufflata]. Ligesom nemlig en hævelse tit ligner en sund del af kroppen, synes ukyndige tit at den tale er i den høje stil som er opsvulmet og oppustet fordi noget siges med helt nye eller forældede ord eller med klodsede metaforer eller ord der er højtideligere end emnet kræver,²⁹ fx:

For han som ved højforræderi byder fædrelandet til fals, haver ikke bødet i det rette fulde mål uden han styrtes hovedkuld ud i Neptuns vover. Thi haver I at ramme ham med straf der har ledt folket ud i krigens klippeegne og afskåret det fra fredens slette.

De fleste som skejer ud i denne stiltype og kommer væk fra den de sigtede imod, gør det fordi de narres af noget der lyder som høj stil uden de kan gennemskue talens svulstighed.

De som fra begyndelsen sigter på den mellemste stiltype, kommer når **16** de ikke rammer den, på deres udflugt hen til den type der er den nærmest beslægtet, og som jeg kalder den slappe stil [génus dissolútum] fordi den helt mangler sener og led; jeg kunne også kalde den for den svømmende fordi den driver i snart den ene retning, snart den anden, ude af stand som den er, til at bane sig vej med beslutsomhed og mandsmod. Det er således:

Da vores forbundsfæller ville føre krig mod os, ville de uden tvivl have overvejet frem og tilbage igen og igen hvad de kunne stille op hvis de handlede af egen fri vilje og ikke havde mange hjælpere her i Rom, slette og dristige mennesker. Alle der vil kaste sig ud i store projekter, plejer nemlig at tænke sig om i lang tid.

Denne måde at tale på kan ikke fastholde tilhørerens opmærksomhed. Hele talen driver nemlig rundt, og den sammenfatter ikke hver tanke for at afslutte den med de rigtige ord.

De som ikke forstår at ramme den omtalte enkle stil med et dannet ordvalg, kommer til at bruge en tør og blodfattig stil som man passende kan kalde mager stil [génus oratiónis exíle]; den er således:

Denne mand gik altså hen til ham; så sagde han: "Din slave her har slået mig." Så sagde han til ham: "Det må jeg tænke

²⁹Ved at bruge disse ord krænker man nemlig fornemmelse af hvad der er det passende udtryk, *tó prépon*.

over.” Så skældte han ud og råbte højere og højere med mange mennesker som tilhørere.

Dette sprog er tarveligt og værdiløst. Det har nemlig ikke ramt det som den enkle stil har: En tale der er komponeret med korrekte og velvalgte ord.

Alle stiltyper, både den høje, den mellemste og den enkle, får værdighed [dignitas] af talekunstens figurer [exornationes], som jeg vil omtale nedenfor.³⁰ Hvis disse figurer bruges sparsomt, fremhæver de talen ligesom farver. Hvis de anbringes tæt, gør de talen overlæsset. Men man bør ikke hele tiden bruge den samme stil når man holder tale; den mellemste skal afløse den høje, og den enkle den mellemste, og omvendt. Med denne variation kan man nemt undgå at tilhørerne føler lede og kedsomhed.

Den træffende og fuldkomne sproglige udformning

- 17 Efter jeg har gennemgået hvilke stiltyper den sproglige udformning [elocutio] skal holde sig til, lad os så nu undersøge hvilke kvaliteter den træffende og fuldkomne sproglige udformning bør have. Hvis den skal være perfekt afstemt efter talerens sigte, skal dens karakteristika være god smag [elegántia], kunstnerisk komposition [compositio] og værdighed [dignitas].

God smag

Den gode smag [elegántia] gør at alt ser ud til at blive udtrykt i et korrekt og klart sprog. Den gode smag kan inddeles i korrekt latin [Latinitas] og klarhed [explanatio].

Korrekt latin

Den korrekte latin [Latinitas] holder sproget rent og frit for alle fejl. De sprogfejl som hindrer sproget i at være korrekt latin, kan være to slags: Soloicismer [soloecismus] og barbarismer [barbarismus].³¹ Det er en soloicisme når et ord i en gruppe af ord ikke passer til det foregående ord.³² Det er en barbarisme når et ord bruges forkert. Jeg vil i min grammatik³³ forklare hvordan man undgår disse fejl.

³⁰Det sker i §§ 18 ff.

³¹Græsk: soloikismós og barbarismós.

³²Dvs. en syntaksfejl.

³³Dette er den tidligste omtale af en grammatik på latin, men vi ved ikke om forfatteren faktisk fik den skrevet.

Klarhed

Klarhed [explanatio] gør talen tydelig og nemt tilgængelig. Klarhed opnås med to ting: Gængse ord og passende ord. De gængse ord er dem som man bruger i hverdagens almindelige tale; de passende ord er dem som betegner eller kan betegne det man taler om.

Kunstnerisk komposition

Kunstnerisk komposition [compositio] er en sammenføjning af ordene **18** som giver alle talens dele en ensartet finish. Denne komposition opnår man hvis man undgår hyppige vokalsammenstød [vocalium concursio], som gør talen klodset og gabende, fx:

*Bacae aeneae amoenissime inpendebant;*³⁴

og hvis man undgår alt for stor hyppighed af det samme bogstav³⁵ — følgende vers er et eksempel på denne fejl (her hvor det drejer sig om fejl, er der nemlig ikke noget i vejen for at bruge eksempler fra andre forfattere):

*O Tite, tute, Tati, tibi tanta, tyranne, tulisti!*³⁶

— og fra samme digter:

*... quicumque quisquam, quemque quisque conveniat neget;*³⁷

og hvis man undgår for stor hyppighed af det samme ord, fx:

*Nam cuius rationis ratio non extet, ei
rationi ratio non est fidem habere;*³⁸

og hvis man lader være med at bruge ord der har samme endelse, fx:

*Flentes, plorantes, lacrimantes, obtestantes. . .*³⁹

³⁴De kobberfarvede bær hang med stor skønhed.' Man bemærker at vokaler støder sammen ved hvert ordmelletrum; i oldtiden sagde man at det gav et gab, *hiatus*, som siden er blevet den tekniske betegnelse for et vokalsammenstød.

³⁵Det virkemiddel der i renæssancen fik navnet allitteration (bogstavrim).

³⁶Åh du enehersker Titus Tátius, du påtog dig de største strabadser!' fra Énnius' (se noten s. 74) heltedigt *Annáles*.

³⁷... for at ikke nogen skal nægte noget uanset hvem nogen træffer.' Man ved ikke hvilken af Énnius' komedier dette citat stammer fra.

³⁸For den fornuft der ikke ligger en fornuft til grund for, den fornuft er der ingen fornuft i at have tillid til.' Disse vers er måske også af Énnius.

³⁹Grædende, jamrende, tåredryppende, bønfoldende. . .' Dette heksameter er måske også af Énnius.

og hvis man undgår hyperbaton, bortset naturligvis fra elegant brug af hyperbaton, som jeg skal omtale nedenfor.⁴⁰ Cœlius⁴¹ begår hyppigt denne fejl som her:

*In priore libro has res ad te scriptas, Luci, misimus, Aeli.*⁴²

På samme skal man undgå lange sætninger, som trætter både tilhørernes ører og talerens åndedræt.

Når man har undgået disse fejl i forbindelse med den kunstneriske komposition af talen, skal resten af arbejdet bruges på talens værdighed [dignitas].

Værdighed i ord- og tankefigurer

Det er værdigheden [dignitas] der frembringer en smykket tale [oratio ornata] ved at gøre den varieret. Den opdeles i ordfigurer [exornationes verborum] og tankefigurer [exornationes sententiarum]. Det er en ordfigur når speciel omhu er lagt i at finpudse sproget. Tankefiguren består ikke af ord, men ligger i selve indholdet når det er fyldt med værdighed.

[Under tekstens overlevering er en kort passage gået tabt her]

Ordfigurer

Anafor

- 19 Det er en anafor [repetitio]⁴³ når sætningerne hele tiden begynder med det samme ord uanset om de handler om de samme eller om forskellige ting, fx:

I er årsagen til dette resultat,
I fortjener vores tak,
I vil få æren herfor.

Ligeledes:

⁴⁰Se § 44.

⁴¹Lúcius Cœlius Antípater var en romerske historieforfatter fra 2. årh.f.Kr. Han skrev et værk i syv bøger om Den anden Puniske Krig. Det var den første monografi om et historisk emne på latin, og skønt den havde visse stilistiske fejl, var den i kunstnerisk henseende et stort fremskridt i forhold til de tidligere historieforfattere; Lívius brugte værket til bøgerne 21–30 i sin historie.

⁴²Disse ting skrev jeg om i den foregående bog som jeg dedicerede til dig, Lucius Aelius.' Cœlius dedicerede sit værk til den første romerske sprog- og litteraturforsker, Lúcius Áelius Stílo, født ca. 150 f.Kr. Normalt ville man ikke skyde et ord midt ind i hans navn, men skrive det samlet: *Luci Aeli*.

⁴³Græsk: epanaforá eller epibolé.

Scípio⁴⁴ ryddede Numántia af vejen,
 Scípio ødelagde Karthágo,
 Scípio skaffede fred,
 Scípio reddede Rom.

Ligeledes:

Du vil vise dig på forum?
 Du vil se dagens lys?
 Du vil træde frem for disse folk?
 Vover du at sige et ord?
 Vover du at bede dem om noget?
 Vover du at bede om straffrihed?
 Hvad kan du sige til dit forsvar?
 Hvad vover du at kræve?
 Hvad mener du du skal have som indrømmelse?
 Har du ikke brudt din ed?
 Har du ikke forrådt dine venner?
 Har du ikke lagt hånd på din far?
 Har du i det hele taget ikke væltet dig i enhver skændsel?

Denne figur har ikke blot megen elegance, men også megen vægt og gennemslagskraft. Derfor skal den bruges til at både udsmykke og styrke talen.

Epifor

Ved epiforen [convérsio]⁴⁵ gentager man ikke som ved anaforen det første ord, men man vender hele tiden tilbage til det sidste i sætningen, fx:

Med retfærdighed var det punerne af romerne blev besejret,
 med våben blev de besejret,
 med gavmildhed blev de besejret.

Ligeledes:

Siden dengang enighed i vores by blev fjernet,
 blev frihed fjernet,

⁴⁴Públius Cornélius Scípio Aemiliánus (185/4–129 f.Kr.), romersk senator og felt-herre der i 146 f.Kr. indtog Karthago og således afsluttede Den tredje Puniske Krig. I 133 f.Kr. tvang han byen Numántia i Spanien til overgivelse hvorefter den sidste spanske modstand mod romernes besættelse var nedkæmpet.

⁴⁵Græsk: epiforá eller antistrophé.

blev troskab fjernet,
blev venskab fjernet,
blev vores stat fjernet.

Ligeledes:

Gájus Laélius⁴⁶ var en ny mand,⁴⁷
han var en begavet mand,
en lærd mand,
han var gode venners og interessers mand:
Kort sagt, han var statens første og bedste mand.

Ligeledes:

Når det nemlig er dommernes frifindelse af dig du beder om,
er det en mened fra dem du beder om,
ligegyldighed med deres eget rygte du beder om,
og deres opgivelse af Romerfolkets love til fordel for dine luner
du beder om.

Kompleksion

20 Kompleksion [conpléxio]⁴⁸ er den figur der kombinerer de to foregående figurer (anafor og epifor) sådan at man bliver ved med at begynde med det samme ord og hele tiden slutter med det samme ord, fx:

Hvem er det som plejer at bryde aftaler? Karthaginienserne!
Hvem er det som har ført en grusom krig? Karthaginienserne!
Hvem er det som har ødelagt Italien til uigenkendelighed?
Karthaginienserne!
Hvem er det som kræver at blive tilgivet? Karthaginienserne!
Indse heraf hvor meget de fortjener at opnå ved deres henvendelse!

Ligeledes:

⁴⁶Denne Laélius (ca. 235–160 f.Kr.) var far til den Laélius som er omtalt ovenfor (se noten s. 120).

⁴⁷Med en 'ny mand' (*hómo nóvus*) mente man den første i en familie det lykkedes at blive konsul.

⁴⁸Græsk: symploké eller koinótēs. Bemærk at *conpléxio* i Bog II (bl.a. i §§ 28 og 46) bruges i betydningen 'resumé'.

Den som Senatet har dømt,
den som Romerfolket har dømt,
den som den offentlige mening har dømt,
ham ville I med jeres stemmer frikende!

Ordspil

Med ordspil [tradúctio]⁴⁹ kan man gentage det samme ord uden at genere den gode smag, og det gør endda talen mere elegant, på denne måde:

Den i hvis *liv* intet er behageligere end selve *livet*, kan ikke leve et *liv* i tapperhed.

Ligeledes:

Du kalder ham et *menneske* som hvis han havde været et *menneske*, aldrig ville have efterstræbt et andet *menneskes* liv på en så grusom måde. "Men han var hans *fjende*." Altså ville han hævne sig på sin *fjende* på en sådan måde at han kom til at tage sig ud som sin egen *fjende*.

Ligeledes:

Lad de *rige* beholde deres *rigdom*; du skal derimod sætte tapperhed over *rigdom*; hvis du nemlig sammenligner *rigdom* med tapperhed, vil du indse at *rigdom* ikke engang dur til at være tapperhedens tjener.

Det er en figur af samme type når man bruger det samme ord i først **21** én funktion, derpå i en anden,⁵⁰ fx:

Hvorfor *glæder* du dig så meget over denne ting som slet ingen *glæder* vil give dig?

Ligeledes:

Det er dejligt med alt det man *får* at høre fra sin elskede når bare man ikke bliver kaldt et *får*.

Ligeledes:

⁴⁹Græsk: ploké, antimetáthesis, sýnkrisis og antístasis.

⁵⁰Græsk: antanáklasis eller diaphorá; den første græske betegnelse bruges om denne figur på de romanske sprog. Denne figur er naturligvis hyppig i komedien med samme virkning som alle kender fra vittigheder.

Jeg går straks til Rom hvis det passer Senatet bad mig komme i går.

I tilfældet med disse fire figurer som jeg nu har præsenteret, skyldes det ikke manglende ordforråd at man hele tiden vender tilbage til det samme ord. Men de rummer alle en behagelig elegance som lettere fornemmes med øret end den lader sig udtrykke i ord.

Antithese

Det er en antithese [conténtio]⁵¹ når talen opbygges med begreber der danner et modsætningspar, fx:

Smiger har den *behageligste begyndelse* og får den *bitreste afslutning*.

Ligeledes:

Du er *forsonlig* over for dine *fjender*, men *ubøjjelig* over for dine *venner*.

Ligeledes:

Når der hersker *ro*, er du i *oprør*; under *oprøret* er du *rolig*; når situationen kræver man er *iskold*, er dit sind *hedt*; når situationen er *hed*, er du *iskold*; når der kræves *tavshed*, råber du op; når det er passende at *sige* noget, er du *tavs*; du *er her*, men du vil hellere *være væk herfra*; du *er væk herfra*, men du ønsker at *komme tilbage*; i *fredstid* støtter du *krigens* sag, i *krig* længes du efter *fred*; foran den *samlede hær* taler du om *tapperhed*, under selve *slaget* kan du ikke holde felthornets lyd ud for bare *fejhed*.

Hvis man forsyner sin tale med denne figur, vil man kunne holde en både vægtig og smykket tale.

Apostrofe

22 Apostrofen [exclamátio]⁵² giver udtryk for smerte eller vrede ved at påkalde et menneske, en by, et sted eller en genstand, fx:

⁵¹Græsk: antikeimena kóla eller antíthesis.

⁵²Græsk: apostrophé, ekphónēsis og skhetliasmós.

Nu taler jeg til dig, Scípío Africánus,⁵³ hvis navn er en pryd og ære for denne by også efter du er død. Det er dine berømte børnebørn som med deres blod har nærret deres modstanderes grusomhed.

Ligeledes:

Troløse Fregéllae,⁵⁴ hvor let er du ikke svundet ind til intet som straf for din egen forbrydelse så at der nu næppe er en sten tilbage af den bys fundamentter hvis stråleglans for nylig skinnede på hele Italien.

Ligeledes:

I bagholdsmænd som lurer på ordentlige mennesker, I har bragt hver eneste uskyldig borgers liv i fare med jeres bandituvæsen. Er det så gode vilkår for jeres falske anklager I har fået tilkæmpet jer fra de uretfærdige domstole?⁵⁵

Hvis man bruger apostrofen på rette sted, sjældent og når emnets betydning ser ud til at kræve det, kan man fremkalde så stor vrede man vil, hos tilhørerne.

Retorisk spørgsmål

Ikke ethvert retorisk spørgsmål [interrogátio]⁵⁶ er elegant eller foreneligt med den høje stil, men det er det følgende, som bestyrker den foregående del af talen, og det stilles når man punkt for punkt har opregnet alt hvad der svækker modstanderens sag:

Da du altså gjorde, sagde og sørgede for alle disse ting, skabte du så større og fjendtligere afstand mellem forbundsfællerne og staten, eller bragte du dem nærmere til os? Og burde man, eller burde man ikke have givet en midler til med forbud at forhindre at jeres planer blev gennemført?

⁵³Scípío (se noten s. 116) var far til Grácchernes mor Cornélia.

⁵⁴Se noten s. 125.

⁵⁵Dette eksempel lader til at være henvendt til personer som rejste tiltale mod andre i håb om at få penge ved deres eventuelle domfældelse. I Rom var der ingen offentlig anklager, så det var op til private at rejse tiltale mod andre for en række forbrydelser som kun den offentlige anklager kan tage op i moderne europæiske retssystemer. Dette system gav mulighed for misbrug, især fordi domfældelse som sagt i nogle tilfælde medførte at den der rejste sagen, fik penge ud af det.

⁵⁶Græsk: *erótēsis*, *erótēma*. Man kunne med en vis ret hævde at det retoriske spørgsmål er en tankefigur i stedet for som her en ordfigur.

Udspørgende ræsonnement

- 23** Ved det udspørgende ræsonnement [*ratiocinatio*]⁵⁷ spørger man selv efter en forklaring på alt hvad man siger, og man forlanger hele tiden at man selv skal forklare meningen med hver eneste påstand. Det udspørgende ræsonnement er således:

Hvis vore forfædre dømte en kvinde skyldig i bare én forbrydelse, mente de at hun med denne ene dom var fundet skyldig i utallige forbrydelser. Hvordan nu det? Fordi de mente at den kvinde som de havde dømt for utugt, også måtte anses for dømt for giftmord. Og hvorfor? Fordi den kvinde som har kastet sit krop i grams for de mest simple lyster, nødvendigvis må frygte mange mennesker. Hvem tænker du på? Hendes ægtemand, far og mor, og andre som hun ser er berørt af hendes dårlige rygte. Hvad er så det næste der sker? Ja, hun må selvfølgelig prøve med giftmord af skaffe dem af vejen som hun frygter så meget. Hvorfor er det så selvfølgelig? Fordi der ikke er nogen hæderlig og rationel overvejelse som lægger bånd på den kvinde som et kæmpe fejltrin gør bange, ubeherskethed dristig og kvindesind ubetænksom.

Jamen hvilke tanker gjorde de sig så omvendt om en kvinde de måtte finde skyldig i giftmord? Ja, at hun nødvendigvis også måtte være skyldig i utugt. Hvorfor det? Fordi de ikke kunne forestille sig nogen mere nærliggende grund til giftmord end et moralsk forkasteligt kærlighedsforhold og tøjlesløs lidenskab; og så mente de altså at denne kvinde ikke kunne have en kysk krop eftersom hendes sjæl var fordærvet. Ja så; gjaldt denne samme iagttagelse mænd? Nej, slet ikke. Hvorfor ikke det? Fordi det er bestemte lidenskaber der driver mænd til at begå hver enkelt slags forbrydelse, hvori- mod den ene og samme lidenskab får kvinder til at begå alle mulige forbrydelser.⁵⁸

Ligeledes:

Det var et godt princip vores forfædre slog fast da de vedtog aldrig at berøve den konge livet som de havde taget til fange

⁵⁷Græsk: *aitiología*. Bemærk at forfatteren også bruger *ratiocinatio* i betydningen analogislutning. Man kunne også her med en vis ret hævde at det er en tankefigur.

⁵⁸Man kan ikke blive forbavset over at et samfund som kun lod kvinder udføre ganske få opgaver, også snæversynet henførte kvinders adfærd til ganske få motiver.

i krig. Hvorfor det? Fordi det ville være urimeligt at udnytte den mulighed skæbnen gav en for at straffe dem som den samme skæbne kort tid forinden havde givet den højeste position. Jamen havde han ikke ført en hær til angreb mod landet? Det vil jeg ikke tage med i mine overvejelser. Hvorfor ikke? Fordi en tapper mand altid skal anse sine konkurrenter om sejren for fjender, hvorimod de besejrede skal betragtes som mennesker; på den måde kan tapperheden begrænse krigen og menneskeligheden gøre freden større. Men hvis han nu havde sejret, ville han så have gjort det samme? Nej, så stor ville hans visdom ikke have været. Hvorfor skåner du ham så? Fordi jeg har lært mig selv at foragte en så stor tåbelighed i stedet for at efterligne den.

Denne figur passer vældig godt til talesprog, og den fastholder tilhørernes 24 opmærksomhed ved hjælp af såvel sproglig elegance som nysgerrigheden efter at høre de grunde der gives i svarene.

Sentens

Sentensen [senténtia]⁵⁹ er en talevending fra det virkelige liv som kortfattet viser hvordan det går eller burde gå her i livet, fx:

For den som lykken altid har tilsmilet, er det svært at begynde at sætte dyderne i højsædet.

Ligeledes:

Han er fri som ikke er slave af nogen dårlig vane.

Ligeledes:

Den som ikke har nok, og den som intet kan slå til for, de er lige fattige.

Ligeledes:

Vælg den rigtigste måde at leve på — vanen gør den efterhånden behagelig.

Enkle sentenser som disse skal man ikke afvise, for den kortfattede form vækker megen glæde hvis den kan stå alene uden begrundelser. Men man skal også støtte brugen af den type sentenser som underbygges ved at der tilføjes en begrundelse [rátio], fx:

⁵⁹Græsk: γνώμη.

Alle gode leveregler skal bygge på dyden, for kun dyden hviler i sig selv; alt andet end den er underkastet skæbnens luner.

Ligeledes:

De som har dyrket en mands venskab på grund af hans penge, flyver væk så snart pengene slipper op. Når nemlig det forsvinder som var grund til venskabet, er der intet tilbage som kan få dem til at holde fast ved venskabet.

Der er også sentenser som findes i to udgaver. Således uden begrundelse:

De mennesker tager fejl som i medgang tror at de er undsluppet alle tilfældets slag; de tænker klogt som netop under medgangen frygter modgang.

Og med begrundelse således:

- 25** De som mener at man skal tilgive unge deres fejltagelser, tager fejl, for intet hindrer at man netop i denne alder har værdifulde og sunde interesser. De handler derimod klogt som kritiserer unge med speciel strengthed for at få dem til i den bedst egnede alder at erhverve sig de dyder som de vil have glæde af resten af livet.

Man skal bruge sentenser med tilbageholdenhed så man kommer til at lyde som en der taler en sag, og ikke som en moralprædikant. Når sentenser anbringes i talen på denne måde, pryder de den meget. Tilhørerne er nemlig nødt til at give deres tavse bifald når de ser at en ubestridelig kendsgerning fra det virkelige liv gøres gældende for sagen.

Enthymem

Enthymemet [contrárium]⁶⁰ bruger to modsatte udsagn til nemt og kortfattet at fastslå at det ene af dem er sandt, fx:

Hvordan kan du håbe på at det menneske som altid har skadet sine egne interesser, skulle gavne en andens?

Ligeledes:

⁶⁰Græsk: enthýmēma. Når Aristoteles bruger dette ord med en anden betydning i sin retorik, er forklaringen at han dér taler om argumenter og slutninger, mens det her drejer sig om figurer.

Hvorfor skulle man tro at den person man har lært at kende som illoyal i venskab, kunne være loyal i fjendskab? Eller hvordan kan man håbe at han der som privatperson har været utålelig hovmodig, skulle være behagelig og fuld af selverkendelse når han fik magt; eller at han som i samtaler og selskab med venner aldrig har sagt sandheden, skulle vige tilbage fra løgn i offentlige forsamlinger?

Ligeledes:

Er vi bange for at kæmpe på jævnt terræn mod dem som vi har drevet væk fra højdedragene? Er vi bange for at de som ikke kunne måle sig med os da de var flere, skal være os overlegne efter de er blevet færre?

Denne figur bør være kortfattet og holdes inden for en enkelt periode; **26** og den er ikke blot behagelig at lytte til på grund af sin korte og fuldendte slutning, men tilmed beviser den med stor styrke ved hjælp af modsætningen det som taleren har brug for, og med udgangspunkt i noget der ikke hersker tvivl om, slår den noget mere tvivlsomt fast så det enten ikke kan drages i tvivl eller kun med den største vanskelighed.

Kolon og led

Et kolon [mémbrum]⁶¹ i talen er en kort enhed der ikke i sig selv rummer hele meningen, men som fortsættes af et andet kolon i talen, på denne måde:

På den ene side hjælp du en fjende . . .

Denne enhed kalder man et kolon; det skal følges op af et andet:

og på den anden side skadede du en ven.

Denne figur kan bestå af to kola; men den behageligste og bedst afsluttede figur er den der består af tre kola,⁶² således:

⁶¹Græsk: kólon. Udtrykket stammer fra en sammenligning med menneskets krop. Kola er kroppens lemmer, fx en arm, og den er så underinddelt i led, som omtales i næste afsnit.

⁶²Figuren med tre led hedder trikolon.

Skæbnen kan ikke for alvor ramme den som har bygget sit forsvar på dyden mere end på tilfældet.

Fx således i et entnymem:

For hvis en ikke har lagt meget håb i tilfældet, hvordan kan tilfældet så skade ham ret meget?

Fx således i en konklusion:

Fordi skæbnen formår mest over for dem som har ladet alle deres planer afhænge af tilfældet, skal man ikke overlade alt til skæbnen for at den ikke skal få alt for stor magt over os.

I disse tre figurer er den kompakte samling af ord så nødvendig for periodens styrke at taleren virker ukvalificeret hvis han ikke kan fremsætte sentenser, entnymemer og konklusioner med ord i en kompakt strøm. Men i andre situationer kan det også være rigtigt, uden dog at være tvingende nødvendigt, at omtale andre ideer med denne slags perioder.

Isokolon

Figuren isokolon [cónpar]⁶⁷ består af flere kola⁶⁸ med omtrent samme antal stavelser. Man når ikke frem til dette antal ved at tælle stavelserne en for en — det ville være barnligt — men erfaring og øvelse giver den evne at man med en slags instinkt kan finde et kolon der er lige så stort som det foregående, fx:

Under slaget i krigen mødte faren sin død,
hjemme forberedte sønnen imens sit bryllup;
disse varsler bragte bud om tunge ulykker.

Ligeledes:

Én giver skæbnen et lykkeligt liv,
en anden erhverver dyden ved flid.

I denne figur sker det tit at stavelsernes antal ikke er helt ens, og alligevel ser det sådan ud hvis det ene kolon er en eller to stavelser kortere, eller hvis der i det ene kolon er flere stavelser, og så samtidig i det andet kolon er en eller flere længere stavelser eller mere fyldige stavelser så deres længde og fylde svarer til og opvejer det andet kolons mængde af stavelser.

⁶⁷Græsk: isókōlon.

⁶⁸Se § 26.

Homoioptoton og homoioteleuton

Figuren hedder homoioptoton [similiter cádens]⁶⁹ når to eller flere ord i den samme periode står i samme kasus og har samme endelse, fx:

*Hominem laudem egentem virtutis,
abundantem felicitatis?*⁷⁰

Ligeledes:

*Huic omnis in pecuniā spes est, a sapientiā est animus remotus; diligentīā comparat divitias, neglegentiā corrumpit animum et tamen, cum ita vivit, neminem prae se ducit hominem.*⁷¹

Det hedder homoioteleuton [similiter désinens]⁷² når ord som ikke bøjes i kasus, har samme endelse, fx:

Uanstændigt vover du at handle, dårligt stræber du efter at tale; du lever forargeligt, du begår forseelser ivrigt, du taler hævnnergigt.

Ligeledes:

Du skræmmer dristigt, du trøster ydmygt.

Disse to figurer, hvoraf den ene bygger på lighed i endelser, den anden på lighed i kasus, går godt i spænd sammen; og de som har forstand på at bruge dem, anbringer dem derfor oftest i de samme dele af talen. Det bør man gøre således:

Den mest forargelige princip er at opsøge lidenskaben, undvige skamfølelsen, forherlige skønheden, ødelægge anseelsen.

Her har både de kasusbøjede ord og de ord som ikke bøjes i kasus, ens endelser.⁷³

⁶⁹Græsk: homoióptōton.

⁷⁰‘Skulle jeg rose et menneske uden dyd, men rigt på held?’

⁷¹‘Hele hans håb ligger i hans penge, hans sjæl er milevidt fra visdommen; med sin omhu skaffer han sig rigdom, men med sin ligegyldighed fordærver han sin sjæl, og selvom han lever på denne måde, regner han ingen for bedre end sig selv.’

⁷²Græsk: homoiotéleuton.

⁷³På latin har ‘lidenskaben, skamfølelsen, skønheden’ og ‘anseelsen’ alle den karakteristiske endelse *m*, og infinitiverne, som ikke kan bøjes i kasus, ender alle på *ere*; endelig har udtrykket en khiastisk opbygning derved at de to første substantiver (*amorem, pudorem*) kommer før infinitiverne mens de to sidste substantiver (*formam, famam*) kommer efter infinitiverne: *Perditissima ratio est amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, neglegere famam.*

Paronomasi

Det kaldes paronomasi [adnominatio]⁷⁴ når man tæt ved et verbum eller et nomen⁷⁵ anbringer det samme ord efter at have ændret lyd eller bogstaver, så ord der ligner hinanden, betyder noget forskelligt. Denne figur kan laves på mange forskellige måder. 29

- Ved svækkelse eller sammentrækning af det samme bogstav, fx:

*Hic qui se magnifice jactat atque ostentat, venīt antequam Romam venīt.*⁷⁶

- Og omvendt:

*Hic quos homines alea vincīt, eos ferro statim vincīt.*⁷⁷

- Ved forlængelse af det samme bogstav, fx:

*Hinc āvium dulcedo ducit ad āvium.*⁷⁸

- Ved forkortelse af det samme bogstav, således:

*Hic tametsi videtur esse honoris cupidus, tamen non tantum cūriam diligit quantum Cūriam.*⁷⁹

- Ved tilføjelse af bogstaver, fx:

*Hic sibi posset temperare nisi amori mallet obtemperare.*⁸⁰

- Ved fjernelse af bogstaver, således:

⁷⁴Græsk: paronomasia.

⁷⁵Eksemplerne viser at forfatteren regner både adjektiver og substantiver med til begrebet *nómen*.

⁷⁶'Den mand som praler vildt og viser sig, blev solgt som slave før han nåede frem til Rom.' *venīt*, 'blev solgt', har langt *ī* (sammentrukket af *veniit*), og kommer før *veniīt*, 'nåede frem', med *ī* svækket, dvs. kort.

⁷⁷'De mennesker som denne mand besejrer i terningspil, lægger han med det samme i lænker.' *vincīt*, 'besejrer', har kort *ī*, og efter det kommer med langt *ī* *vincīt*, 'lægger'.

⁷⁸'Fuglenes smukke sang leder folk på afveje herfra.' *āvium*, 'fuglenes' med kort *ā* følges op af *āvium*, 'afveje', med langt *ā*.

⁷⁹'Selvom denne mand lader til at være vild efter offentlig anseelse, holder han dog ikke lige så meget af Senatsbygningen som af sin veninde Cūria.' (Cūria er sikkert en prostitueret sådan som nogle håndskrifter da også skriver). Bogstavet 'u' er langt i *cūriam*, 'Senatsbygningen', og kort i pigenavnet *Cūriam*.

⁸⁰'Han kunne styre sig selv hvis ikke han hellere ville adlyde sin kærlighed.' *temperāre*, 'styre', udvides med *ob* til *obtemperāre*, 'adlyde'.

*Si lenones vitasset tamquam leones, vitae tradidisset se.*⁸¹

- Ved ombytning af bogstaver, således:

*Videte, iudices, utrum homini navo an vano credere malitis.*⁸²

- Ved ændring af bogstaver på denne måde:

*Deligere oportet quem velis diligere.*⁸³

30 Dette var paronomasier [adnominatiónes] som bestod af en mindre ændring i bogstaverne (en forlængelse, en flytning osv.). Men der er andre paronomasier hvor ligheden mellem ordene ikke er så stor uden at de dog bliver helt forskellige; her er der et eksempel på en af disse typer:

*Quid veniam, qui sim, quem insimulem, cui prosim, quae postulem, brevi cognoscetis.*⁸⁴

Hér er der nemlig en vis lighed mellem nogle af ordene; man skal ikke tilstræbe denne type lige så meget som dem ovenfor, men af og til kan man dog godt bruge den. En anden type er sådan:

*Demus operam, Quirites, ne omnino patres conscripti circumscripti putentur.*⁸⁵

Denne paronomasi har større lighed mellem de to ord end den foregående, men mindre end de første fordi der ikke blot er tilføjet bogstaver men samtidig også fjernet nogle.

31 Den tredje type bygger på et eller flere nominers kasusskift. Ved kasusskift i ét ord således:

⁸¹Hvis han havde undgået alfonser som var de løver, ville han fortsat have været i live.' Fra *lenónes*, 'alfonser', fjernes *n* til *leónes*, 'løver'.

⁸²'Se nu, dommere, om I helst vil tro på et flittigt eller et indbildsk menneske.' *návo*, 'flittigt', bliver ved ombytning af bogstaver til *váno*, 'indbildsk'.

⁸³'Man skal vælge den ud som man vil holde af.' I *deligere*, 'udvælge', ændres *e* til *i* så man får *diligere*, 'holde af'.

⁸⁴'I vil snart få at vide hvorfor jeg kommer, hvem jeg er, hvem jeg anklager, hvem jeg hjælper, hvad jeg forlanger.' Paronomasien ligger i rækken af spørgende pronominer (*quid, qui, quem, cui, quae*), som ligner hinanden dels i bogstaver, dels i ordklasse.

⁸⁵'Lad os sørge for, mine medborgere, at de forsamlede fædre ikke ser ud til at være blevet helt snydt.' De romerske senatorer kaldtes 'forsamlede fædre', *pátres conscripti*, hvor det sidste ord så ændres til *circumscripti*, 'snydt'.

*Alexander Macedo summo labore animum ad virtutem a pu-
eritia confirmavit. Alexandri virtutes per orbem terrae cum
laude et gloria vulgatae sunt. Alexandrum omnes maxime
metuerant, idem plurimum dilexerunt. Alexandro si vita data
longior esset, trans Oceanum Macedonum transvolassent sa-
risae.*⁸⁶

Hér er et og samme nomen bøjet så det står i forskellige kasus.

Flere nominer med ændring af kasus danner paronomasi på denne måde:

*Tiberium Gracchum^a rem publicam^b administrantem prohi-
buit indigna nex diutius in ea commorari. Gaius Gracchus^a
similis occisio est oblata, quae virum rei publicae^b aman-
tissimum subito de sinu civitatis eripuit. Saturninum fide^c
captum malorum perfidia^c per scelus vita privavit. Tuus, o
Druse, sanguis domesticos parietes^d et vultum parentis^d as-
persit. Sulpicio, cui paulo ante omnia concedebant, eum brevi
spatio non modo vivere, sed etiam sepeliri prohibuerunt.*⁸⁷

Disse tre typer figurer (homoiototon [similiter cádens], homoioteleu- **32**
ton [similiter désinens] og paronomasi [adnominátio]) skal man kun bruge
ganske sjældent når man holder tale i det virkelige liv, fordi de ikke virker
som noget man kan finde på at sige uden anstrengelser og forudgående
arbejde;⁸⁸ og en virksomhed af den type er bedre til at glæde tilhørerne
end til at overbevise dem om at noget er sandt. Derfor svækkes talerens

⁸⁶Aleksander den Store fra Makedonien trænede sit sind til mod med de største anstrengelser lige fra barndommen af. Aleksanders bedrifter blev fortalt Jorden over med ros og ære. Alle var meget bange for Aleksander, men de elskede ham også over alt. Hvis Aleksander havde fået et længere liv, ville makedonernes lanser være fløjet over på den anden side af oceanet.¹ Navnet 'Alexander' optræder her med de fire forskellige endelser det kan have på latin, og latinens friere ordstilling lader hver gang ordet stå først i sætningen.

⁸⁷'Da Tibérius Gráccus arbejdede med republikkens problemer, satte et forargeligt mord en stopper for hans arbejde i den; en lignende afslutning på livet fik Gájus Gráccus, hvorved den største elsker af republikken blev revet bort fra bystatens favn [se noten s. 116]. Troløshed berøvede med en forbrydelse Saturnínus livet [se noten s. 49] mens han selv var fuld af tiltro til sine onde fjender. Dit blod, åh Drúsus [se noten s. 163], oversprøjtede væggene i dit hjem og din afdøde fars buste. Sulpícus [se noten s. 53], som de kort forinden støttede i alle spørgsmål, forbød de kort tid efter ikke blot at leve, men tilmed også at blive begravet.¹ I den latinske tekst er med bogstaver markeret hvilke ord der hører sammen i paronomasier.

⁸⁸Se noten s. 122.

troværdighed, seriøsitet og alvor hvis disse figurer er anbragt overalt i talen, og ikke blot forsvinder autoriteten fra det der bliver sagt, men talen gør også et frastødende indtryk fordi disse figurer nok er charmerende og vittige, men de mangler helt værdighed og skønhed.⁸⁹ Således kan det der har format og skønhed, blive ved med at vække behag, mens det smarte og elegante hurtigt fylder ørerne, hvis sans er den mest kræsne, med mæthed. Hvis man altså bruger disse typer af figurer tit, ser det ud som om man holder af en barnagtig stil, og omvendt kan man forskønne sin tale med iørefaldende smykker på en behagelige måde hvis man med sparsommelighed og variation placerer disse figurer spredt ud over hele sagen.

Hypofora

- 33** Det kaldes hypofora [subjéctio]⁹⁰ når man spørger sine modstandere eller selv stiller spørgsmålet om hvad der kan siges til deres forsvar eller imod en selv, og derpå selv tilføjer hvad der burde siges eller ikke burde siges, og hvad der vil være ens stærke punkt, eller hvad der omvendt vil være mest belastende for ens modstandere, fx:

Nu spørger jeg altså hvorfra den tiltalte har fået så mange penge. Har han fået en stor arv fra sin far? Men hans fars besiddelser blev solgt. Så en arv fra anden side? Det kan man næppe påstå, for alle hans slægtninge har gjort ham arveløs. Har han modtaget en compensation fra en sag enten ved dens forberedelse eller efter dens behandling for domstolen? Nej, ikke blot har han ikke modtaget noget, han er tilmed selv blevet dømt til at betale en stor bod. Konklusionen er altså at hvis han ikke er blevet velhavende på en af disse måder, og det ser I han ikke er, så er der enten en guldmine hjemme i hans hus, eller også har han skaffet sig pengene ulovligt.

Ligeledes:

Jeg har ofte, dommere, observeret at mange mennesker prøver at forsvare sig med et eller andet hæderligt argument som ikke engang deres modstandere kan drage i tvivl. Min modstander hér har ingen af den slags argumenter. Skal han søge tilflugt ved sin fars tapperhed? Men ham har I dømt til døden efter I havde aflagt dommereden. Eller skal han pege på

⁸⁹Mange vittigheder, også dårlige, har netop paronomasi som stilistisk virkemiddel.

⁹⁰Græsk: hypophorá.

at hans tidligere liv et andet sted var hæderligt? I ved nemlig alle hvordan han har levet hér, for øjnene af jer. Eller skal han opregne sine slægtninge i den hensigt at I burde blive bevæget af det? Men han har slet ingen slægtninge. Skal han fremføre sine venner? Men der er ingen som ikke synes det er en skam at blive kaldt hans ven.

Ligeledes:

Den fjende som du anså for skyldig, har du bragt for retten, formoder jeg? Nej, ham har du nemlig dræbt uden dom. Frygtede du de love som forbyder at man gør sådan? Nej, du gik ud fra at de ikke engang var blevet skrevet. Gjorde det indtryk på dig når han selv mindede dig om jeres gamle venskab? Ikke det mindste, du dræbte ham tværtimod endnu mere ivrigt. Følte du medlidenhed da hans børn kastede sig for dine fødder? Nej, i din ekstreme grusomhed forhindrede du også at deres far fik en begravelse.

I denne figur er der stor gennemslagskraft og styrke fordi man efter **34** spørgsmålet om hvad der burde gøres, tilføjer at dette ikke er sket. Her ved er det let at gøre forargelsen over en handling større. Det er en figur af samme type når man relaterer en hypofora til sin egen person, således:

Hvad burde jeg gøre da jeg var omringet af så mange gallere? Kæmpe? Men vi måtte rykke frem med en fåtallig styrke; og terrænet var også meget ugunstigt for os. Blive siddende i lejren? Men vi kunne hverken forvente støtte eller skaffe noget at leve af. Forlade lejren? Men vi var belejrede. Være ligeglåd med soldaternes liv? Men det var min opfattelse at jeg havde modtaget mine mænd på den betingelse at jeg så vidt muligt skulle bevare dem uskadte for fædrelandet og deres forældre. Afvise fjendernes betingelser? Men soldaternes sikkerhed går forud for udrustningens.⁹¹

Med hypofora af denne type opnår man altid at det ser ud som om det ikke havde været bedre at gøre noget andet end det der faktisk blev gjort.

⁹¹Disse ord lader til at stamme fra en tale som Popilius kunne have holdt, se I § 25.

Klimaks

I figuren klimaks [gradátio]⁹² går man ikke videre til det næste ord før man har gentaget det foregående, således:

Hvilket håb er der tilbage om frihed hvis det som de har lyst til, er dem *tilladt*, og det som er *tilladt*, *kan* de, og det som de *kan*, *vover* de, og det som de *vover*, *gør* de, og det som de *gør*, siger I ikke fra over for?

Ligeledes:

Denne plan har jeg ikke fundet på uden at *tilråde* den; og jeg har ikke *tilrådet* den uden selv at *begynde at udføre* den; og jeg er ikke *begyndt at udføre* den uden at *fuldende* den; og jeg har ikke *fuldendt* den uden at give den min anbefaling.

Ligeledes:

Africánus⁹³ skaffede flid *dyd*, *dyden ære*, *æren rivaler*.

Ligeledes:

Magten over Grækenland var hos *athenerne*; *athenerne* blev undervunget af *spartanerne*; *spartanerne* blev besejret af *thebanerne*; *thebanerne* tabte til makedonerne, som kort tid efter besejrede Asien i krig og lagde det sammen med deres græske besiddelser.

- 35** Der er en særlig charme ved den konstante gentagelse af det sidste ord, som er karakteristisk for denne figur.

Afgrænsning

En afgrænsning [definitio]⁹⁴ sammenfatter nogets kvaliteter kortfattet og udtømmende, således:

Republikkens suverænitet vil sige statens værdighed og anseelse.

Ligeledes:

⁹²Græsk: klímax.

⁹³Der tænkes på Públius Cornélius Scípío Aemiliánus (185/84–129 f.Kr.).

⁹⁴Græsk: horismós. Denne betydning af *definitio* som en ordfigur skal skelnes fra den ordet har i I § 21.

Krænkelser er det som forulemper en andens krop med slag, hans ører med skældsord eller hans omdømme med skandalisering.

Ligeledes:

Dette er ikke påpasselighed, men griskhed idet påpasselighed vil sige den omhyggelige bevarelse af sine besiddelser, mens griskhed er den uretmæssige efterstræbelse af andres ejendom.

Ligeledes:

Dette er ikke tapperhed, men dumdristighed idet tapperhed vil sige at se stort på anstrengelser og farer efter man har overvejet nytten og vurderet de fordele man kan få til gengæld, mens dumdristighed er at løbe risici uden tanke på lidelserne sådan som gladiatorer gør det.

Denne figur er nyttig fordi den så klart og kortfattet fremlægger og forklarer enhver tings samlede betydning og egenskaber at man hverken synes det burde siges med flere ord, eller mener at det kunne siges kortere.

Overgang

Det kaldes en overgang [transitio]⁹⁵ når man kort gennemgår hvad der hidtil er sagt, og så på samme måde med få ord fremlægger hvad der nu vil følge, på denne måde:

I har lige hørt hvordan han var mod sit fædreland; se nu hvordan han opførte sig mod sine forældre.

Ligeledes:

I kender mine velgerninger mod den anklagede; hør nu hvordan han takkede mig for dem.

Denne figur er god til to ting: Den minder nemlig tilhørerne om hvad taleren har sagt, og den forbereder dem på resten.

Korrektion

En korrektion [corréctio]⁹⁶ fjerner det ord man lige har sagt, og erstatter **36**

⁹⁵Denne almindelige teknik hos talere har ikke fået nogen større behandling af talekunstens teoretikere. Man kan med rette diskutere om det overhovedet er en ordfigur, og om det ikke snarere er en kombination af rekapitulationen [enumeratio] i II § 47 og fremlæggelsen [expositio] i I § 17.

⁹⁶Græsk: epidiórhōsis, epanórhōsis, metánoia.

det med et som virker mere passende, på denne måde:

For hvis den anklagede havde *spurg*t sine værtsfolk, ja hvis han bare havde *givet et vink* til dem, kunne det let have ladet sig gøre.

Ligeledes:

Efter de nemlig *havde vundet sejren* — eller snarere var *blevet besejret*, for hvordan kan jeg kalde det for en sejr som bragte sejrherrene flere ulykker end godt?

Ligeledes:

O du tapperhedens følgesvend, misundelse, du som *følger* de gode, ja for det meste ligefrem *forfølger* dem.

Denne figur gør et betydeligt indtryk på tilhørerne. En ting der nemlig er udtrykt med et almindeligt ord, opfattes bare som om den er blevet nævnt; men efter talerens egen korrektion af det sagte virker det som om tingen har fået en omtale der er dens egen og helt speciel. Nu ville nogen måske indvende: Men ville det så ikke være bedre, ikke mindst når man skriver, hvis man straks fra begyndelsen fandt frem til det bedste og mest velvalgte ord? Det sker dog at det ikke er bedre på denne måde: Hvis ændringen af et ord viser at denne ting er sådan at når man omtaler den med et almindeligt ord, så har man ikke talt med nok vægt, men når man går over til et specielt udvalgt ord, kan man give tingen den betydning den fortjener. Men hvis man uden videre var kommet frem til dette udvalgte ord, ville hverken tingens eller ordets elegance være blevet bemærket.

Forbigåelse

- 37** Det kaldes forbigåelse [occultatio]⁹⁷ når man siger at man forbigår eller ikke ved eller ikke vil sige det som man faktisk er ved at sige, fx:

Ganske vist kunne jeg nu tale om din ungdom, som du viede til tøjlesløs adfærd i enhver henseende, hvis jeg mente at dette var det rette tidspunkt; men efter at have tænkt over sagen lader jeg den ligge. Jeg går også let hen over at militærtribunerne har fortalt at du tit skulkede fra militærtjenesten. Endelig mener jeg heller ikke at det har noget med sagen at

⁹⁷Græsk: paráleipsis, den latinske term *praeteritio* er også almindelig.

gøre at du måtte give en offentlig undskyldning til Lúcius Lábeo⁹⁸ for dine krænkelser af ham. Intet af dette taler jeg om; jeg vender tilbage til det som retssagen handler om.

Ligeledes:

Jeg omtaler ikke at du har fået penge af forbundsfællerne. Jeg er ikke optaget af at du har plyndret alle bystater, kongedømmer og private huse; alle dine tyverier og røverier forbigår jeg.

Denne figur er nyttig enten hvis man har gavn af i det skjulte at minde tilhørerne om noget som det ikke er passende at sige åbent til alle og enhver, eller hvis det man vil sige, er for langstrakt eller tarveligt, eller hvis det ikke kan fremstilles klart, eller hvis det let kan angribes så det er fordelagtigere at have spredt en mistanke i det skjulte end at have fremsat klar tale som kan tilbagevises.

Adskillelse

Ved adskillelse [disjúntio]⁹⁹ afsluttes hvert enkelt punkt vi taler om — uanset om der er to eller flere — med sit eget verbum, således:

Af Romerfolket blev Numántia *ødelagt*, Karthago *fjernet*, Korinth *udslettet*, Fregéllae *destrueret*. Intet hjalp fysisk styrke numantinerne, ingen gavn fik karthaginenserne af viden om krigsførelse, ingen beskyttelse fik korinthierne af deres finslebne klogskab, ingen bistand kom der fra fælles kultur og sprog til fregellanerne.¹⁰⁰

Ligeledes:

Den ydre skønhed ved sygdom *afblomstrer* eller med alderen *går tabt*.

Her ser man at begge punkter — i det første eksempel alle punkter — afsluttes med sit eget verbum.

Sammenknytning

Ved sammenknytning [conjúntio]¹⁰¹ forenes den foregående del af ud- **38**

⁹⁸Hvad dette handler om, og hvem Lúcius Lábeo var, er ikke kendt.

⁹⁹Græsk: diezeugménon. Quintilián (9.3.64) skriver om denne og de to næste figurer at de er så almindelige at de ikke kan betragtes som figurer i talekunsten.

¹⁰⁰Den friere ordstilling på latin gør det også muligt i de sidste sætninger konsekvent at anbringe verbet på sætningens sidste plads.

trykket og den følgende ved at verbet anbringes mellem dem, på denne måde:

Den ydre skønhed enten ved sygdom *afblomstrer* eller med alderen.

Tilknytning

Ved tilknytning [adjunctio]¹⁰² anbringer man ikke det verbum som sammenfatter indholdet, i midten, men først eller sidst i udtrykket. Anbragt først på denne måde:

Nu *afblomstrer* den ydre skønhed enten ved sygdom eller med alderen.

Anbragt sidst således:

Enten ved sygdom eller med alderen vil den ydre skønhed *afblomstre*.

Adskillelse er velegnet til at fremkalde munterhed; derfor skal man bruge den så sjældent at den ikke overmætter tilhørerne. Sammenknytning er velegnet til kortfattethed, og derfor bør man bruge den tit. Disse tre figurer kommer fra den samme grundlæggende type.

Reduplikation

Reduplikation [conduplicatio]¹⁰³ er en gentagelse af et eller flere ord som skal skabe en forstørrelse eller fremføre en bøn om medlidenhed, således:

Uroligheder, Gájus Grácchus, *uroligheder* her i landet og blandt borgere, det er hvad du forbereder.¹⁰⁴

Ligeledes:

Blev du ikke grebet af bevægelse da hans mor omfavnede dine fødder, *blev du ikke grebet af bevægelse?*¹⁰⁵

Ligeledes:

¹⁰¹Græsk: synezeugménon.

¹⁰²Græsk: epezeugménon.

¹⁰³Græsk: anadíplōsis.

¹⁰⁴Se noten s. 116.

¹⁰⁵Dette eksempel handler måske om mordet på Sulpícus, se noten s. 53.

Nu vover du tilmed at træde frem for deres øjne, din *landsforræder*? *Landsforræder*, siger jeg, vover du at træde frem for deres øjne?

Gentagelsen af det samme ord gør et voldsomt indtryk på tilhørerne, og den tilføjer modparten et betragteligt sår ligesom når et spyd flere gange rammer kroppen det samme sted.

Interpretation

Interpretation [interpretátio]¹⁰⁶ vender tilbage til det samme ord uden at gentage det, men ved at ændre det første ord til et andet som har samme betydning, på denne måde:

Du har vendt fuldkommen op og ned på republikken, du har i bund og grund omstyrtet staten.

Ligeledes:

Du har slået din far afskyeligt, forbryderisk har du lagt hånd på den ene af dine forældre.

Tilhøreren kan ikke undgå at blive påvirket når alvoren i det første udsagn fremføres på ny med en fortolkende gentagelse.

Kommutation

Det kaldes kommutation [commutátio]¹⁰⁷ når to indbyrdes modstridende tanker fremsættes ved hjælp af en ombytning sådan at nummer to fremkommer af tanke nummer et, som den er i modstrid med, på denne måde: **39**

Man skal spise for at leve, ikke leve for at spise.

Ligeledes:

Jeg skriver ikke digte fordi jeg ikke kan skrive den slags digte jeg vil skrive, og den slags jeg kan skrive, vil jeg ikke skrive.

Ligeledes:

Det som siges om ham, kan man ikke sige, og det som kan siges, siges ikke om ham.

¹⁰⁶ Denne figur kan minde om den græske *synōnymía*, men med den forskel at interpretation kan behandle ordgrupper, mens *synōnymía* gælder enkelte ord.

¹⁰⁷ Græsk: *antimetabolé*.

Ligeledes:

Digtet bør være et talende maleri, maleriet et tavst digt.

Ligeledes:

Hvis du er dum, tier du af den grund stille; men selvom du tier stille, er du ikke dum af den grund.

Man kan ikke sige andet end at det virker behageligt når modstridende tanker også udveksler hinandens ord i en afbalanceret mønster. Jeg har givet lidt flere eksempler for at denne figur, som ikke er nem af finde på, kunne blive helt klar; nu hvor den er forstået helt til bunds, håber jeg at det bliver nemmere for taleren at finde på den.

Permission

Man taler om permission [permissio]¹⁰⁸ når taleren midt i sin tale viser at han overlader og betror hele sagen til en anden persons beslutning, således:

Fordi jeg har mistet alt så jeg kun har min sjæl og krop tilbage, overlader jeg dem, det eneste jeg har tilbage af mange ting, til jer og jeres forgodtbefindende. I kan bruge og misbruge mig som I vil, træf ustraffet jeres beslutning om mig uanset hvad den er. Sig det, og jeg vil adlyde.

Ganske vist kan denne figur bruges flere forskellige steder, men den er helt specielt velegnet til at fremkalde medlidenhed [misericórdia].

Dubitation

40 Det kaldes dubitation [dubitatio]¹⁰⁹ når taleren tilsyneladende spørger hvad han skal vælge at sige blandt to eller flere muligheder, på denne måde:

På denne tid led staten stor skade — og nu ved jeg ikke om jeg skulle sige på grund af konsulernes tåbelighed eller deres ondskabsfuldhed eller begge dele.

Ligeledes:

¹⁰⁸Græsk: epitropé.

¹⁰⁹Græsk: aporía, diapóresis.

Dette har du vovet at sige, du der af alle mennesker er det mest — og her spørger jeg mig selv hvad jeg kan kalde dig som passer til din karakter.¹¹⁰

Elimination

Det kaldes elimination [expeditio]¹¹¹ når man først opregner en række grunde til at noget kunne ske eller ikke ske, og derpå fjerner de øvrige indtil der er én tilbage som man holder fast ved, på denne måde:

Siden det står fast at denne gård har været min, er du nødt til at bevise at du enten tog den i besiddelse mens den lå øde, eller at du har vundet hævd på den, eller at du har købt den, eller at den er tilfaldet dig som arv. Fordi jeg hele tiden har været på den, kunne du ikke tage den i besiddelse mens den lå øde; du kan endnu ikke have vundet hævd på den; der nævnes ikke noget om køb her; mine penge kunne ikke ved arv tilfalde dig så længe jeg lever; der er altså kun den mulighed tilbage at du med magt smed mig ud af min ejendom.

Denne figur støtter især bevisførelser om de faktiske begivenheder. Med 41 modsat de fleste andre figurer er det ikke sådan at man kan bruge den når man vil. Det kan man nemlig kun når problemets egen natur gør det muligt.

Asyndeton

Der er tale om asyndeton [dissolútum]¹¹² når indholdet fremføres i adskilte dele uden konjunktioner, på denne måde:

Adlyd din far, ret dig efter din familie, føj dig efter din venner,
hold lovene.

Ligeledes:

¹¹⁰De to sidste eksempler er faktisk fra den græske taler Demósthene's tale *Om Kransen*, §§ 20 og 22. Her har vores forfatter altså af en eller anden grund opgivet løftet fra begyndelsen af denne bog om ikke at bruge andres eksempler.

¹¹¹De fleste andre antikke forfattere der skriver om talekunst, betragter dette som en argumentationsmetode i stedet for en figur, fx [Aristoteles, *Retorikken*] 1398^a og Quintilian 5.10.66 ff. og 7.1.31 ff.

¹¹²Græsk: asyndeton, diálysis.

Kast dig ud i et totalt forsvar, sig ikke nej til noget, lad slaverne blive forhørt under tortur,¹¹³ brænd efter at finde sandheden.

Denne figur har stor virkning, den er meget stærk og passer til en kortfattet, præcis stil.

Aposiopese

Der er tale om aposiopese [praecisio]¹¹⁴ når man først har sagt noget og så ikke gør resten af det man var begyndt på, færdigt, således:

Det er ikke en lige kamp mellem dig og mig fordi Romerfolket over for mig — nej, det vil jeg ikke sige for ikke at virke overmodig; men Romerfolket har ofte ment at du fortjente at leve i vanære.

Ligeledes:

Dette vover du nu at sige, du som for nylig i et fremmed hus — jeg har ikke mod til at sige resten af frygt for at andre ville mene at jeg havde sagt noget langt under min værdighed når jeg her sagde det som var på dit niveau.

Her bliver en mistanke uden ord mere truende end en detaljeret forklaring ville have været.

Konklusion

En konklusion [conclusio]¹¹⁵ drager med en kort bevisførelse de nødvendige konsekvenser af det som er blevet sagt eller gjort forinden, på denne måde:

Hvis grækerne havde fået det orakelsvar at Troja ikke kunne erobres uden Filoktets pile, og hvis det eneste disse pile gjorde, var at fælde Páris, så var det at dræbe ham ensbetydende med at Troja blev erobret.¹¹⁶

42 Der mangler nu ti ordfigurer som jeg ikke har anbragt tilfældigt mellem

¹¹³Se noten s. 61.

¹¹⁴Græsk: aposiōpēsis.

¹¹⁵Græsk: sympérasma.

¹¹⁶Den blinde spåmand Hélenos, der var søn af kong Priamos i Troja, blev fanget af Odysseus og spåede at kun med Filoktets bue og pile kunne Troja erobres.

de foregående, men som jeg har samlet for sig fordi de alle er af samme slags. Der er nemlig det specielle ved dem alle at sproget her fjerner sig fra ordenes almindelige betydning og får en anden betydning samtidig med at det opnår elegance.¹¹⁷

Onomatopoiia

Den første af disse figurer er onomatopoiia [nominátio],¹¹⁸ som anbefaler os at finde et nyt ord til den ting som enten mangler et navn eller har et misvisende navn, så dette nye ord er enten efterlignende eller særligt udtryksfuldt. Et eksempel på efterlignende ord er at vores forfædre sagde ‘brøle’, ‘muhe’, ‘mumle’ og ‘hvisle’. Særligt udtryksfuldt er fx:

Efter at den anklagede havde rettet sit første slag mod republikken, hørte man først og fremmest en masse *halløj* i byen.

Denne figur skal man bruge sjældent for at ikke en stadig strøm af nye ord skal vække lede hos tilhørerne; men hvis man bruger den på rette sted og sjældent, vil den ikke blot ikke støde an med sin nydannelse, den vil også smykke talen.

Antonomasi

Antonomasi [pronominátio]¹¹⁹ viser med et nyt tilnavn til noget en betydning som ikke fremgår af tingens sædvanlige navn. Fx hvis man taler om Gráccherne¹²⁰ og siger:

Men sådan var Africánus’ børnebørn ikke.

Ligeledes hvis én taler om sin modpart og siger:

Se nu her, dommere, hvordan denne Hr. Fladt-Sværd-Smækker har behandlet mig.

Ikke uden elegance kan man på denne måde både i forbindelse med ros og kritik vælge et tilnavn ud fra en persons krop, karakter eller andre ydre ting, og det bruger man så i stedet for hans rigtige navn.

¹¹⁷Disse figurer er det man kalder troper (Græsk: trópoi). Trope betyder ‘vending’ eller ‘drejning’, hvorved der tænkes på at et ords indhold drejes fra den oprindelige til en anderledes betydning. Først var disse figurer ikke udsondret fra andre figurer. Af Cicero, *Brutus* § 69 fremgår at denne udsondring blev lavet af græske retorikere, men den var lang tid om at slå igennem — således behandles troperne altså også her sammen med figurerne i øvrigt.

¹¹⁸Græsk: onomatopoiía.

¹¹⁹Græsk: antonomasia.

¹²⁰Se noten s. 116.

Metonymi

43 Metonymi [denominatio]¹²¹ er en figur som fra beslægtede eller nærliggende ting låner en betydning som lader os forstå hvilken ting der omtales selvom den ikke kaldes sit eget navn. Denne figur kan hente sin betydning flere steder fra:

- Fra en opdagelse eller med udgangspunkt i opdageren af noget. Fra en opdagelse hvis fx én taler om den Tarpeiske Klippe og kalder den Capitol.¹²² Fra opdageren hvis man kalder vin Baccus eller kornhøsten Ceres.¹²³
- Om ejeren fra det han ejer som hvis fx en omtaler makedonerne således: “Lanserne¹²⁴ var ikke så hurtige til at erobre Grækenland,” eller angiver gallerne: “Det var ikke så nemt at få det transalpinske kastespyd¹²⁵ smidt ud af Italien.”
- Om virkningen ved hjælp af årsagen, som hvis en vil vise at en person har gjort noget i krig, og så siger: “Mars¹²⁶ tvang dig med sin hårde nødvendighed til at gøre sådan.”
- Om årsagen ved hjælp af virkningen som når man kalder en beskæftigelse slap fordi den gør sine udøvere slappe, eller kulden for doven fordi kulde gør os dovne.
- Om indholdet ved hjælp af det som rummer det, på denne måde: “Med våben kan Italien ikke besejres, og Grækenland ikke med kunst og videnskab.” — Her har man nemlig i stedet for grækerne og italienerne omtalt de lande der rummer dem.¹²⁷

¹²¹ Græsk: metōnymía.

¹²² Her er teksten usikker, men følgende forklaring kan måske bruges: Oprindelig hed Capitol-højen i Rom Den Tarpeiske Høj (*mons Tarpéius*), men så opdagede man et nedgravet hoved (*caput*) hvorefter den blev kaldt *mons Capitolinus*.

¹²³ Teksten er også usikker her, men meningen er nogenlunde klar. Det var almindeligt at opfatte guder som opfindere af forskellige ting som hørte til deres virkefelt; Baccus (= Dionýsos) var gud for rusen og festen, Ceres (= Deméter) for kornet, kornhøsten osv.

¹²⁴ Makedonerne var kendte for deres lange og tunge lanser (*sarísae*), som allerede har været nævnt i § 31.

¹²⁵ Gallerne havde et særligt kastespyd der hed *mátaris*.

¹²⁶ Mars er den romerske krigsgud.

¹²⁷ Græsk og latin undgår normalt abstrakte nationsnavne og bruger i stedet for nationens indbyggere, fx ‘grækerne var i krig med trojanerne’ frem for ‘Grækenland var i krig med Troja’.

- Om beholderen ved hjælp af indholdet som hvis én taler om guld eller sølv eller elfenben for at tale om rigdom.

Det er vanskeligere at klassificere alle disse metonymier når man underviser i dem, end det er at finde dem når man leder efter dem; de bruges nemlig hele tiden, ikke bare af digtere og talere, men også i dagligsproget.

Perifrase

Perifrasen [circumítio]¹²⁸ er et udtryk der med en omskrivning omtaler noget enkelt, på denne måde:

Scípios¹²⁹ forudseenhed knuste Karthagos magt.

Hvis der ikke her var taget hensyn til talens udsmykning, kunne man ganske enkelt have sagt 'Scípio' og 'Karthago'.

Hyperbaton

Hyperbaton [transgréssio]¹³⁰ ændrer ordenes rækkefølge med enten anastrofe [pervérsio]¹³¹ eller trajectio [transjéctio].¹³² Med anastrofe således: 44

*Hoc vobis deos immortales arbitror dedisse virtute pro vestra.*¹³³

Med trajectio på denne måde:

*Instabilis in istum plurimum fortuna valuit. Omnes invidiose eripuit tibi bene vivendi casus facultates.*¹³⁴

¹²⁸Græsk: períphrasis.

¹²⁹Se noten s. 131.

¹³⁰Græsk: hyperbatón.

¹³¹Græsk: anastrophé, dvs. omvendt ordstilling.

¹³²Her er et terminologisk problem: Nogle andre forfattere gengiver også *transjéctio* med det græske ord *hyperbatón*, men det giver selvfølgelig ikke mening her hvor trajectio er en underinddeling af netop hyperbaton. Man kan sige at trajectio dækker flytning af ord mere generelt end anastrofen, der gælder omvendt ordstilling. Græsk og latin giver fordi de har kasus-sprogenes friere ordstilling, mange flere muligheder for disse flytninger af ord end de fortsat talte sprog gør.

¹³³'Jeg tror at de udødelige guder har givet jer dette som tak for jeres tapperhed.' Det normale ville være *pro virtute vestra* så præpositionsleddets styrelse *virtute vestra* stod samlet efter præpositionen *pro*. Ved denne anastrofe får 'jeres' (*vestra*) ekstra betoning, og tilmed opnår taleren en klausel: *virtūtē prō vēstrā*, se noten s. 140.

¹³⁴'Omskiftelig har skæbnen haft stor indflydelse på denne mand. Mulighederne for at få et godt liv har tilfældet misundeligt berøvet dig alle som én.' Her er adjektiver flyttet langt væk fra deres substantiver (*Instabilis... fortuna; Omnes... facultates*). På denne måde får 'omskiftelig' (*instabilis*) og 'alle som én' (*omnes*) betoning, og igen opnår taleren klausler: *fortūnā valūit* og *casūs fācūltātēs*, se noten s. 140.

En sådan flytning af ord som ikke fordunkler talens emne, er meget nyttig for de perioder [continuatiónes] som er omtalt ovenfor.¹³⁵ I dem bør man med omhu ordne ordenes rækkefølge for at nå frem til en slags rytme ligesom i digte, så disse perioder kan få den perfekte og fuldkomne finish.¹³⁶

Hyperbole

Hyperbole [superlátio]¹³⁷ er et udtryk som går videre end sandheden for at forstørre eller formindske noget. Den bruges enten absolut eller med en sammenligning. Absolut således:

Hvis vi kan bevare den indbyrdes enighed i vores stat, vil vi komme til at måle vores imperiums udstrækning fra Solens opgang i øst til dens nedgang i vest.

Hyperbole med en sammenligning går enten ud fra en lighed eller en overlegenhed. Ud fra en lighed således:

Hans krop var hvidere end sne, hans blik flammede stærkere end ild.¹³⁸

Ud fra en overlegenhed på denne måde:

Fra hans mund flød talen sødere end honning.¹³⁹

Af samme type er følgende:

Stråleglansen fra våbnene var så stor at solens stråler syntes dunklere end den.¹⁴⁰

¹³⁵§ 27.

¹³⁶Her følger forfatteren den asiatiske skole, der modsat den enklere attiske skole tilstræbte korte sætninger med iørefaldende rytmer og rim, metaforer og svulstigere ordvalg. Det er også karakteristisk for asianismen at den ikke undgår poesens rytmer, modsat fx Cicero, *Orator* 187–203 der som tilhænger af den attiske skole meget fraråder taleren at bruge poesens versemål.

¹³⁷Græsk: hyperbolé.

¹³⁸Sne og ild er blandt de tidligste genstande til sammenligninger, se Homer, *Iliaden* 1.104 og 10.437.

¹³⁹Dette udtryk fra Homer, *Iliaden* 1.249 var meget yndet i oldtiden.

¹⁴⁰Sammenlign Plautus, *Miles Gloriosus* 1–2.

Synekdokhe

Ved synekdoche [intelléctio]¹⁴¹ begriber man et hele ud fra en mindre del eller en del ud fra helheden. Helheden forstås ud fra en del således:

Fik de bryllupsfløjter dig ikke til at tænke på hans ægteskab?

Her forstår man nemlig hele bryllupsceremonien ud fra det ene tegn: fløjterne. En del forstås ud fra helheden hvis fx en siger til ham som viser sig med dyrt tøj eller udstyr:

Du viser mig din velstand og praler med dine rige ressourcer.

Ud fra ental forstår man et flertal på denne måde:

45

Spanieren hjalp *puneren*, den grusomme *transalpiner* hjalp, i Italien havde mangen *en togaklædt* de samme sympatier.¹⁴²

Ud fra et flertal forstås et ental således:

En frygtelig ulykke ramte hans *brysthuler* med sorg; støn-
nende af bekymring trak han derfor vejret helt nede fra *lun-
gernes*¹⁴³ dybeste del.

I det første eksempel tænker man nemlig på flere spaniere, gallere og togaklædte, og i det sidste tænker man på én brysthule og én lunge; i det første tilfælde bliver udtrykket mere elegant ved at gå fra flertal til ental, i det sidste gør flertallet udtrykket mere værdigt.

Katakhrese

Ved katakhrese [abúsio]¹⁴⁴ bruger man et lignende og beslægtet ord upræcist i stedet for et præcist og passende ord, på denne måde: 'Menneskets kræfter er korte'; eller: 'lille højde'; eller: 'den brede visdom i mennesket'; eller: 'en stærk tale'; eller: 'henfalde til småsnak'. Her er det nemt at forstå at man uden sproglig præcision har lånt nærliggende ord til at betegne ting der ligger uden for disse ords område.

¹⁴¹Græsk: synekdoché.

¹⁴²Der tænkes på Den anden Puniske Krig hvor punerne under Hannibals ledelse gik fra Afrika op gennem Spanien, videre til det Transalpine Gallien og herfra ned til Italien; togaen var den karakteristiske klædning for Italiens indbyggere.

¹⁴³I oldtiden mente man at lungerne var ét, samlet organ (på grund af hjertet er de to lungesider faktisk heller ikke symmetriske).

¹⁴⁴Græsk: katakhresis.

Metafor

Metaforen [translatio]¹⁴⁵ overfører et ord der bruges om én ting, til at gælde om en anden ting idet en lighed gør at ordet kan overføres uden problemer. Man bruger metaforer for at anskueliggøre noget så det kan stå helt klart for vores øjne, således:

Denne uro vækkede Italien med øjeblikkelig skræk.

For at udtrykke sig kort:

Hærens ankomst for nylig udslettede byen.

For at undgå noget uanstændigt, således:

Hans mor fornøjer sig hver dag med et nyt bryllup.

For at forstørre noget, således:

Intet menneskes sorg og ulykke kan mætte den anklagedes had og frygtelige grusomhed.

For at formindske noget, således:

Han påstår at have været til stor hjælp fordi han i en meget vanskelig situation blæste en mild brise.

For at udsmykke talen, således:

En gang vil republikkens pengemidler, der er tørret ud på grund af skadelige politikeres slethed, atter komme til kræfter takket være optimaternes værdifulde indsats.¹⁴⁶

Man siger at metaforer skal være beherskede på den måde at overgangen til en anden ting sker med fornuft, for at det ikke skal virke som om de hovedkulds og på må og få efter et vældigt spring kommer til at betyde noget helt andet.

Allegori

- 46 Ved en allegori [permutatio]¹⁴⁷ udtrykker talen én ting med sine ord og noget andet med sin mening. Den deles i tre dele: sammenligning [similitúdo], argument [arguméntum] og kontrast [contrárium]. Allegorien virker ved sammenligning når flere metaforer taget fra det samme betydningsfelt anbringes sammen, således:

¹⁴⁵Græsk: *metaphorá*.

¹⁴⁶Dette er det eneste eksempel i hele skriftet som støtter optimaterne, se s. 23.

¹⁴⁷Græsk: *allēgoría*.

Når hunde optræder som ulve, hvem i alverden skal vi så
betro beskyttelsen af vores kvæg?

Allegorien bruges ved hjælp af et argument når man drager en parallel fra en person, et sted eller en ting for at forstørre eller formindske noget, som hvis en kaldte Drusus¹⁴⁸ for 'et afbleget genskin af Graccherne'. En allegori udledes af en kontrast hvis en er ironisk [illúdens]¹⁴⁹ og kalder et ødselt og forvænt menneske for sparsommeligt og nøjeregnende.

Både i det sidst nævnte tilfælde hvor en allegori uddrages af en kontrast, og i det første hvor den udledes af en sammenligning, kan man benytte sig af et argument ved hjælp af en metafor. Gennem en sammenligning således:

Hvad siger så denne konge, vores Agamémnon her, eller i
betragtning af hans grusomhed, snarere vores Átreus?¹⁵⁰

Ud fra en kontrast hvis man kalder en hensynsløs person der har slået sin far, for Ænéas,¹⁵¹ og en horkarl der helt mangler selvkontrol, for Hippólytos.¹⁵²

Dette er omtrent hvad jeg mener der skal siges om ordfigurer. Selve emnet kræver nu at jeg går videre med tankefigurerne.

Tankefigurer

Fordeling

Der er tale om en fordeling [distribútio]¹⁵³ når nogle bestemte roller 47
fordeles mellem flere ting eller personer, på denne måde:

¹⁴⁸Søn af den Drusus der er nævnt s. 66. Som folketribun i 91 f.Kr. stillede han en række lovforslag der mindede om Graccherne, se noten s. 116, bl.a. om fordeling af statsjord til fattige borgere. Han mødte større og større modstand i Senatet og blev myrdet i slutningen af 91 f.Kr.

¹⁴⁹Substantivet *illúsio* svarende til adjektivet *illúdens* er netop det latinske begreb der svarer til det græske *eirōneía*, 'ironi'.

¹⁵⁰Ifølge myten lå Agamémmons far Átreus i strid med sin bror Thyéstes fordi Átreus' kone havde været ham utro med broren. Átreus inviterede derfor sin bror Thyéstes til et måltid hvor maden var Thyéstes' sønner; sidst på måltidet viste Átreus sin gæst sønnernes afhuggede hoveder og hænder så sammenhængen gik op for ham. Myten er behandlet af Séneca i tragedien *Thyestes*.

¹⁵¹Ænéas bar på ryggen sin gamle far ud af det brændende Troja under grækernes erobring, og derefter udførte han uden hensyn til egen bekvemmelighed gudernes plan at grundlægge byen *Lavínium* i Italien. Herfra grundlagde hans søn Ascánius byen *Álba Lónga*, hvorfra meget senere Roms grundlæggere Rómulus og Rémus kom.

¹⁵²Hippólytos levede ifølge myten et kysk liv hvor han ærede jagtens gudinde Ártemis. Da hans stedmor Fædra gjorde tilnærmelser til ham, afviste han hende uanset hvilke tilbud og trusler hun fremsatte.

¹⁵³Græsk: *diairesis*, *merismós*.

Den af jer, dommere, som sætter Senatet højt, må nødvendigvis tage afstand fra denne mand; han har nemlig altid været den frækkeste af alle i sine angreb på Senatet. Den som ønsker at ridderstanden¹⁵⁴ skal nyde den største anseelse i staten, bør forlange at denne mand får den strengeste straf for at han ikke med sin skændighed pletter og vanærer denne stand, som er den hæderligste af alle. I som har forældre, skal med jeres straf over ham vise at I ikke bryder jer om folk der er ligeglade med deres pligter. I som har børn, skal statuere et eksempel på hvor strenge straffe der i denne by er fastsat til den slags mennesker.

Ligeledes:

Det er Senatets opgave at hjælpe borgerne med kloge råd. Det er magistratens opgave at gennemføre Senatets og folkets vilje med omhu og flid. Det er folkets opgave at vælge og støtte de bedste forslag og de bedst egnede personer ved afstemningerne.

Og:

Det er anklagerens opgave at fremsætte beskyldninger. Forsvarerens at pille dem fra hinanden og vise dem tilbage. Vidnerne at sige hvad de ved eller har hørt. Den embedsmand som leder retshandlingen,¹⁵⁵ har som opgave at sørge for at de hver især gør deres pligt. Hvis du derfor, Lúcius Cássius, lader et vidne argumentere og angribe med gætterier i stedet for at holde sig til hvad det ved eller har hørt, blander du

¹⁵⁴Oprindelig bestod ridderstanden af folk som gjorde krigstjeneste til hest. Men på dette tidspunkt var denne oprindelse helt uden praktisk betydning. Nu var ridderstanden en stor gruppe som tjente penge på først og fremmest landbrug, hvortil kom nogle der også havde indtægter fra offentlige udliciteringer af byggeopgaver og skatteopkrævninger. De beklædte ikke nogen af de sædvanlige offentlige embeder, og man kan derfor betragte ridderne som den ikke-politiske del af de rigeste romere, mens senatorerne var den politiske del. De havde dog en begrænset kontakt med den politiske kamp i republikken: I nogle perioder var de med til at danne dommerkollegierne, og konkurrence med senatorerne om denne prestigefyldte opgave var en del af forskellige politiske konflikter.

¹⁵⁵De antikke domstole havde modsat vores domstole ikke en juridisk uddannet dommer. Dommerne var en gruppe af borgere der efter parternes indlæg, vidneudsagn, krydsforhør m.v. uden forudgående votering stemte om skyld og straf. Derfor var der en valgt embedsmand (en magistrat) til at lede processens forløb.

anklagerens ret sammen med vidnets og støtter det skamløse vidnes partiskhed og giver den anklagede lejlighed til at forsvare sig dobbelt.¹⁵⁶

Denne figur rummer virkelig en rigdom. Den sammenfatter nemlig et stort indhold i en kort form, og ved at tildele hver enkelt ting dens rolle foretager den en tydelig opdeling af flere ting.

Talefrihed

Det er talefrihed [licéntia]¹⁵⁷ når man med dem som tilhørere som man 48 bør respektere eller frygte, alligevel bruger sin ret til at sige noget som viser at man virkelig kritiserer dem eller nogen som de holder af, for en fejl de har begået, på denne måde:

Er I forundrede, medborgere, over at alle svigter jeres interesser? Over at ingen påtager sig jeres sag? Over at ingen træder frem som jeres forsvarer? Det har I jer selv at takke for, hold op med at være forundrede. Hvorfor i alverden skulle alle ikke snarere undgå og flygte væk fra en så dårlig sag? Prøv at huske hvem I har haft som forsvarere; kald deres iver frem for jeres øjne; og tænk så på hvad der blev af dem alle. Så vil I komme i tanke om — lad mig sige det uden omsvøb — at de alle er blevet hugget ned foran jeres øjne på grund af jeres ligegyldighed eller snarere jeres fejhed, og deres fjender har nået den højeste position ved hjælp af netop jeres stemmer ved valgene.¹⁵⁸

Ligeledes:

Hvad fik jer til at tøve, dommere, med at dømme denne afskyelige person eller til at lade hans sag udsætte for at blive yderligere belyst? Var alle facts ikke yderst belastende? Var de ikke alle bekræftede af vidner? Var hans svar herpå ikke tynde og forvrøvlede? Frygtede I i denne situation at blive kritiseret for grusomhed hvis I havde dømt ham ved den første samling? Mens I har undgået denne kritik, som ingen

¹⁵⁶ Dette eksempel er sandsynligvis fra en tale som Lúcius Licínius Crássus (se noten s. 116) holdt i 114 eller 113 f.Kr. for en vestalinde blandt tre som stod anklagede for at have brudt deres løfte om kyskhed.

¹⁵⁷ Græsk: parrhēsia. Quintilián (9.3.99) mener at talefrihed slet ikke er en figur.

¹⁵⁸ Tonen i dette citat minder om det andet eksempel i § 31.

havde grund til at rette mod jer, har I opdaget at I nu udsættes for en anden kritik: At I er bange og feje. I har oplevet meget store ulykker, både i jeres private liv og i statens; når så endnu større ulykker ser ud til at true, sidder I på jeres stole og gaber. Om dagen venter I på det bliver nat, om natten på at det bliver dag. Hver dag kommer der meddelelse om sørgelige og ubehagelige nyheder — I venter bare endnu længere sammen med ham som er skyld i at det går os sådan, I nærer ham til skade for republikken, og I holder på ham her i byen så længe I kan!

- 49 Hvis denne slags talefrihed virker alt for skarp, kan den mildnes med mange forsonende træk; man kan nemlig straks indskyde noget i denne retning: “Her appellerer jeg til jeres mod, jeg har brug for jeres visdom, jeg savner jeres praksis fra gamle dage,” sådan at ros mildner den ophidselse talefriheden skabte. Hermed opnår man at ros forhindrer ophidselse og ærgrelser hos tilhørerne mens talefrihed beskytter dem mod fejltagelser. På samme måde som i et venskab vil denne forholdsregel når man taler — forudsat man benytter sig af den på rette tid og sted — meget effektivt sørge for at tilhørerne ikke gør sig skyldige i fejltagelser, og at den som taler, ser ud til at være den varmeste ven af tilhørerne og sandheden.

Der er også en anden slags talefrihed som kræver en mere udspekuleret fremgangsmåde idet man enten skælder tilhørerne ud sådan som de selv ønsker at få skæld ud, eller man siger om det som man ved at alle i virkeligheden gerne vil høre, at man er bange for hvordan det skal blive modtaget, men ikke desto mindre får kærlighed til sandheden en til at sige det. Jeg skal give et eksempel på begge muligheder, den første er således:

Kære medborgere, I er alt for enfoldige og stilfærdige, I nærer alt for stor tiltro til alle andre. I mener at alle og enhver anstrenger sig for at gøre som han har lovet jer. I tager fejl, og fordi I ikke er klogere, kommer I på grund af jeres tomme forhåbninger igen vegne, I som hellere ville bede andre om det som var inden for jeres rækkevidde, frem for selv at tage det.

Dette er et eksempel på den anden mulighed:

Den anklagede har, dommere, været min ven, men dette venskab har I ødelagt for mig — og selvom jeg frygter for hvordan

I vil tage imod dette, vil jeg alligevel fortælle det: Hvordan kan det gå til? For at nyde jeres anerkendelse, ville jeg nemlig hellere have at han som angriber jer, var min fjende og ikke min ven.

Denne figur som hedder talefrihed, bruger man altså på to måder sådan **50** som jeg har vist det: Med skarphed, og så gør man den mildere med ros hvis den har været alt for hård; og med forstillelse, som jeg omtalte ovenfor, og så har den ikke brug for formildelse da den er en efterligning af talefrihed og automatisk tilpasser sig tilhørernes opfattelse.

Underdrivelse

Der er tale om underdrivelse [deminútio]¹⁵⁹ når man siger at man selv eller de man forsvarer, har et fortrin af naturen, fra skæbnen eller på grund af særlig flid, og så formindsker og dæmper det i sin tale for at det ikke skal se ud som hovmodigt praleri, på denne måde:

Jeg er nemlig i min gode ret til at sige at jeg med mine anstrengelser og min flid har sørget for at jeg ikke er blandt de dårligste når det drejer sig om indsigt i krigskunst.

Hvis man her havde sagt, “jeg er blandt de allerbedste,” så ville man, også selvom det var sandt, virke hovmodig. Nu har man sagt hvad der er tilstrækkeligt både til at undgå misundelse og til at få ros. Ligeledes:

Var det altså griskhed eller fattigdom som drev ham til denne ugerning? Griskhed altså? Men han var særdeles rundhåndet mod sine venner; og det er et tegn på gavmildhed, som er det modsatte af griskhed. Fattigdom så? Men hans far efterlod ham en — og nu vil jeg ikke overdrive — ikke ubetydelig arv.

Også her har taleren undgået at sige ‘stor’ eller ‘meget stor arv’. Dette må man altså holde sig for øje når man bringer helt væsentlige fortrin på bane, enten det er éns egne eller deres som man forsvarer. Den slags ting vækker både misundelse i livet og afstandtagen i en tale hvis man behandler dem ubetænksomt. Ligesom man i livet bruger sin fornuft til at undgå misundelse, skal man altså i sin virksomhed som taler bruge sin omtanke til ikke at skabe afstandtagen.

Detaljeret beskrivelse

Detaljeret beskrivelse [descriptio]¹⁶⁰ hedder den figur som kraftfuldt giver **51**

¹⁵⁹Græsk: antenantíōsis, litótēs.

en gennemskuelig og klar fremstilling af en handlings følger, på denne måde:

Hvis I, dommere, med jeres dom løslader den anklagede, vil han ligesom en løve der er sluppet ud af sit bur, eller et helt ustyrligt vilddyr der er befriet for sine lænker, stryge afsted til torvet og strejfe om dér mens han hvæsser sine tænder for at gå løs på alles formue, han vil kaste sig over venner og fjender, kendte og ukendte idet han berøver nogle deres gode rygte, springer i hovedet på andre, knuser atter andres hus og hele familie og får republikken til at vakle i sin grundvold. Derfor, dommere, skal I smide ham ud af byen og derved befri alle for denne frygt; endelig skal I også tænke på jer selv. Hvis I nemlig lader ham gå ustraffet, har I — tro mig! — sluppet et vildt og råt bestie løs på jer selv.

Ligeledes:

For hvis I, dommere, fælder denne strenge dom over tiltalte, vil I med én og samme dom samtidig henrette mange mennesker. Hans gamle far hvis alderdoms håb helt og aldeles afhænger af sønnens ungdom, vil ikke have nogen grund til at leve videre. Hans små børn vil uden deres fars beskyttelse være overladt til hans fjenders hån og foragt. Hele hans hus vil falde sammen på grund af hans ufortjente ulykke. Men så snart hans fjender efter en grusom triumf har erobret sig den bloddryppende sejrpalme, vil de hovere over børnenes ulykke og elendighed, og man vil se dem fyldt med overmod, både i handling og i ord.

Ligeledes:

Ingen af jer, borgere, har undgået at bemærke de lidelser en bys borgere plejer at lide efter en fjendtlig erobring: De som har grebet til våben i modværge, bliver straks hugget ned med største grusomhed. Resten slæbes væk til trældom hvis de har alderen og kræfterne til at bestille noget, de som ikke har det, mister livet. Kort sagt, i ét og samme øjeblik bryder byens huse i brand med fjendens ild, og mennesker som naturens

¹⁶⁰Græsk: *diatýpōsis*, *hypotýpōsis*. Denne figur er ikke meget forskellig fra figuren anskueliggørelse [*demonstatio*] i § 68, og forfatteren her er da også speciel ved at definere detaljeret beskrivelse for sig selv.

hånd eller den fri vilje havde forenet ved fødsel eller i venskab, rives bort fra hinanden. Nogle børn rives ud af forældrenes arme, andre kvæles i deres favn, og atter andre voldtages for deres fødder. Der findes intet menneske, dommere,¹⁶¹ som kan finde ord til at beskrive det eller i tale gengive ulykkens omfang.¹⁶²

Denne figur kan fremkalde vrede [indignatio] eller medlidenhed [misericordia] når alle en handlings følger samles og fremstilles kortfattet i klar tale.

Opdeling

En opdeling [divisio]¹⁶³ splitter et problem i to alternativer og afgør dem 52
 begge ved at anføre en grund, på denne måde:

Hvorfor skulle jeg dog bebrejde dig noget nu? Hvis du er et ordentligt menneske, har du ikke fortjent bebrejdelser, og hvis du ikke er et ordentligt menneske, vil de ikke gøre indtryk på dig.

Ligeledes:

Hvorfor skulle jeg nu fortælle om mine egne bedrifter? Hvis I godt kan huske dem, vil jeg bare trætte jer; hvis I har glemt dem, hvordan skulle jeg så kunne opnå noget med ord når jeg intet kunne udrette med konkrete handlinger?

Ligeledes:

Der er to ting som kan få folk til at søge en uretfærdig gevinst:
 Fattigdom eller griskhed. Vi ved at du optrådte grisk da du

¹⁶¹Det hænger ikke rigtigt sammen når tilhørerne først kaldes 'medborgere' og så i sidste del 'dommere'; sandsynligvis har forfatteren oversat et græsk eksempel.

¹⁶²Disse beskrivelser var hyppige i oldtidens litteratur, sammenlign eksemplet i § 12 eller Sallust i *Den Catilinariske Sammensværgelse* 51.9:

De fleste af de foregående talere har formfuldendt og glimrende udtrykt deres sorg over republikkens undergang: Krigens vildskab og hvad der sker de besejrede, har de opregnet: Unge kvinder voldtages, unge mænd ligeså. Børn rives ud af forældrenes omfavelse, gifte kvinder må finde sig i alt hvad sejrherrene har lyst til. Templer og huse plyndres, der dræbes og anstiftes brande. Alt er kort sagt fyldt med våben, lig, blod og sorg.

¹⁶³Græsk: prosapódosis. Figuren har en tæt forbindelse til dilemmaet, se II § 38.

skulle dele med din bror, og nu ser vi at du er uden midler og mangler alt. Hvordan kan du så vise at du ikke havde noget motiv til at begå en forbrydelse?

Der er den følgende forskel mellem denne opdeling og den som er den tredje del af talen, som jeg har omtalt i Bog I¹⁶⁴ efter beretningen: Den fra Bog I bruger en opregning [enumeratio] eller fremlæggelse [expositio] til at opdele de emner som vil blive diskuteret i hele talen; opdelingen fra denne bog udfolder sig straks og smykker talen ved kortfattet at give grundene til de to eller flere alternativer.

Ophobning

Det kaldes en ophobning [frequentatio]¹⁶⁵ når emner der findes spredt i hele talen, samles på ét sted for at talen kan blive enten alvorligere eller skarpere eller mere anklagende, fx:

Hvilken last er i det hele taget fremmed for den tiltalte? Hvilken grund har I til at lade ham undgå at blive dømt? Han forråder sin egen uskyld og prøver at få ram på andres; han er begærlig, ubehersket, fræk, hovmodig, respektløs mod sin forældre, utaknemmelig mod sine venner, upålidelig over for sine slægtninge, stædig over for sine foresatte og fin på den over for sine jævnbyrdige og kammerater, grusom mod sine underordnede, kort sagt uudholdelig for alle.

- 53** Det er en ophobning af samme type som har vist sig yderst nyttig i sager om de faktiske begivenheder,¹⁶⁶ hvor de mistanker som var ubetydelige og svage når de blev omtalt spredt, samles på ét sted og så synes at gøre sagen helt oplagt og ikke bare noget mistænkelig, på denne måde:

I må altså ikke, dommere, I må ikke overveje mine påstande isoleret; I skal tværtimod samle dem alle og føje dem sammen til en helhed. Hvis offerets død også var til fordel for den anklagede; og hvis dette menneskes levned er helt igennem forargeligt, hans sind det mest begærlige af alle, hans families formue ganske beskeden; og hvis forbrydelsen ikke har gavnet nogen undtagen den anklagede; og hvis ingen anden kunne have gjort det lige så behændigt, eller hvis den

¹⁶⁴I § 17.

¹⁶⁵Græsk: synathroismós.

¹⁶⁶II §§ 3–12.

anklagede ikke kunne have gjort det på en anden, mere hensigtsmæssig måde; og hvis den anklagede ikke har forsømt at gøre noget som var nødvendigt for ugeringen, og hvis han ikke har gjort noget som var unødvendigt for den; og hvis den anklagede ikke blot fandt det mest egnede sted til forbrydelsen, men også den mest hensigtsmæssige lejlighed til at begynde forbrydelsen og det helt rigtige tidspunkt til at kaste sig ud i den; hvis den anklagede sørgede for rigtig lang tid til at fuldføre forbrydelsen så der var meget stort håb om at skjule og gennemføre ugeringen; hvis den anklagede tilmed før mordet blev set alene på gerningsstedet; hvis offerets råb kort efter blev hørt på selve drabstidspunktet; og hvis det endvidere står fast at anklagede efter mordet kom hjem sent om natten, og at han næste dag fremkom med usikre og skiftende forklaringer om drabet; hvis altså alle disse oplysninger er blevet bekræftet af dels vidneudsagn, dels overbevisende tilståelser frembragt under tortur¹⁶⁷ og af rygter i offentligheden, som nødvendigvis må være sande når de bygger på beviser, så er det jeres opgave, dommere, at føje dem sammen til en helhed og på det grundlag nå frem til en sikker overbevisning, ikke bare en formodning, om forbrydelsen. En eller to af disse hændelser kunne godt være sket ved et tilfælde så de bragte den anklagede under mistanke; men det kræver en forbrydelse for at de alle sammen fra først til sidst kan danne et mønster. Det sker ikke ved et tilfælde.¹⁶⁸

Dette er en kraftig figur, og i sager med stridsspørgsmål om de faktiske begivenheder [constitutio conjecturalis] er den næsten altid nødvendig, og så bruges den ret ofte både i de andre typer stridsspørgsmål og i alle slags taler.

Forfinelse

Det kaldes forfinelse [expolitio]¹⁶⁹ når man dvæler ved det samme og alligevel ser ud til hele tiden at sige noget nyt. Forfinelse kan gennemføres på to måder: Enten siger man ganske enkelt det samme, eller også udbreder man sig om det samme emne. 54

¹⁶⁷Se noten s. 61.

¹⁶⁸De retoriske midler som er brugt i dette eksempel, er omtalt i II §§ 3–10.

¹⁶⁹Denne figur, som har flest ligheder med den der på græsk kaldes khreía, findes kun hos denne forfatter. Andre forfattere har en anden og finere inddeling.

Man skal ikke sige det samme på den samme måde — det ville nemlig trætte tilhørerne i stedet for at forfine talen — men man skal sige det varieret. Man kan variere på tre måder: Med ordene, med fremførelsen og med behandlingen af stoffet.

Man varierer med ordene ved at gentage det der allerede er sagt en gang, med nogle andre ord som betyder det samme, på denne måde:

Der findes ikke en så stor fare at en vis mand mener man skal undgå den når det drejer sig om fædrelandets ve og vel. Når det drejer sig om statens fortsatte sikkerhed, vil den der holder sig til gode fornuftsgrunde, mene at han ikke skal vige tilbage for nogen fare om det så er for livet, i forsvaret for republikkens fremgang, og han vil være af den mening at han bør kaste sig ud i enhver nok så stor kamp på liv og død for fædrelandet.

Man varierer med fremførelsen når man snart i almindelig tale, snart i tale med en skarp tone og snart med den ene, snart den anden type stemmeføring og gestikulation ændrer sin fremførelse temmelig iørefaldende idet man siger det samme med variation af ordene. Dette er det hverken muligt at beskrive på en ganske enkel måde, eller svært at forstå; derfor kræver det ikke noget eksempel.

55 Den tredje type variation, som opnås ved at behandle stoffet forskelligt, består i at udtrykke talens tanker i en dialog eller en opfordring.

Dialog — som vil blive behandlet mere udtømmende om lidt i sit eget afsnit,¹⁷⁰ her omtales kun kort det som er relevant i denne forbindelse — består i at man lægger ord i munden på en anden person sådan at de passer til hans karakter, på denne måde (for klarhedens skyld holder jeg mig til det samme tema fra før):

Den vise mener at man skal udsætte sig for alle farer for republikkens skyld, og han taler ofte med sig selv på denne måde: "Jeg er ikke kun blevet født for min egen skyld, men også, og faktisk meget mere, for fædrelandets skyld; frem for alt bør jeg ofre mit liv, som jeg skylder skæbnen, for fædrelandets frelse. Det er det som har opfostret mig; det har ladet mig leve et liv i sikkerhed og med værdighed indtil nu; det har forsvaret mine interesser med gode love, den bedste skik og brug og den fineste opdragelse og skoling. Hvordan

¹⁷⁰ § 65.

kan jeg betale fædrelandet det tilbage som jeg har fået fra det? Det er grunden til at jeg ikke har undgået nogen fare når farer truede republikken.”

Stoffet varieres også gennem dets behandling hvis man omformer det så indholdet udtrykkes gennem en opfordring når taleren både lader til at være bevæget under talen og bevæger tilhørerne, på denne måde:

Hvem har så små åndsevner, hvis sind er så indskrænket af misundelsens snærende bånd at han ikke med den største begejstring lovpriser den mand og anser netop ham for den viseste som glad og gerne påtager sig og tåler en nok så stor og skræmmende fare til gavn for fædrelandets frelse, statens sikkerhed og republikkens ve og vel? Jeg for mit vedkommende har så stærkt et ønske om at lovprise denne mand som han fortjener det, at jeg ikke kan gøre det godt nok. Og jeg er sikker på at I alle har det på samme måde.

56

Det samme emne varieres altså under talen med disse tre midler: Ordene, fremførelsen og behandlingen af stoffet; den sidste lader sig udføre på to måder: Med dialog eller opfordring.

Men når man taler om det samme emne, bruger man mange former for variation. Når man nemlig klart og enkelt har fremsat sin påstand, kan man tilføje en begrundelse [rátio]; derefter kan man fremsætte den igen på to forskellige måder, nemlig uden eller med begrundelse;¹⁷¹ derpå kan man bruge et enthymem [contrárium] (alt dette har jeg talt om i forbindelse med ordfigurerne¹⁷²); så en lignelse [símile] og et eksempel [exémplum] (som jeg vil omtale nedenfor¹⁷³); og endelig en afslutning [conclúσιο] — den har jeg sagt tilstrækkeligt om i Bog II,¹⁷⁴ hvor jeg viste hvordan argumentationer skal konkluderes; i denne bog¹⁷⁵ har jeg gennemgået den ordfigur som kaldes en konklusion [conclúσιο].¹⁷⁶

Derfor kan den forfinelse som består af mange ord- og tankefigurer, blive særdeles kraftigt udsmykket. I det følgende vil den blive udviklet i syv afsnit — men dog sådan at jeg hele tiden bruger det samme tema som

¹⁷¹Se §§ 24–25.

¹⁷²§§ 25–26.

¹⁷³§§ 59–61 og 62.

¹⁷⁴II §§ 47–50.

¹⁷⁵§ 41.

¹⁷⁶Den sidste bemærkning fra forfatteren skyldes at på latin hedder både afslutningen og konklusionen *conclúσιο*.

eksempel for at det klart kan fremgå hvor let det er ud fra talekunstens forskrifter at udvikle en enkel idé på mange forskellige måder:

57

Den vise vil ikke undgå nogen som helst fare for republikkens skyld¹⁷⁷ da det tit ikke kan undgås at man går til grunde sammen med republikken uanset at man ikke ønskede at gå til grunde sammen med den; og fordi man har fået alle fordele af fædrelandet, bør man ikke anse nogen ulempe for alvorlig når det drejer sig om fædrelandets ve og vel.¹⁷⁸

De som flygter fra den fare som man må risikere for republikkens skyld, handler dumt;¹⁷⁹ de kan nemlig hverken flygte fra ulemper eller undgå at blive opfattet som utaknemmelige mod staten.¹⁸⁰

Men man må anse dem som frivilligt møder fædrelandets farer med fare for deres eget liv, for vise fordi de både viser fædrelandet den respekt det har krav på, og hellere vil dø til gavn for mange end sammen med mange. Det er nemlig fuldkommen urimeligt at man giver det liv som man har modtaget fra naturen og bevaret takket være fædrelandet, tilbage til naturen når den forlanger det, mens man ikke vil give det til fædrelandet når det beder om det; og det er urimeligt at man hellere vil leve i vanære og fejhed når man kunne dø for fædrelandet med den største ære og tapperhed, og at man vil løbe en risiko for sine venner, forældre og andre nærtstående, men ikke vil komme i fare til gavn for republikken som omfatter alle disse andre og tilmed dette allerhelligste: fædrelandet.¹⁸¹

På samme måde som han fortjener foragt der på søen ikke lægger mere vægt på skibets sikkerhed end på sin egen, skal han kritiseres som under republikkens fare tænker mere på sin egen end på samfundets sikkerhed. Når et skib går ned, har mange nemlig en chance for at redde sig alligevel; men ved fædrelandets skibbrud kan ingen redde sig ved at svømme i land.¹⁸²

¹⁷⁷Påstanden.

¹⁷⁸Begrundelserne [ratiónes].

¹⁷⁹Påstanden fremsat på en forskellig måde.

¹⁸⁰Begrundelserne [ratiónes] for påstanden i dens anderledes form.

¹⁸¹Enthymem [contrárium].

¹⁸²Lignelse [símile].

Jeg synes at Decius¹⁸³ havde den rigtige forståelse af dette spørgsmål; man fortæller nemlig at han viede sig selv som offer og kastede sig selv ind midt mellem fjenderne for at redde legionerne. Han mistede livet, men han forspildte det ikke. Han erhvervede noget evigt til gengæld for noget helt værdiløst, det dyreste for en ringe betaling. Sit liv gav han, og han fik fædrelandet; han opgav livet og vandt en ære hvis ry går fra slægt til slægt under de største lovprisninger så denne ære i sin høje alder stråler klarere dag for dag.¹⁸⁴

Hvis det altså med en begrundelse er gjort klart og med et eksempel bestyrket at man bør udsætte sig for fare til gavn for republikken, må man anse dem for vise som ikke undgår nogen fare når det drejer sig om at redde fædrelandet.¹⁸⁵

Forfinelse findes altså i disse typer. Jeg har følt mig tilskyndet til at tale mere om denne figur ikke blot fordi den støtter og smykker talen når man fører en sag, men meget mere fordi man ved hjælp af forfinelsen opøver sin beherskelse af den sproglige udformning [elocútio]. Derfor bør man bruge forfinelsens principper både i øvelser ved siden af de praktiske sager i retten og under udarbejdelsen af taler når man smykker argumentationer [argumentatiónes], som jeg har behandlet i Bog II.¹⁸⁶ **58**

Dvælen ved samme punkt

Dvælen ved samme punkt [commorátio]¹⁸⁷ vil sige at man længe opholder sig ved og flere gange vender tilbage til sit stærkeste punkt, som hele sagen afhænger af. Denne figur er det en utrolig stor fordel at bruge, og den er i allerhøjeste grad karakteristisk for en dygtig taler. Man lader nemlig ikke tilhøreren få en chance for rette sin opmærksomhed mod andet end ens stærkeste argument. Det er ikke lykkedes mig at finde et egnet eksempel fordi dette ikke er et afgrænset sted som er adskilt fra hele sagen ligesom enkelte emner, men som blodet strømmer denne figur gennem hele talens krop.

¹⁸³Om både en far og en søn (de havde samme navn og levede i 4. og 3. årh.f.Kr.) fortæller overleveringen fra Roms sagntid at de udførte en *devótio*, dvs. at de under et slag viede sig selv og fjenderne til døden hvorpå de begik frivilligt selvmord ved at ride ind midt blandt fjenderne; guderne modtog offeret og til gengæld lod de fjenderne lide nederlag og dø.

¹⁸⁴Eksempel [exemplum].

¹⁸⁵Afslutning [conclusio].

¹⁸⁶II §§ 27–30.

¹⁸⁷Græsk: epimoné.

Antithese

Antithesen [conténtio]¹⁸⁸ bringer modsætninger sammen. Denne figur er en ordfigur som nævnt ovenfor,¹⁸⁹ på denne måde:

Du er *forsonlig* over for dine *fjender*, men *ubøjjelig* over for dine *venner*.

Og det er også en tankefigur, på denne måde:

I beklager hans modgang, han glæder sig over republikkens elendighed. I har ingen tiltro til jeres egen situation, mens han som den eneste har så meget desto større tillid til sin egen.

Der er følgende forskel mellem disse to typer antithese: Den første består af en hurtig sammenstilling af ord, i den anden skal modsatte tanker stilles over for hinanden i en sammenligning.

Sammenligning

- 59** Sammenligningen [similitúdo]¹⁹⁰ er en måde at tale på som overfører en lighed fra en ting til en anden anderledes ting. Man bruger den for at smykke noget eller bevise noget eller for at sige noget mere klart eller gøre noget levende for tilhørernes blik. Og ligesom man bruger sammenligningen af fire grunde, kan den udtrykkes på fire måder: Gennem kontrast [contrárium], negation [negátio], parallel [conlátio] eller kortfattet sammenstilling [brévitás]. Man skal afpasse sin udformning af sammenligningen efter hver enkelt grund til at bruge den.

Sammenligning gennem en kontrast

For at smykke talen bruger man en sammenligning gennem en kontrast [contrárium], således:

Modsat på sportspladsen hvor modtageren af den brændende fakkel i stafetløbet er hurtigere end ham der afleverer den, så er den nye general som overtager kommandoen over hæren, ikke bedre end ham som trækker sig tilbage; for det er en udmattet løber som overlader faklen til en frisk, mens den erfarne general overlader hæren til en uerfaren.

¹⁸⁸Græsk: antikeímena kóla eller antíthesis.

¹⁸⁹Se § 21.

¹⁹⁰Græsk: parabolé.

Det samme kunne man have sagt tilstrækkeligt enkelt, klart og overbevisende uden en sammenligning, på denne måde:

Man siger at knap så gode generaler plejer at overtage en hær fra bedre generaler.

Men for at smykke sin tale inddrager man en lighed så talen får større værdighed. Den blev udtrykt gennem en kontrast. Man benytter nemlig en sammenligning gennem en kontrast når man siger at noget ikke er ligesom det man påstår er sandt.

Sammenligning gennem en negation

For at bevise noget bruger man en sammenligning gennem en negation [negatio], på denne måde:

Ingen utæmmet hest, uanset hvor gode naturlige anlæg den har, er egnet til at gøre det nyttige arbejde man forventer af en hest; og et menneske helt uden uddannelse kan uanset sine talenter heller ikke nå frem til den højeste indsigt og visdom.

Den sidste påstand af de to er gjort mere overbevisende fordi det er mere sandsynligt at indsigt og visdom ikke kan nås uden uddannelse, når ikke engang en hest som er utæmmet, kan være egnet til noget. Her er sammenligningen altså blevet valgt for at overbevise, men det er blevet formuleret med en negation; det fremgår også klart af sammenligningens første ord.

Sammenligning gennem en kortfattet sammenstilling

Man kan også vælge en sammenligning for at sige noget mere klart — **60** den formuleres med en kortfattet sammenstilling [brévitás] — på denne måde:

Når det drejer sig om at have et venskab, er det ligesom i en væddeløbskonkurrence at man ikke skal øve sig sådan at man lige netop kan løbe så langt som det kræves, men derimod sådan at man nemt kan løbe længere fordi man bliver båret frem af sit engagement og sin styrke.

Denne sammenligning gør at man mere klart indser de personers fejltagelse som kritiserer andre mennesker der fx efter en vens død tager sig af hans børn, idet den påpeger at en løber skal have så stor fart i sit løb at han uden besvær passerer hen forbi mållinjen, og at en ven skal nære så stor velvilje at hans engagement i venskabet får ham til at gå ud over

hvad vennen kan registrere. Denne sammenligning blev udtrykt gennem en kortfattet sammenstilling. Sammenligningens to dele er nemlig ikke adskilt her ligesom i de andre sammenligninger, men de fremføres samlet og som en helhed.

Sammenligning gennem en parallel

En sammenligning kan vælges for at gøre noget levende for tilhørernes blik — den skal formuleres med en parallel [conlátio] — således:

Det er ligesom med en en citharspiller som stiller sig op i meget fint tøj, iklædt en guldindvævet kåbe, bærende en purpurrød kappe hvori der er indvævet forskellige farver, og med en guldkrone på hovedet som stråler med sine mange glimtende ædelstene, mens han holder en ganske særligt smuk guld- og elfenbenprydet cithar idet han står smuk og iøjnefaldende med en holdning som indgyder respekt. Hvis alt dette har vakt store forventninger hos publikum, og han så pludselig efter der er blevet stille, begynder at synge med en stemme der går gennem marv og ben, mens han bevæger sig helt igennem kejtet på scenen, så vil han vække latter og foragt som er desto større jo flottere han er klædt, og jo større forventninger hans optræden er imødeset med.

På samme måde vil det gå hvis en person fra samfundets højeste lag, som disponerer over store og rige midler og har overflod af alle skæbnens og naturens goder, er helt uden dyder og de kundskaber som lærer en dyder: Jo rigere han er på alt andet, og jo større hans anseelse og forventningerne til ham er, desto kraftigere vil han på grund af denne mangel blive hånet og udstødt med foragt af alle ordentlige menneskers selskab.

Denne sammenligning har anskueliggjort emnet for alle ved at give en udsmykket fremstilling af begge dele (både den enes mangel på dannelse og den andens tåbelighed) med en parallel opbygning. Man siger at det er en sammenligning ved hjælp af parallelitet fordi alle de træk der svarer til hinanden, omtales fra det øjeblik hvor det er markeret at nu begynder der en sammenligning.

- 61** Når man i sammenligninger omtaler det som sammenligningen er valgt til at belyse, må man omhyggeligt kontrollere at man også benytter et ordvalg der passer til det der skal belyses. Det kan fx være sådan her:

Ligesom svaler er hos os i den varme tid og trækker væk når kulden tvinger dem —

og så fortsætter man denne sammenligning ved hjælp af en metafor [translátio]

— så er falske venner sammen med os mens der ingen skyer er på himlen i vores liv; men så snart de ser vintermørke på lykkens himmel, flyver de alle væk.

Men det er let at finde på sammenligninger hvis man jævnlige for sit indre blik kan se alle mulige ting (levende og døde, stumme og talende, vilde og tamme, på jorden, himlen og i vandet, skabt kunstigt, tilfældigt eller naturligt, almindelige og sjældne) og så kan gå på jagt mellem dem for at træffe en sammenligning som kan udsmykke, belære, tydeliggøre eller levendegøre en sag. Det er nemlig ikke nødvendigt at de to ting i sammenligningen er helt ens, men der skal være en lighed på det punkt som sammenlignes.

Eksempel

Eksemplet [exéplum]¹⁹¹ er en omtale af en handling eller af et udsagn **62** hvis ophavsmand kan nævnes med navn. Man bruger eksemplet af samme grund som man bruger en sammenligning. Det gør emnet smukkere hvis det bruges alene for skønhedens skyld; det gør det klarere hvis det kaster lys over noget som var dunkelt; det gør det mere overbevisende hvis det får det til at synes mere sandsynligt; det gør det levende hvis det udtrykker alt så klart at man, om jeg så må sige, kan røre ved det med hænderne.

Jeg ville have givet en prøve på hver slags eksempel hvis ikke jeg både havde vist hvad et eksempel er, i afsnittet om forfinelse¹⁹² og havde fremlagt grundene til at bruge eksempler i afsnittet om sammenligningen.¹⁹³ Derfor har jeg valgt hverken at skrive for lidt til at blive forstået eller for meget efter at mit emne var forstået.

Billedet

Et billede [imágo]¹⁹⁴ er en sammenligning af to figurer som har en vis lighed. Man bruger billeder for enten at rose eller at kritisere. For at rose, således:

¹⁹¹Græsk: parádeigma.

¹⁹²Se § 57.

¹⁹³Se § 59.

¹⁹⁴Græsk: eikón.

Han gik ud i slaget med en krop som den stærkeste tyrs, med et gåpåmod som den vildeste løves.

For at kritisere så tilhørernes afsky kan blive vækket, på denne måde:

Det er ham som hver dag kryber hen over torvet som en slange med kam på hovedet og skæve tænder, giftig i blikket og hurtigt stønnende mens han ser sig omkring til alle sider for at finde en som han kan blæse gift på fra sit svælg, berøre med munden, bide med tænderne og overspytte med tungen.

For at ramme med jalousi, på denne måde:

Mens han praler af sin rigdom, råber og rabler han ligesom en Kybelepræst fra Frygien eller en spåmand¹⁹⁵ tynget helt i knæ af alt sit guld.

For at gøre nogen foragtet, således:

Dette menneske, som gemmer sig som en snegl og holder sig for sig selv uden at sige et ord, han føres væk fra sit hus for at blive spist med hud og hår.

Portrættering

- 63** Det kaldes portrættering [effictio]¹⁹⁶ når man med ord udtrykker eller skildrer en persons fysiske træk præcist nok til at vedkommende kan genkendes, på denne måde:

Jeg taler, dommere, om ham den lille rødmossede og krumryggede mand med hvidt, halvkrøllet hår og blågrå øjne som har et kæmpe ar på hagen — hvis det ellers er nok til at I kan komme i tanke om hvem det er.

Denne figur er både nyttig når man vil beskrive en, og elegant hvis man bruger den kortfattet og klart.

¹⁹⁵Dyrkelsen af Den Store Modergudinde fra Frygien (Kybele) skete efter riter der var vildere og mere ekstatiske end den gamle romerske religions, og i Rom var der en broget skare af spåmænd og lignende alternative rådgivere hvis optræden stred mod det romerske samfunds normer.

¹⁹⁶Græsk: kharaktērismós. Da der er mange komiske muligheder i portrætteringskunsten, finder man hyppigt denne figur i komedien.

Karakterbeskrivelse

Det kaldes karakterbeskrivelse [notátio]¹⁹⁷ når man beskriver en persons karakter med nogle bestemte tegn der som kendetegn hæftes ved hans karakter. Fx hvis man ønsker at beskrive en der ikke er rig, men som giver indtryk af at have mange penge, så siger man:

Se nu først, dommere, på den anklagede, som mener det er ærefuldt at man kalder ham rig, med hvilken mine han iagttaget jer. Ser han ikke ud som om han siger til jer: "Jeg ville give jer penge hvis I ikke generede mig." Og når han så lader hagen hvile i venstre hånd,¹⁹⁸ tror han at han blænder alles øjne med sine funklende ædelstene og sit skinnende guld. Når han vender sig mod sin slave, den eneste han har (jeg kender ham nemlig, men det tror jeg ikke I gør), kalder han på ham med først ét navn, så et andet og derpå et tredje: "Hej du Sánnio, kom herhen, for at ikke de andre barbarer dér skal lave forvirring,"¹⁹⁹ så at folk der hører ham og ikke kender ham, tror at han udpeger én slave blandt mange. Ham hvisker han i øret enten at der skal stilles spisebænke frem derhjemme, eller at han skal bede ejerens onkel om en etiopier-slave²⁰⁰ som kan ledsage ham til badeanstalten, eller at der skal skaffes plads til den spanske fuldblodshest foran gadedøren, eller at en hel lille teaterforestilling skal opføres til glæde for hans opdigtede sociale position. Derefter råber han så højt at alle kan høre det: "Sørg nu for at pengene bliver talt omhyggeligt, og helst inden det bliver mørkt."²⁰¹ Slaven som kender hans karakter godt, svarer: "Du er nødt til at sende flere af dine slaver derhen hvis du vil have at pengene skal tælles i løbet af i dag." Den påståede rige siger hertil: "O.k., tag Libánus og Sósia med dig." — "Fint."

¹⁹⁷Græsk: ἠθοποιία.

¹⁹⁸Ifølge Plautus, *Miles Gloriosus* 209 viser denne stilling at man er i dybe tanker.

¹⁹⁹Den påståede rige vil give indtryk af at han har mange slaver som er fremmede ('barbarer'), og det gør han ved at kalde på sin eneste slave (*Sánnio*) som om han er særlig udvalgt frem for dem fordi han er født og opvokset i huset. Normalt ville en hjemmefødt slave naturligvis kende ejeren specielt godt, og derfor kan denne slave udføre sin opgaver mere indforstået, uden at skabe forvirring.

²⁰⁰Det gav status at eje slaver med specielle træk, fx eunukker eller sorte.

²⁰¹I oldtiden var det ualmindeligt at andre end de allerrigeste disponerede over større kontantbeløb.

64

Så dukker der nogle gæster op hos ham som han havde inviteret dengang han rigtig førte sig frem på en rejse i det fremmede. Det gør ham godt nok totalt forvirret, men han kan ikke holde op med sin medfødte last, så han siger: “Det er dejligt at I kommer, men det ville have været endnu bedre hvis I var gået direkte hjem til mig.” Hertil svarer de: “Det ville vi også have gjort hvis vi havde vidst hvor du boede.” — “Det kunne I da nemt have fået at vide af hvem som helst. Men kom nu med mig!” Og så følger de med ham. Alt hvad han siger på turen, går ud på at prale. Han spørger hvordan kornet står på markerne.²⁰² Han siger at fordi hans gårde på landet er brændt ned, kan han ikke besøge dem, og han tør endnu ikke bygge dem op igen: “Men alligevel har jeg været tosset nok til at begynde opførelsen af en ny gård på de gamle fundamenter på min ejendom i Túsulum.” Mens han taler om alt dette, kommer han til et hus hvor der skulle holdes en foreningsmiddag²⁰³ samme aften. Dér går han ind sammen med sine gæster ret som om han kendte husets ejer. Han siger: “Det er her jeg bor.” Han undersøger sølvtøjet som er lagt frem, og kontrollerer spisebænkene²⁰⁴ som er blevet redt, for til sidst at godkende det hele. Så går en slave hen til ham og siger med høj og tydelig stemme at ejeren er på vej, om han vil være så venlig at gå. “Virkelig?” siger han og fortsætter: “Lad os gå videre, kære gæster. Min bror er kommet hjem fra Falérnum, og jeg vil gå ham i møde. Kom I tilbage hertil når klokken er fire.²⁰⁵”

Gæsterne går væk, og den anklagede styrter hjem uden nogen ser det. Gæsterne kommer klokken fire sådan som han havde givet dem besked på det. De spørger efter ham, finder ud af hvis huset i virkeligheden er, og efter de er blevet til grin, tager de til takke med en kro. Næste dag får de øje på den anklagede, de fortæller om deres oplevelse og fremfører deres kritik og bebrejdelser. Han svarer at de har taget fejl fordi husene ligner hinanden, og at de er gået en hel gade forkert;

²⁰²I oldtiden var landbrug kilden til sikker rigdom og anseelse. Derfor foregiver han interesse for hvad den kommende høst vil indbringe.

²⁰³I romerske samfund var der mange foreninger og selskaber med et overvejende selskabeligt sigte, jf. foreninger hos os som diverse loger og Rotary.

²⁰⁴I oldtiden lå man til bords og spiste.

²⁰⁵Det almindelige tidspunkt for dagens største måltid.

selv satte han sit helbred på spil ved at vente på dem til langt ud på natten. Den anklagede havde givet sin slave Sannio som opgave at låne kar, duger og slaver rundt omkring, og denne lille kvikke slave havde samlet disse ting med både energi og god smag. Nu tager den anklagede sine gæster med hjem; han siger at han har lånt sit største hus til en god ven til en bryllupsfest. Så kommer slaven med besked om at det lånte sølvtøj skal afleveres igen; udlåneren havde nemlig fået kolde fødder. Den anklagede svarer: "Vil du lige styre dig! Jeg har lånt ham mit hus, jeg har overladt ham alle mine slaver. Vil han nu også have mit sølvtøj? Nå, men selvom jeg har gæster på besøg, kan han da godt bruge det, vi vil glæde os over mine samiske lervarer."²⁰⁶

Er der nogen grund til at jeg fortæller hvad han foretager sig herefter? Dette menneskes karakter er sådan at om jeg så havde et helt år, kunne jeg ikke nå at fortælle hvad han foretager sig på bare én dag med alt sit praleri og blæren sig.

Disse karakterbeskrivelser som viser hvad der er karakteristisk for hver eneste karaktertype, er utroligt populære. De får nemlig ethvert menneskes samlede karakter til at stå klart for vores øjne, enten det er den pralhals som jeg begyndte at skildre ovenfor som et eksempel, eller den misundelige, den opblæste, den griske, den ærgerrige, forføreren, ødelanden, tyven eller angiveren. Kort sagt, ethvert menneskes stærkeste tilbøjelighed kan fremlægges for tilhørerne ved hjælp af en sådan karakterbeskrivelse.²⁰⁷

Dialog

Dialog [sermocinatio]²⁰⁸ består i at lade en person tale i et sprog som passer til denne persons stilling i samfundet, på denne måde:

Da hele byen var fyldt med soldater, og alle folk holdt sig inde i deres huse, lammet af frygt, kom den anklagede med en soldaterkappe over skulderen, et sværd ved bæltet og et spyd i hånden; fem unge mænd med samme udstyr ledsagede

²⁰⁶Samiske lervarer havde relieffer og en smuk, blank overflade, men de var naturligvis betydeligt billigere end sølvtøj.

²⁰⁷Et eksempel på oldtidens interesse for beskrivelsen af forskellige karaktertyper er Theofrásts (ca. 370–287 f.Kr.) skrift *Karakterer*, som afslører en nuanceret deskriptiv psykologi.

²⁰⁸Græsk: diálogoi.

ham. Uden varsel brød han ind i huset, og så råbte han: “Hvor er den lykkelige ejer af dette hus? Hvorfor har han ikke præsenteret sig for mig? Hvorfor siger I ikke noget?” Alle i huset stod helt tavse som var de bedøvede af frygt. Så kastede den ulykkelige ejers hustru sig for den anklagedes fødder i et udbrud af gråd: “Ved Dem selv og alt hvad De har kært i livet, hav barmhjertighed med os. Berøv ikke dem livet som allerede har tabt det, bær Deres medgang med mildhed. Også vi var engang tilsmilede af lykken; husk på at De også kun er et menneske.” Hertil svarede den anklagede: “Hvorfor kommer du ikke med ham uden at fylde mine ører med dit flæb? Han slipper alligevel ikke væk.” I mellemtiden får husets herre besked om at den anklagede er kommet og udslynger dødstrusler med høje råb. Så snart herren fik denne besked, sagde han til børnenes privatlærer, slaven Górgias: “Kom, skynd dig at skjule børnene, pas godt på dem og sørg for at tage vare på dem så de kan vokse op i sikkerhed.” Disse ord havde han næppe fået sagt før den anklagede var der og sagde: “Sidder du roligt dér, lige så frækt? Har min stemme ikke skræmt livet af dig? Tilfredsstil mit fjendskab og møt min hidsighed med dit blod!” Hertil svarede husets herre med stort mod: “Jeg var bange for at jeg var helt besejret. Men nu forstår jeg at De ikke vil strides med mig ved en domstol, hvor det er en stor skam at blive besejret og en stor ære at sejre. De vil derimod bare slå mig ihjel. Naturligvis vil det koste mig livet, men jeg vil gå til grunde uden at have lidt nederlag.” — “Om det så er i livets sidste sekunder taler du med store ord. Du vil nok ikke krybe på knæ for den du ser har magten!” Nu var det blevet for meget for konen: “Jamen min mand beder og bønfalder Dem jo netop! Og vær ikke uberørt af hans bøn, beder jeg. Men du, kære mand, ved guderne omfavne hans knæ i bøn. Det er ham der nu er herre her. Han har overvundet dig, nu skal du overvinde dit sind.” Hertil svarede manden: “Hvorfor holder du ikke op med at stille mig forslag som er under min værdighed? Ti stille og sørg for det du skal tage dig af.²⁰⁹ Hvorfor tøver De med at berøve mig livet og Dem selv ethvert håb om at leve med

²⁰⁹Her er der et ekko af Homer, *Iliaden* 6.490, hvor Héktor taler til sin hustru Andrómakhe: ‘Derfor begiv dig nu hjem, og besøg din Gerning i Huset.’

god samvittighed efter De har været skyld i min død?" Den anklagede skubbede den grædende kvinde fra sig og stak sit sværd i brystet på manden netop som han skulle til at sige jeg ved ikke hvad, men det var uden tvivl ord der var passende for hans mod og værdighed.²¹⁰

Jeg tror at alle personer i dette eksempel taler i et sprog der passer til deres stilling i samfundet; det skal man nemlig være opmærksom på i denne figur.

Der findes også dialoger af denne type: "Hvad kan vi mon gætte på disse folk vil sige hvis I fælder denne dom? Mon ikke de alle vil sige sådan her?" — og så tilføjer man det de vil sige.

Personificering

Det kaldes personificering [*conformatio*]²¹¹ når en fraværende person **66** præsenteres som var han til stede, eller når man lader en stum eller abstrakt ting tale og giver den en konkret skikkelse og et sprog der er afpasset efter dens karakter, eller måske endda lader den gøre noget, på denne måde:

Hvis nu vores by, som aldrig har lidt noget nederlag, kunne tale, mon den så ikke vil sige sådan: "Jeg som er prydet med utallige sejrstrøfæer, rig på helt ubestridelige triumfer og forsynet i overflod med de berømteste sejre, jeg plages nu af jeres stridigheder, kære borgere. Vil I finde jer i at den by som det lumske Karthago med sin list, Numántia, der var berømt for sin styrke, og Korinth, som var så dannet i alle kunster og videnskaber, ikke kunne ryste, nu trædes under fode og sparkes af usle, smålige mennesker?"²¹²

Ligeledes:

Hvis den berømte Lúcius Brútus²¹³ kunne vækkes til live igen og stå her foran jeres fødder, ville han så ikke tale således:

²¹⁰Hvor det foregående eksempel er komisk i stilen, er dette tragisk. Måske det drejer sig om mordet på Públius Sulpícus Rúfus, se s. 53.

²¹¹Græsk: *prosōpopoia*.

²¹²Krigene mod Karthago (264–241, 218–201, 149–146 f.Kr.), Numántia i Spanien (klarede mange romerske angreb i 2. årh.f.Kr., men blev nedkæmpet i 133 f.Kr.) og Korinth (erobret og ødelagt af romerne i 146 f.Kr.) stilles i dette eksempel over for stridighederne i Rom i 2. og 1. årh.f.Kr. mellem optimaterne og popularerne.

²¹³Lúcius Iúnius Brútus var berømt for i 510 f.Kr. at have dræbt Roms konge Tarquinius Supérbus hvorpå han blev den ene af Roms to første konsulere.

“Jeg smed kongerne ud, I har indført tyranner. Jeg skabte den frihed som ikke eksisterede før, I som har den, vil ikke bevare den. Jeg befriede vores fædreland med risiko for mit eget liv, I gider ikke engang være frie når det er risikofrit!”

Personificering kan man bruge på mange ting, både stumme og døde. Den er meget nyttig i forstørrelsens [amplificatio] dele af talen og i bøn om medlidenhed [conmiseratio].²¹⁴

Antydning

67 Antydningen [significatio]²¹⁵ overlader mere til mistanken end den siger åbent i talen. Antydninger kan frembringes med overdrivelse [exsuperatio],²¹⁶ tvetydighed [ambiguum], en logisk følge [consequencia], afbrudt tale [abscisio]²¹⁷ eller en sammenligning [similitudo].

Med en overdrivelse når der er blevet sagt mere end sandheden tåler, for at øge mistanken, således:

Af en så stor arv har han efter så kort tid ikke engang en krukke tilbage som han kan hente gløder i til sin ild.

Med en tvetydighed når et ord kan forstås på to måder, men dog forstås på den måde som taleren ønsker; fx hvis man taler om en person som har fået fat i andres arv²¹⁸ mange gange:

Pas nu godt på, du som er så dygtig til hele tiden at være på udkig.²¹⁹

På samme måde som man skal undgå tvetydigheder som gør talen misforståelig, skal man efterstræbe disse som frembringer antydninger af denne type. Man kan nemt finde dem når bare man kender og er opmærksom på ordenes dobbelte eller flerdobbelte betydninger.

En antydning opstår gennem en logisk følge når man omtaler det som er en konsekvens af bestemte omstændigheder, hvorved hele sagsforholdet bliver mistænkeligt; fx hvis man til en fiskehandlers søn siger:

²¹⁴Se II §§ 48–50.

²¹⁵Græsk: *émphasis*.

²¹⁶Der her tale om samme figur som hyperbolen, se § 44.

²¹⁷Der er tale om samme figur som aposiopesen, se § 41.

²¹⁸I Rom var det en ikke velanset vej til penge at få andre til at tilgodese en i deres testamente.

²¹⁹Tvetydigheden kommer af ordet *cérnere* som både kan betyde ‘at se sig for’ og ‘at tiltræde en arv’.

Tag det nu lige roligt du hvis far plejede at snyde næsen i fingrene.

Med afbrudt tale hvis man først begynder at sige noget og så afbryder sig selv på en sådan måde at man allerede har sagt nok til at en mistanke bliver tilbage, således:

Han, som er så smuk og i sine bedste år, var for nylig i en anden mands hus og . . . mere har jeg ikke lyst til at sige.

Med en sammenligning når man nævner et tilsvarende tilfælde uden at sige mere, men ud fra det omtalte tilfælde viser hvad man tænker på, på denne måde:

Hav ikke for stor tillid til folkets masser, Saturnínus.²²⁰ Grácherne²²¹ ligger stadig uhævnede i deres grave.

Denne figur er ganske festlig og af og til har den også en vis værdighed; når taleren ikke siger alt, overlader den det nemlig til tilhørerne at regne noget ud selv.

Kortfattethed

Kortfattethed [brévitás]²²² vil sige at en sag er forklaret med kun de **68** allermest nødvendige ord, på denne måde:

På vejen indtog han Lémnos, derpå efterlod han en garnison på Thásos, bagefter ødelagde han byen Kíos i Bithýnien, og ankommet til Hellespónt herfra bemægtiger han sig straks Ábydos.²²³

Ligeledes:

For nylig var han konsul hvert år, derefter var han byens førstemand; så rejser han til Lilleasien hvorpå han blev ud-råbt til fjende og landsforvist, og herefter blev han den øverste feltherre og konsul for syvende gang.²²⁴

²²⁰Se noten s. 49.

²²¹Se noten s. 116.

²²²Græsk: brakhylogía.

²²³Man kan ikke med sikkerhed sige hvem dette eksempel handler om.

²²⁴Man ved ikke hvor dette eksempel stammer fra, men der er ingen tvivl om at det drejer sig om Gájus Márius (ca. 157–86 f.Kr.). Han viste sig som en dygtig leder af den romerske hær og blev derfor flere gange valgt som konsul. Han havde ingen

Kortfattethed kan virkelig berette om mange ting idet den sammenfatter dem med ganske få ord. Derfor skal man tit benytte sig af den når ens emner ikke kræver en lang forklaring, eller når tiden ikke tillader at man dvæler ved noget.

Anskueliggørelse

Det er anskueliggørelse [demonstratio]²²⁵ når man med ord beretter om noget så det virker som om selve handlingen sker, eller tingen selv er lige foran tilhørernes øjne. Dette resultat kan man opnå hvis man inddrager det der gik forud, og det der fulgte, sammen med selve emnets detaljer, eller hvis man ikke undlader at tale om konsekvenser og ledsagende omstændigheder, på denne måde:

Så snart Tibérius Grácchus har set at folket vakler fordi det frygter at Senatets prestige skal gøre et sådant indtryk på ham at han skifter mening, giver han besked om at sammenkalde folket. Imens styrter dette menneske,²²⁶ fyldt med forbryderiske og onde planer, ud fra Júppiters tempel. Svedende, med brændende øjne og strittende hår og i en skævtsiddende toga begynder han at gå hurtigere og hurtigere sammen med sine temmelig mange ledsagere. En ordstyrer sørger for ro til Grácchus. Mens Scípío den tåbe sætter foden mod en bænk, brækker han med højre hånd et ben af den og befaler de andre at gøre det samme. Da Grácchus begynder at bede en bøn til guderne, løber de frem mod ham for at angribe ham, og de kaster sig over ham fra alle sider, og en fra folket råber: "Flygt Tibérius, flygt! Kan du ikke se dem? Se dig tilbage, siger jeg!" Derefter begynder den planløse folkemængde, der pludselig er meget forskrækket, at flygte. Men Scípío, som har forbrydelsens fråde om munden og ånder grusomhed op fra sit inderste bryst, slynger armen og rammer tindingen på Grácchus der undrer sig over hvad der sker, uden dog at løbe væk fra det sted hvor han har stillet sig. Mens han ikke med nogen lyd svækker indtrykket af sin medfødte tapperhed, synker han

original politik selv, men støttede flere gange som popular optimaternes modstandere, fx Saturnínus. I 88 f.Kr. fik han kommandoen over hæren i Lilleasien, men Sulla marcherede mod Rom med sin hær og fik Marius landsforvist inden han selv drog til Lilleasien. Da Marius vendte tilbage i 87 f.Kr., blev han udnævnt til øverste feltherre og konsul, men døde kort tid efter.

²²⁵Græsk: *enárgeia*.

²²⁶Der tænkes på Públius Cornélius Scípío Nasíca Serápío.

stille sammen. Oversprøjtet med denne allermodigste mands ulykkelige blod ser Scípío sig omkring som om han havde øvet den størst tænkelig velgerning, og han rækker med munterhed sin forbryderiske hånd frem til dem der lykønsker ham, hvorpå han begiver sig hen til Júppiters tempel.

Med beretninger som denne er denne figur særlig nyttig når man skal **69** forstørre en sag og få den til at vække medlidenhed. Den opfører nemlig hele begivenheden og anbringer den næsten for tilhørernes øjne.

Afslutning

Jeg har omhyggeligt samlet alle hjælpemidlerne til at opnå en smuk stil [elocútió]. Hvis du øver dig rigtig flittigt i at bruge dem, Herénnius, vil din tale få både vægt [grávitás], værdighed [dígnitas] og ynde [svávitás] så du kan formulere dig som en ægte taler og undgå at resultaterne af en fattig og kedelig indsamling af stof [invéntiо] fremlægges i et banalt sprog.

Lad os nu sammen opfordre og opmuntre hinanden — det drejer sig jo om vores fælles interesse – i vores hyppige og konstante arbejde på at nå til beherskelse af talekunsten ved hjælp af studier og øvelse. Andre har meget svært ved at gøre dette arbejde af tre grunde: Enten har de ikke nogen de har lyst til at øve sig med, eller de mangler selvtillid, eller de ved ikke hvilken vej de skal følge. Vi har ingen af disse problemer. Vi kan nemlig godt lide at øve os sammen på grund af vores venskab, der blev indledt takket være vores slægtsskab, og som vores interesse for filosofi nu vil styrke. Vi stoler på os selv, både fordi vi allerede har gjort nogle fremskridt, og fordi der er andre bedre ting i livet som vi stræber mere efter, så selvom vi ikke skulle nå så langt i talekunsten som vi gerne vil, mangler vi kun lidt i at nå det fuldkomne liv.²²⁷ Og endelig har vi en vej vi kan følge, fordi der i disse bøger ikke mangler nogen af talekunstens forskrifter. Det er nemlig blevet vist hvordan stoffet til talen skal findes i alle typer sager. Det er blevet sagt hvordan stoffet skal ordnes. Det er blevet formidlet med hvilken metode det skal fremføres. Der er blevet foreskrevet en metode man kan huske det efter. Og det er blevet vist hvordan en fejlfri sproglig udformning laves. Hvis man følger disse råd, vil man finde sit stof hurtigt og skarpsindigt, arrangere det klart og ordentligt, fremføre det med vægt og charme, huske det sikkert

²²⁷Tanken om at filosofien udvikler og gør venskabet fuldkomment, er epikuræisk, og den epikuræisk filosof Philodém (110–40/35 f.Kr.) sagde at talekunsten ikke bidrager til et lykkeligt liv (ed. Sudhaus 1.250).

og længe, og udforme sproget smykket og behageligt. Mere er der ikke i talekunsten. Alt dette vil man komme til at beherske hvis man med omhyggelig træning tilegner sig dens teori.

INDEKS

XII Tavler, 66, 67n

abs. stridssprgsm. om skyld og straf [constitutio juridicalis abs.], 51, 64–67, 67n

abscisio [afbrudt tale], 187, 188

abusio [katakhrese], 162

Abydos, 188

Accius, Lucius, 51, 67

accusatio [anklage], 36

adjumenta [argumenter], 47, 71

adjunctio [tilknytning], 152

adnominatio [paronomasi], 143–146, 146n

adprobatio [bestyrkende bevis], 57, 60

adrisio [blink med øjet], 43

adskillelse [disjunctio], 152, 153

adulescentia [ungdom], 58, 79

advarsel [dissvasio], 36

aegritudo [bekymring], 75

Aelius Stilo, Lucius, 130n

Aemilius Lepidus Porcina, Marcus, 120

Aeneas, 164

aequitas [rimelighed], 91

aequum et bonum [ret og rimelighed (del af retten)], 66, 67

Aesopus, 110

afbrudt tale [abscisio], 187, 188

afgrænsning (figur) [definitio], 149

afslutningen [conclusio], 12, 19, 39, 56n, 85, 94, 98, 99, 99n, 174, 176n

afslutningen [epilogos], 85

aftaler (del af retten) [pactum], 66, 67

afvisning af skyld [remotio criminis], 51, 53

Agamemnon, 46, 110, 164

agnoia, *Se* uvidenhed

agoge, *Se* levned

Aietes, 80n

aitia, *Se* motiv

aitiologia, *Se* udspørgende ræsonnement

aition, to, *Se* hovedargumentet

Ajax, 47, 47n, 54, 71, 72, 81n

Akhilleus, 47n, 81n

Alba Longa, 164n

Alba, 83

Aleksandria, 89

allegori [permutatio], 163

allitteration, 129n

almindelig tale [sermo], 102–106, 173

almindelig tales alvor [dignitas], 103

almindelig tales beretninger [narratio], 103

almindelig tales forklaringer [demonstratio], 103

almindelig tales spøgefuldhed [jocatio], 103

ambiguum [tvetydighed], 42, 48, 64, 187

ambitio [ærgerrighed], 75

amicitia [venskab], 76, 95, 97

amor [kærlighed], 57, 69, 75, 76, 79

amphiboli, 65

amphibolia, *Se* tvetydighed

Amphion, 82

amplificatio [forstørrelse], 52, 70, 84, 85, 98, 123, 153, 187

amplificatio [forstørrende tale], 103

anadiplosis, *Se* reduplikation

anafor [repetitio], 131

anakephalaiosis, *Se* rekapitulation

analogislutning [ratiocinatio], 48, 50, 66

- anamnesis, *Se* rekapitulation
 ananke, *Se* nødvendighed
 anaskeue, *Se* gendrivelse
 anastrofe [perversio], 160
 andreaia, *Se* tapperhed
 Andromakhe, 186n
 anekdote fra historien [historia], 43
 anklage [accusatio], 36
 animus [karakteren], 95, 97–98
 anklage [intentio], 54
 Annaeus Seneca, Lucius (1)
 Controv.
 1.pr.6, 121n
 7.pr.3, 126n
 Annaeus Seneca, Lucius (2)
 Thyestes, 164n
 ansigtsudtryk [vultus], 105
 anskueliggørelse [demonstratio],
 168n, 189
 antenantiosis, *Se* underdrivelse
 antenkema, *Se* skylden skylden
 over...
 antikeimena kola, *Se* antithese
 antimetabole, *Se* commutatio
 antimetathesis, *Se* ordspil
 antinomia, *Se* modstridende love
 antiparabole, *Se* sammenligning
 (comparatio)
 Antiphon, 15
 antistasis, *Se* ordspil, *Se* sammen-
 ligning
 antistrophe, *Se* epifor
 antithese [contentio], 134, 176
 Antonius, Marcus, 120
 antonomasi [pronominatiō], 158
 antydning [significatio], 187
 apodeixis, *Se* bevisførelse
 apologia, *Se* forsvar
 apologus [fabel], 42
 apophasis, *Se* benægtelse
 aporia, *Se* dubitatio
 aposiopese [praecisio], 156
 apostrofe [exclamatio], 135
 apotrope, *Se* advarsel
- Appuleius Saturninus, Lucius, 24,
 49, 145, 188, 189n
 aretai psykhes, *Se* karakteren
 argentarius [bankier], 67
 Argo, 75
 argument [argumentum], 71, 163
 argumentatio [argumentation], 56,
 56n, 71, 73, 78, 84, 85, 99,
 100, 176
 argumentation [argumentatio], 56,
 56n, 71, 73, 78, 84, 85, 99,
 100, 176
 argumentation [epikheirema], 56
 argumenter [adjumenta], 47, 71
 argumentum [argument], 71, 163
 argumentum [indicium], 57, 60–62,
 80
 argumentum [realistisk fortælling],
 44
 Aristoteles, 18–20, 25, 27
 Retorikken
 1354a, 18
 1355b, 18, 19n
 1356a, 19
 1398a, 155n
 1404b, 122n
 ars [kunst], 82
 ars [teori], 37
 Artemis, 164n
 articulus [led], 140
 artificium [kunstfærdighed], 46
 Ascanius, 164n
 asyndeton [dissolutum], 156
 Athen, 12, 13, 15, 19
 Atreus, 110n, 164
 auctoritas [autoritet], 85
 auditor [tilhøreren], 41, 42
 augere [forstørre], 84
 augurer, 48n
 Aulus Gellius
 Noctes Atticae
 15.11.2, 23
 autoritet [auctoritas], 85
 auxesis, *Se* forstørrelse
 avaritia [griskhed], 75

- Bacchus, 158n
 bankier [argentarius], 67
 barbarisme [barbarismus], 129
 barbarismus [barbarisme], 129
 begrundelse [ratio], 138, 174, 175n
 begær [cupiditas], 57, 75
 bekymring [aegritudo], 75
 benægtelse [infitiatio], 54
 beretning [narratio], 12, 19, 39, 43–46, 55–57, 63, 85, 93, 96, 99, 100
 beskyldning [criminatio], 82
 bestyrkende bevis [adprobatio], 57, 60
 beting. stridssprgsm. om skyld og straf [constitutio jur. adsumpt.], 51, 67n
 bevis [ratio], 71, 72n, 74, 76–78, 84, 99
 bevisførelse [confirmatio], 12, 19, 39, 46, 56, 71, 72n, 74, 78, 79, 84, 85, 94, 95, 99, 100
 bevismidler fra talekunsten [probationes artificiales], 61n
 bevismidler uden for talekunsten [probationes inartificiales], 61n
 bevægelserne [gestus], 105
 billede [imago], 108, 109, 180
 blink med øjet [adrisio], 43
 bogstavrim, 129n
 Boiscus, 117
 brakhylogia, *Se* kortfattet
 brevis (narratio) [kort (beretning)], 44
 brevitās [kortfattet sammenstilling], 177, 178
 brevitās [kortfattet], 188
 Brutus, *Se* Iunius Brutus, Lucius
 bøn om medlidenhed [conmisericordia], 85, 87, 123, 153, 187
 bøn om tilgivelse [deprecatio], 47, 47n, 52, 69, 70, 79, 86
 Caelius, Gajus, 67
 Caepio, *Se* Servilius Caepio
 Capitol, 158n
 Casilinum, 94n
 Cassius Longinus Ravilla, Lucius, 165
 Cassius Longinus, Lucius, 53n
 Cato, *Se* Porcius Cato, Marcus
 causa [motiv], 57, 71, 73
 causa conjecturalis [sag om fakt. begivh.], 56, 61, 62, 171
 causa judicialis [retssag], 71, 89, 98
 causae deliberativae [politiske sager], 89, 98
 causae demonstrativae [lejlighedstalens sager], 89
 censorer, 58, 58n, 80
 Ceres, 158n
 Chares, 122
 Chrespontes, 78
 Cicero, *Se* Tullius Cicero, Marcus
 Cimber, 110
 circumitio [perifrase], 159
 civilt søgsmål [petitio], 36
 civitas [hjemstavn], 95
 clamor [høj tale], 102
 clausula [klausel], 140n
 Coelius Antipater, Lucius, 130
 cohortatio [opflammende tale], 103, 105
 collatio [morsom sammenstilling], 43
 commoditas orationis [veltalenhed], 35
 commoratio [dvælen ved samme punkt], 176
 comoedia [komedien], 44, 181n
 compositio [komposition], 128, 129
 concessio [tilståelse], 51, 52, 69
 conclusio [afslutningen], 12, 19, 39, 56n, 85, 94, 98, 99, 99n, 174, 176n
 conclusio [konklusion], 141, 157, 174
 conduplicatio [reduplikation], 153

- confirmatio [bevisførelse], 12, 19, 39, 46, 56, 71, 72n, 74, 78, 79, 84, 85, 94, 95, 99, 100
- conformatio [personificering], 186
- confutatio [gendrivelsen], 19, 39, 46, 56, 85, 94, 95, 99, 100
- conjectura [formodning], 47
- conjunctio [sammenknytning], 152, 153
- conlatio [parallel], 177, 179
- conlatio [sammenligning], 57, 58
- conmiseratio [bøn om medlidenhed], 85, 87, 123, 153, 187
- conpar [isokolon], 141
- comparatio [sammenligning], 52, 53, 67, 87, 161
- complexio [resume], 71, 73, 73n, 84, 99n
- conquestio [medlidende tale], 103, 105
- consecutio [senere adfærd], 57, 60
- consequentia [logisk følge], 187, 188
- consilium [planlægning], 93
- constitutio [stridssprgsm.], 20, 47, 53, 54, 56, 56n
- constitutio conjecturalis [stridssprgsm. om fakt. begivh.], 47, 54, 56, 57, 63, 68–70, 172
- constitutio jur. adsumpt. [beting. stridssprgsm. om skyld og straf], 51, 67n
- constitutio juridicialis [stridssprgsm. om skyld og straf], 51
- constitutio juridicialis abs. [abs. stridssprgsm. om skyld og straf], 51, 64–67, 67n
- constitutio legitima [stridssprgsm. om fortolk. af lovene], 47, 63
- consultatio [rådslagning], 93
- consulto [forsæt], 52
- consvetudo [sædvanen (del af retten)], 66
- contentio [antithese], 134, 176
- contentio [lidenskabelig tale], 103
- continuatio [periode (figur)], 140, 160
- continuatio [uafbrudt tale], 103, 104
- contrariae leges [modstridende love], 48, 64
- contrarium [enthymem], 139, 141, 174, 175n
- contrarium [kontrast], 163, 177
- conversio [epifor], 132
- copia dicendi [ordforråd], 35
- Cornelia, 22
- Cornelius Scipio Aemilianus, Publius, 90, 120, 131, 148n, 159
- Cornelius Scipio Africanus, Publius, 116n, 135
- Cornelius Scipio Nasica Serapio, Publius, 189n
- Cornelius Sulla Felix, Lucius, 23, 24, 189n
- corpus [kroppen], 95
- correctio [korrektion], 150
- Crassus, Se Licinius Crassus, Lucius
- criminatio [beskyldning], 82
- cupiditas [begær], 57, 75
- Decius Mus, Publius, 175
- dedecus [skam], 94
- defensio [forsvar], 36
- definitio [afgrænsning (figur)], 149
- definitio [definition], 48, 49, 65, 80
- definition [definitio], 48, 49, 65, 80
- deliberationes [overvejelser], 89
- Demeter, 158n
- deminutio [underdrivelse], 168
- demonstratio [almindelig tales forklaringer], 103
- demonstratio [anskueliggørelse], 168n, 189
- Demosthenes, 15, 155n
- denominatio [metonymi], 158

- deprecatio [bøn om tilgivelse], 47, 47n, 52, 69, 70, 79, 86
- descriptio [detaljeret beskrivelse], 168
- detaljeret beskrivelse [descriptio], 168
- diairesis, *Se* fordeling
- dialog [sermocinatio], 184
- dialysis, *Se* asyndeton
- diaporesis, *Se* dubitatio
- diatyposis, *Se* detaljeret beskrivelse
- diegesis, *Se* beretning
- diezeugmenon, *Se* adskillelse
- dignitas [almindelig tales alvor], 103
- dignitas [værdig holdning], 95, 97
- dignitas [værdighed (om stilen)], 128, 130, 190
- dikaiosyne, *Se* retfærdighed
- dike, *Se* civilt søgsmål
- dilemma [duplex conclusio], 78
- dilucida (narratio) [klar (beretning)], 44
- Diomedes, 72n
- Dionysos, 158n
- Diophanes, 22
- disjunctio [adskillelse], 152, 153
- dispositio [ordning af stoffet], 19, 20, 36, 89, 98–101, 191
- dissolutum [asyndeton], 156
- dissvasio [advarsel], 36
- distributio [fordeling (figur)], 164
- distributio [opdelt tale], 103, 104
- divisio [opdeling (del af talen)], 19, 39, 46, 56, 85, 97, 99
- divisio [opdeling (figur)], 170
- divitiae [rigdom], 95, 97
- dolor [smerte], 57, 94
- dolus [list], 90, 93
- dominatio [magt], 57
- domspraksis (del af retten) [judicatum], 66, 67
- domsspørgsmålet [judicatio], 54, 56
- domsspørgsmålet [krinomenon], 54
- domstole, antikke, 165n
- Drusus, *Se* Livius Drusus
- dubitation [dubitatio], 155
- dumhed [stultitia], 43, 58, 75
- duplex conclusio [dilemma], 78
- dvælen ved samme punkt [commoratio], 176
- dyd [virtus], 91, 92, 94
- dynameis, *Se* magtmidler
- dynasteia, *Se* magtmidler
- død [mors], 94, 98
- educatio [uddannelse], 95, 97
- effictio [portrættering], 181
- efterligne (at) [imitando], 116
- efterligning [imitatio], 37
- eikon, *Se* billede
- eikos, *Se* sandsynlighed
- ekphonesis, *Se* apostrofe
- eksempel [exemplum], 84, 115–123, 174, 176n, 180
- elegantia [god smag], 128
- elenkhos, *Se* gendrivelse
- eleos, *Se* medlidenhed
- elimination [expeditio], 155
- elocutio [sproglig udformning], 15, 19, 20, 27, 36, 89, 101, 115, 119, 121, 123, 128, 191
- emner og kategorier [loci communes], 52, 58, 60, 61, 63, 64, 68–70, 85, 92, 93, 98, 100
- emner og kategorier, egne [loci proprii], 60, 61
- emphasis, *Se* antydning
- enargeia, *Se* anskueliggørelse
- enkle stil [figura extenuata], 123, 126
- Ennius, 75, 78n, 79, 79n, 116, 129, 130n
- Annales, 129n
- Medea som landflygtig, 76n
- enthymem [contrarium], 139, 141, 174, 175n
- enumeratio [opregning], 46, 75, 87, 170

- enumeratio [rekapitulation], 84, 85, 98, 150n
 epaineton, *Se* rosværdige (det)
 epanafor, *Se* anafor
 epanorthosis, *Se* korrektion
 epezeugmenon, *Se* tilknytning
 ephodos [indirekte tilgang], 40
 epibole, *Se* anafor
 epidiorthosis, *Se* korrektion
 epifor [conversio], 132
 epikheirema [argumentation], 56
 Epikuræisk filosofi, 190n
 epilogos [afslutningen], 85
 epimone, *Se* dvælen ved samme punkt
 epitrope, *Se* permission
 equites, 164n
 ergon tou rhetoros, *Se* talerens opgave (generelt)
 erotema, *Se* retorisk spørgsmål
 erotesis, *Se* retorisk spørgsmål
 ethnos, *Se* hjemstavn
 ethopoiia, *Se* karakterbeskrivelse
 eudoxia, *Se* ære og anseelse
 euexia, *Se* helbred
 eugeneia, *Se* fødsel
 eunukker, 182n
 Euripides, 78n
 Medea, 76n
 exclamatio [apostrofe], 135
 exclamatio [udråb], 102
 exemplum [eksempel], 84, 115–123, 174, 176n, 180
 exercitatio [øvelse], 37
 exordium [indledning], 12, 19, 39, 40, 43, 46, 55, 85
 exornatio [udsmykning], 71, 73, 73n, 84, 99
 exornatio sententiarum [tankefigur], 123, 123n, 130
 exornatio verborum [ordfigur], 123, 123n, 130
 exornationes [figurer], 128
 expeditio [elimination], 155
 explanatio [klarhed], 128, 129
 expolitio [forfinelse], 172, 174, 176
 expositio [fremlæggelse], 46, 150n, 170
 expositio [påstand], 74–78, 82, 99, 99n
 exsuperatio [overdrivelse], 43, 187
 fabel [apologus], 42
 fabula [legende], 44
 fabula veri similis [sandsynlig fortælling], 42
 facts [negotia], 44
 fattigdom [paupertas], 97
 fejl [vitia], 43
 fides [tillid], 42, 46
 figura [stiltype], 123
 figura extenuata [enkle stil], 123, 126
 figura gravis [høj stil], 123
 figura mediocris [mellemste stil], 123, 124
 figura sufflata [oppustede stiltype], 127
 figura vocis [stemmens egenskaber], 101
 figurer [exornationes], 128
 Filip II, 19
 Filoktet, 157, 157n
 finis (orationis) [talens mål], 90
 firmamentum [hovedargumentet], 54
 firmitudo vocis [stemmens fasthed], 101, 102
 fjendskab [inimicitiae], 57, 97
 forbigåelse [occultatio], 151
 forbigåelse [praeteritio], 151n
 Forbundsfællekrigen, 90, 125n
 fordeling (figur) [distributio], 164
 forfatterens hensigt [voluntas scriptoris], 63
 forfinelse [expolitio], 172, 174, 176
 forma [skønhed], 97
 formodning [conjectura], 47
 forstørre [augere], 84

- forstørrelse [amplificatio], 52, 70, 84, 85, 98, 123, 153, 187
 forstørrende tale [amplificatio], 103
 forsvar [defensio], 36
 forsæt [consulto], 52
 fortitudo [tapperhed], 91–93, 95
 fortuna [tilfældet], 52, 69
 forudgående øvelse [meditatio], 46
 forulempelse [injuria], 80
 Fregellae, 125, 135
 fremførelse [pronuntiatio], 15, 20, 27, 36, 89, 101–104, 106, 191
 fremlæggelse [expositio], 46, 150n, 170
 frequentatio [ophobning], 171
 frygt [metus], 75
 frygt for døden [metus mortis], 75

 Fædra, 164n
 fødsel [genus], 95, 97

 Galba, *Se* Sulpicius Galba, Servius
 gendrivelsen [confutatio], 19, 39, 46, 56, 85, 94, 95, 99, 100
 gene ton logon, *Se* genrer
 genera caesarum [genrer], 36
 genera caesarum [typer (af sager)], 40
 genos dikanikon, *Se* juridiske partsindlæg
 genos epideiktikon, *Se* lejlighedstale
 genos symbouleutikon, *Se* politiske tale
 genrer [genera caesarum], 36
 genus [fødsel], 95, 97
 genus deliberativum [politiske tale], 19, 36, 55
 genus demonstrativum [lejlighedstale], 19, 36, 55, 95
 genus dissolutum [slap stil], 127
 genus dubium [tvivlsomme sags-type], 40
 genus honestum [hæderlige sags-type], 40
 genus humile [ubetydelige sags-type], 40
 genus iudiciale [juridiske partsindlæg], 19, 36, 55
 genus orationis exile [mager stil], 128
 genus turpe [uhæderlige sagstype], 40
 gestus [bevægelserne], 105
 gloriae [ære og anseelse], 95, 97
 gnome, *Se* sentens
 god smag [elegantia], 128
 Goethe
 Den unge Werthers Lidelser, 28
 Gorgias, 12–15
 Gracchus, *Se* Sempronius Gracchus
 gradatio [klimaks], 148
 griskhed [avaritia], 75
 Grækenland, 159
 gymnasia, *Se* øvelse

 Hannibal, 89, 94n, 162n
 Hektor, 186n
 helbred [valetudo], 95, 97
 Helenos, 157n
 Hellespont, 188
 hentydning [suspicio], 42
 henvisning til anden retsinstant [translatio], 48, 49, 66
 Herennius, Gajus, 25, 35, 55, 115, 190
 Hermagoras, 20, 25, 115n, 118n
 hermeneia, *Se* sproglig udformning
 heuresis, *Se* stofsamling
 Hieron, 11
 Hieronymus, 27
 Hippolytos, 164
 historia [anekdote fra historien], 43
 historia [historie], 44
 historie [historia], 44
 historien [res gestae], 94
 hjemstavn [civitas], 95

- Homer
 Iliaden, 75n
 1.104, 161n
 1.249, 11, 161n
 6.490, 186n
 10.437, 161n
 Odysseen, 75n
 11.543–67, 47n
- homoioptoton [similiter cadens],
 142, 146
- homoioteleuton [similiter desinens],
 142, 146
- honestia [ære], 90, 91, 93
- honor [ære], 57, 58
- Horats
 Ars poetica
 1 ff., 122n
- horismos, *Se* afgrænsning
- horos, *Se* definition
- hovedargumentet [firmamentum],
 54
- hukommelse [memoria], 85, 107,
 107n
- humanitas [menneskelighed], 70
- hurtighed [velocitas], 95, 97
- hygieia, *Se* helbred
- hyperbaton [transgressio], 160
- hyperbole [superlatio], 161
- hypofora [subjectio], 146, 147
- hypokrisis, *Se* fremførelse
- hypotyposis, *Se* detaljeret beskri-
 velse
- hæderlige sagstype [genus hone-
 stum], 40
- høj stil [figura gravis], 123
- høj tale [clamor], 102
- håbet om at skjule [spes celandi], 59
- håbet om succes [spes perficiendi],
 59
- illusio [ironi], 164n
- imago [billede], 108, 109, 180
- imitando [efterligne (at)], 116
- imitatio [efterligning], 37
- imitatio depravata [karikatur], 42
- imperii cupiditas [magtsyge], 75
- indicium [argumentum], 57, 60–62,
 80
- indignatio [vrede], 170
- indirekte tilgang [ephodos], 40
- indirekte tilgang [insinuatio], 40,
 42, 43, 46, 93, 100n
- indledning [exordium], 12, 19, 39,
 40, 43, 46, 55, 85
- indledning [principium], 40, 43, 85,
 93, 95, 99, 100, 102
- indledning [prooimion], 40
- infamia [vanære], 57, 94
- infitiatio [benægtelse], 54
- inimicitiae [fjendskab], 57, 97
- injuria [forulempelse], 80
- inprudencia [uvidenhed], 52, 58, 69
- inreligio [overtro], 75
- inrisio [latterligørelse], 42
- insinuatio [indirekte tilgang], 40,
 42, 43, 46, 93, 100n
- intellectio [synekdochæ], 161
- intentio [anklage], 54
- interpellatio alicujus [kvikt svar], 43
- interpretatio [interpretation], 153
- interpretation [interpretatio], 153
- interrogatio [retorisk spørgsmål],
 135
- intervallum [pause], 102
- inventio [stofsamling], 19, 20, 36,
 39, 46, 55, 56, 56n, 59, 89,
 98, 101, 190, 191
- inversio [ironisk spil på ords dobl.
 betyd.], 42
- iracundia [vrede], 69, 79
- ironi [illusio], 164n
- ironisk spil på ords dobl. betyd. [in-
 versio], 42
- iskhnon, *Se* enkel stil
- iskhys, *Se* styrke
- isokolon [conpar], 141
- Isokrates, 14, 15, 17, 19, 25, 27
 Mod sofisterne
 21, 14
 Om formuebytning

- 254–55, 15
 Italien, 89, 159
 Iunius Brutus, Lucius, 187
- Jason, 80n
 jocatio [almindelig tales spøgefuld-
 hed], 103
 judicatio [domsspørgsmålet], 54, 56
 iudicatum [domspraksis (del af ret-
 ten)], 66, 67
 Julius Caesar, Sextus, 67
 juridiske partsindlæg [genus judici-
 ale], 19, 36, 55
 iustitia [retfærdighed], 91, 92, 95
- kallos, *Se* værdig holdning
 kalon kai dikainon, *Se* ret og rime-
 lighed (del af retten)
 kalon, to, *Se* ære
 karakterbeskrivelse [notatio], 182,
 184
 karakteren [animus], 95, 97–98
 kardinaldyderne, 91n, 98
 karikatur [imitatio depravata], 42
 Karthago, 89, 131, 159, 186, 186n
 kat' antilepsin, *Se* abs. strids-
 sprgsm. om skyld og straf
 kat' antithesin, *Se* beting. strids-
 sprgsm. om skyld og straf
 katakhrese [abusio], 162
 kataphasis, *Se* anklage
 kataskeue, *Se* bevisførelse
 kategoria, *Se* anklage
 katharsis, *Se* renselse
 kekrimenon, *Se* domspraksis (del af
 retten)
 kharaktes, *Se* stiltyper, 123n
 kharakterismos, *Se* portrættering
 khreia, 172n
 khremata, *Se* rigdom
 khresimon, to, *Se* sikkerhed
 Kios, 188
 klar (beretning) [dilucida (narra-
 tio)], 44
 klarhed [explanatio], 128, 129
- klausel [clausula], 140n
 klimaks [gradatio], 148
 Klytaimnestra, 46, 54
 koinon dikaion, *Se* sædvaneret
 koinotes, *Se* complexio
 Kolkhis, 75
 kolon [membrum], 139, 141
 komedien [comoedia], 44, 181n
 komma, *Se* led
 kommutation [commutatio], 154
 kompleksion (ordfigur), 132
 komposition [compositio], 128, 129
 konklusion [conclusio], 141, 157,
 174
 kontante penge, 182n
 kontrast [contrarium], 163, 177
 Korax, 11
 Korinth, 186, 186n
 korrekt latin [Latinitas], 128, 129
 korrektion [correctio], 150
 kort (beretning) [brevis (narratio)],
 44
 kortfattet sammenstilling [brevi-
 tas], 177, 178
 kortfattethed [brevitas], 188
 krinomenon [domsspørgsmålet], 54
 kritik [vituperatio], 95
 kroppen [corpus], 95
 kroppens bevægelser [motus corpo-
 ris], 101, 105
 ktemata, *Se* rigdom
 kunst [ars], 82
 kunsten af overbevise [ratio persva-
 dendi], 46
 kunstfærdighed [artificium], 46
 kvikt svar [interpellatio alicujus], 43
 Kybele, 181n
 kærlighed [amor], 57, 69, 75, 76, 79
- Ladas, 117
 Laelius, Gajus (2), 120
 Latinitas [korrekt latin], 128, 129
 latinske retorer [rhetores latini], 22,
 23
 latterliggørelse [inrisio], 42

- laudabile [rosværdige (det)], 91, 93
 laus [ros], 95
 Lavinium, 164n
 led [articulus], 140
 legende [fabula], 44
 leges communes [sædvaneretten], 64
 lejligheden [ocasio], 59
 lejlighedstale [genus demonstrativum], 19, 36, 55, 95
 lejlighedstalens sager [causae demonstrativæ], 89
 Lemnos, 188
 lervarer, Samiske, 184n
 levned [vita], 57, 58, 171
 lex [loven (del af retten)], 66
 lexis, *Se* sproglig udformning
 licentia [talefrihed], 166, 167
 Licinius Crassus, Lucius, 23, 116, 118, 120, 165n
 lidenskabelig tale [contentio], 103
 lignelse [simile], 84, 174, 175n
 list [dolus], 90, 93
 litotes, *Se* underdrivelse
 Livius Drusus, Marcus (1), 67
 Livius Drusus, Marcus (2), 24, 145, 163
 loci [lokaliteter], 108
 loci communes [emner og kategorier], 52, 58, 60, 61, 63, 64, 68–70, 85, 92, 93, 98, 100
 loci proprii [emner og kategorier, egne], 60, 61
 locus [stedet], 59
 logisk følge [consequentia], 187, 188
 lokaliteter [loci], 108
 loven (del af retten) [lex], 66
 Lucilius, 67
 luxuries [ødselhed], 75
 Lysias, 15
 Lysippus, 122
 lysis, *Se* gendrivelse
 lyst [studium], 96
 mager stil [genus orationis exile], 128
 magnitudo vocis [stemmestyrke], 101
 magt [dominatio], 57
 magt [vis], 58, 90, 93
 magtmidler [potestates], 95, 97
 magtsyge [imperii cupiditas], 75
 Malleolus, 50
 Marius, Gajus, 23–25, 49n, 189n
 Mars, 159
 martyres, *Se* vidner
 Medea, 76, 80n
 meditatio [forudgående øvelse], 46
 medlidende tale [conquestio], 103, 105
 medlidenhed [misericordia], 70, 87, 155, 170
 megaloprepes, *Se* høj stil
 mellemste stil [figura mediocris], 123, 124
 membrum [kolon], 139, 141
 memoria [hukommelse], 85, 107, 107n
 memoria [mnemoteknik], 15, 20, 27, 36, 89, 101, 107n, 107–113, 191
 Menelaos, 110
 menneskelighed [humanitas], 70
 mere tou logou, *Se* talens dele
 merismos, *Se* fordeling
 meson, *Se* mellemste stil
 metafor [translatio], 162, 163, 180
 metalepsis, *Se* henvisning til en anden retsinstant
 metanoia, *Se* korrektion
 metastasis, *Se* afvisning af skyld
 metonymi [denominatio], 158
 metus [frygt], 75
 metus mortis [frygt for døden], 75
 mimesis, *Se* efterligning
 misericordia [medlidenhed], 70, 87, 155, 170
 mneme, *Se* mnemoteknik

- mnemoteknik [memoria], 15, 20, 27, 36, 89, 101, 107n, 107–113, 191
- modestia [mådehold], 91–93, 95
- modstridende love [contrariae leges], 48, 64
- mollitudo vocis [stemmens smidighed], 101, 103
- mors [død], 94, 98
- morsom sammenstilling [collatio], 43
- motiv [causa], 57, 71, 73
- motiv [ratio], 53
- motus corporis [kroppens bevægelser], 101, 105
- Mucius Scaevola, Publius, 67
- mutatio litterarum [ordvits], 43
- Myron, 122
- mådehold [modestia], 91–93, 95
- måneformørkelse, 111
- narratio [almindelig tales beretninger], 103
- narratio [beretning], 12, 19, 39, 43–46, 55–57, 63, 85, 93, 96, 99, 100
- natura [naturen (del af retten)], 66
- naturen (del af retten) [natural], 66
- necessitas [nødvendighed], 52
- necessitudo [nødvendighed], 69, 71
- negatio [negation], 177, 178
- negation [negatio], 177, 178
- negotia [facts], 44
- Nestor, 11
- nominatio [onomatopoiia], 157
- nomos, *Se* loven (del af retten)
- notatio [karakterbeskrivelse], 182, 184
- novitas [ny fortælling], 43
- Numantia, 131, 186, 186n
- ny fortælling [novitas], 43
- nytte [utilitas], 90, 93
- nødvendighed [necessitas], 52
- nødvendighed [necessitudo], 69, 71
- occasio [lejligheden], 59
- occultatio [forbigåelse], 151
- Odysseus, 47, 47n, 71–73, 157n
- officia oratoris [talerens opgaver], 20, 36, 55
- officium [pligt], 91, 96
- officium oratoris [talerens opgave (generelt)], 35
- oiktos, *Se* medlidenhed
- Olympia, 117
- onomatopoiia [nominatio], 157
- opdeling (del af talen) [divisio], 19, 39, 46, 56, 85, 97, 99
- opdeling (figur) [divisio], 170
- opdelt tale [distributio], 103, 104
- opflammende tale [cohortatio], 103, 105
- ophobning [frequentatio], 171
- oppustede stiltype [figura sufflata], 127
- opregning [enumeratio], 46, 75, 87, 170
- optimater, 23, 24, 49n, 116n, 186n, 189n
- ordfigur [exornatio verborum], 123, 123n, 130
- ordforråd [copia dicendi], 35
- ordning af stoffet [dispositio], 19, 20, 36, 89, 98–101, 191
- ordspil [traductio], 133
- ordvits [mutatio litterarum], 43
- Orestes, 46, 52, 54, 77
- orthon, *Se* rette (det)
- overdrivelse [exsuperatio], 43, 187
- overgang [transitio], 150
- overtalelse [persvasio], 58
- overtalelse [svasio], 36
- overtro [inreligio], 75
- overvejelser [deliberationes], 89
- Ovid
- Forvandlinger
- 5.646 ff., 121n
- 13, 47n

- pactum [aftaler (del af retten)], 66, 67
- Pacuvius, 77, 77n, 78, 80n, 119
 Antiopa, 82
- paideia, *Se* uddannelse
- Palamedes, 72
- parabole, *Se* sammenligning
- paradeigma, *Se* eksempel
- paraitesis, *Se* bøn om tilgivelse
- paraleipsis, *Se* forbigåelse
- parallel [conlatio], 177, 179
- Paris, 157
- paronomasi [adnominatio], 143–146, 146n
- parrhesia, *Se* talefrihed
- partes juris [rettens tilgrundliggende dele], 64–66
- partes orationis [talens dele], 39, 55
- patris, *Se* hjemstavn
- paupertas [fattigdom], 97
- pause [intervallum], 102
- pecunia [penge], 57, 58
- Pelias, 75
- Pelion, 75
- penge [pecunia], 57, 58
- penge, kontante, 182n
- perifrasi [circumitio], 159
- periode (figur) [continuatio], 140, 160
- permission [permissio], 155
- permutatio [allegori], 163
- personae [personer], 44
- personer [personae], 44
- personificering [conformatio], 186
- persvasio [overtalelse], 58
- perversio [anastrofe], 160
- petitio [civilt søgsmål], 36
- Philodem, 190n
- philoï, *Se* venner
- phrasis, *Se* sproglig udformning
- physis, *Se* naturen (del af retten)
- pisteis atekhnoi, *Se* bevismidler uden for talekunsten
- pisteis entekhnoi, *Se* bevismidler fra talekunsten
- pistis, *Se* bevisførelse
- pithanotes, *Se* sandsynlig (beretning)
- planlægning [consilium], 93
- plasmata, *Se* stiltyper, 123n
- Platon, 15, 16, 18
 Gorgias
 452e, 15
 459b-c, 16
 459c-d, 16
 463a, 16
 503b, 17
- Plautus, 76
 Miles Gloriosus
 1–2, 161n
 209, 182n
 439, 45n
 Trinummus
 23–26, 76n
- pligt [officium], 91, 96
- ploke, *Se* ordspil
- ploutos, *Se* rigdom
- Plutarkh
 Marius
 5, 25
- podokeia, *Se* hurtighed
- polis, *Se* hjemstavn
- politeia, *Se* hjemstavn
- politiske sager [causae deliberativae], 89, 98
- politiske tale [genus deliberativum], 19, 36, 55
- Polyklet, 122
- Popilius Laenas, Gajus, 53, 148n
- populærer, 23–25, 49n, 116n, 186n, 189n
- Porcina, *Se* Aemilius Lepidus Porcina, Marcus
- Porcius Cato, Marcus, 25, 120
- portrættering [effictio], 181
- potestates [magtmidler], 95, 97
- praecisio [aposiopese], 156
- praeter expectationem [uventet drejning af talen], 43
- praeteritio [forbigåelse], 151n

- praetor urbanus, 50n
 pragmata, *Se facts*
 Praxiteles, 122
 Priamos, 72n
 principium [indledning], 40, 43, 85, 93, 95, 99, 100, 102
 probabile [sandsynlighed], 57
 probationes artificiales [bevismidler fra talekunsten], 61n
 probationes inartificiales [bevismidler uden for talekunsten], 61n
 prokataskeue, *Se opdeling (af talen)*
 Prometheus, 121
 pronoia, *Se forsæt*
 pronomination [antonomasi], 158
 pronuntiatio [fremførelse], 15, 20, 27, 36, 89, 101–104, 106, 191
 prooimion [indledning], 40
 propositio [påstand], 71, 71n, 74n, 99n
 prosapodosis, *Se opdeling (figur)*
 prosopa, *Se personer*
 prosopopoiia, *Se personificering*
 prothesis, *Se opdeling (af talen)*
 protrope, *Se overtalelse*
 prudentia [visdom], 91, 92, 95
 psykologi (deskriptiv), 184n
 Puniske Krige, 90, 130, 131n, 162n
 purgatio [renselse], 52, 69, 82
 påstand [expositio], 74–78, 82, 99, 99n
 påstand [propositio], 71, 71n, 74n, 99n
 quaestio iudicii [spørgsmålet for domstolen], 54
 Quintilian, 123n
 5.10.66 ff, 155n
 7.1.31 ff, 155n
 9.3.64, 152n
 9.3.99, 166n
 10.2.23, 121n
 10.5.19, 121n
 11.3, 105n
 11.3.57 ff., 104n
 12.10.1 ff., 122n
 ratio [begrundelse], 138, 174, 175n
 ratio [bevis], 71, 72n, 74, 76–78, 84, 99
 ratio [motiv], 53
 ratio dicendi [talekunst], 35
 ratio orationis [talens plan], 53
 ratio persuadendi [kunsten af overbevise], 46
 ratiocinatio [analogislutning], 48, 50, 66
 ratiocinatio [udspørgende ræsonnement], 136
 realistisk fortælling [argumentum], 44
 rectum [rette (det)], 91, 93
 reduplikation [conduplicatio], 153
 rekapitulation [enumeratio], 84, 85, 98, 150n
 remotio criminis [afvisning af skyld], 51, 53
 Remus, 164n
 renselse [purgatio], 52, 69, 82
 repetitio [anafor], 131
 res gestae [historien], 94
 res iudicatae [tidligere domme], 84
 res verae [sandt, det sande], 44
 resume [complexio], 71, 73, 73n, 84, 99n
 ret og rimelighed (del af retten) [aequum et bonum], 66, 67
 retfærdighed [justitia], 91, 92, 95
 retorik [rhetorica (ars)], 35, 82, 98
 retorisk spørgsmål [interrogatio], 135
 retssag [causa iudicialis], 71, 89, 98
 rette (det) [rectum], 91, 93
 rettens tilgrundliggende dele [partes juris], 64–66
 rhetores latini [latinske retorer], 22, 23
 rhetorica (ars) [retorik], 35, 82, 98

- rhome, *Se styrke*
 ridderstanden, 164n
 rigdom [divitiae], 95, 97
 rimelighed [aequitas], 91
 Rom, 164n
 Romulus, 164n
 ros [laus], 95
 rosværdige (det) [laudabile], 91, 93
 Rotary, 183
 rumores [rygter], 58, 62
 rygter [rumores], 58, 62
 rådslagning [consultatio], 93

 sag om fakt. begivh. [causa conjecturalis], 56, 61, 62, 171
 Sallust
 Den Cat. Sammensværgelse, 169n
 Samiske lervarer, 184n
 sammenknytning [conjunctio], 152, 153
 sammenligning [conlatio], 57, 58
 sammenligning [comparatio], 52, 53, 67, 87, 161
 sammenligning [similitudo], 43, 163, 177, 187, 188
 sandheden [veritas], 41, 45
 sandsynlig (beretning) [veri similis (narratio)], 44
 sandsynlig fortælling [fabula veri similis], 42
 sandsynlig, det sandsynlige [veri similis], 44
 sandsynlighed [probabile], 57
 sandt, det sande [res verae], 44
 sapheneia, *Se klar (beretning)*
 Saturninus, *Se Appuleius Saturninus, Lucius*
 scientia [viden], 91
 scientia [videnskab], 82
 Scipio, *Se Cornelius Scipio*
 scriptum et sententia [ånd og bogstav], 47, 48
 semeion, *Se tegn*

 Sempronius Gracchus, Gajus, 24, 116, 120, 145, 153, 158, 163n, 188
 Sempronius Gracchus, Tiberius, 22, 24, 116, 120, 145, 158, 163n, 188, 189
 Seneca, *Se Annaeus Seneca, Lucius*
 senere adfærd [consecutio], 57, 60
 sentens [sententia], 137, 138, 141
 sententia [sentens], 137, 138, 141
 sermo [almindelig tale], 102–106, 173
 sermocinatio [dialog], 184
 Servilius Caepio, Quintus (1), 52
 Servilius Caepio, Quintus (2), 49, 65
 significatio [antydning], 187
 signum [tegn], 57, 59, 62
 sikkerhed [tuta], 90, 93
 simile [lignelse], 84, 174, 175n
 similiter cadens [homoioptoton], 142, 146
 similiter desinens [homoioteleuton], 142, 146
 similitudo [sammenligning], 43, 163, 177, 187, 188
 skam [dedecus], 94
 skhema adoxon, *Se ubetydelige sagstype*
 skhema amphidoxon, *Se tvivlsomme sagstype*
 skhema endoxon, *Se hæderlige sagstype*
 skhema paradoxon, *Se uhæderlige sagstype*
 skhemata hypotheseon, *Se typer (af sager)*
 skhemata, 123n
 skhetlasmus, *Se apostrofe*
 skyden skylden over... [translatio criminis], 52, 68
 skønhed [forma], 97
 slap stil [genus dissolutum], 127
 smerte [dolor], 57, 94
 sofisterne, 13, 25

- Sofokles
 Ajax, 47n
 Sokrates, 14, 15
 solformørkelse, 111
 soloecismus [soloicisme], 129
 soloicisme [soloecismus], 129
 soma, *Se* kroppen
 sophia, *Se* visdom
 sophrosyne, *Se* mådehold
 sorte, 182n
 spatium [tidsrummet], 59
 spes celandi [håbet om at skjule], 59
 spes perficiendi [håbet om succes], 59
 sproglig udformning [elocutio], 15, 19, 20, 27, 36, 89, 101, 115, 119, 121, 123, 128, 191
 spørgsmålet for domstolen [quaestio iudicii], 54
 stasis dikaiologike, *Se* stridssprgsm. om skyld og straf
 stasis kata rheton kai dianoiān, *Se* ånd og bogstav
 stasis nomike, *Se* stridssprgsm. om fortolk. af lovene
 stedet [locus], 59
 stemmens egenskaber [figura vocis], 101
 stemmens fasthed [firmitudo vocis], 101, 102
 stemmens smidighed [mollitudo vocis], 101, 103
 stemmestyrke [magnitudo vocis], 101
 Stilo, *Se* Aelius Stilo, Lucius
 stiltype [figura], 123
 stofsamling [inventio], 19, 20, 36, 39, 46, 55, 56, 56n, 59, 89, 98, 101, 190, 191
 stokhasmos, *Se* stridssprgsm. om fakt. begivh.
 straf [supplicium], 57
 stridssprgsm. [constitutio], 20, 47, 53, 54, 56, 56n
 stridssprgsm. om fakt. begivh. [constitutio conjecturalis], 47, 54, 56, 57, 63, 68–70, 172
 stridssprgsm. om fortolk. af lovene [constitutio legitima], 47, 63
 stridssprgsm. om skyld og straf [constitutio iudicialis], 51
 studium [lyst], 96
 stultitia [dumhed], 43, 58, 75
 styrke [vires], 95, 97
 subjectio [hypofora], 146, 147
 Sulla, *Se* Cornelius Sulla Felix, Lucius
 Sulpicius Galba, Servius, 120
 Sulpicius Rufus, Publius, 24, 53, 83, 145, 186n
 superlatio [hyperbole], 161
 supplicium [straf], 57
 suspicio [hentydning], 42
 svasio [overtalelse], 36
 syllogismos, *Se* analogi-slutning
 symperasma, *Se* konklusion
 symploke, *Se* complexio
 synallagma, *Se* aftaler (del af retten)
 synathroismos, *Se* ophobning
 synekdochē [intellectio], 161
 synekxon, to, *Se* motiv (ratio)
 synetheia, *Se* sædvanen (del af retten)
 synezeugmenon, *Se* sammenknytning
 syngnome, *Se* tilståelse
 synkrisis, *Se* ordspil
 synonymia, 153n
 syntomia, *Se* kort (beretning)
 Syrakus, 11
 sædvanen (del af retten) [consuetudo], 66
 sædvaneretten [leges communes], 64
 sølvtøj, 184

- talefrihed [licentia], 166, 167
 talekunst [ratio dicendi], 35
 talens dele [partes orationis], 39, 55
 talens mål [finis (orationis)], 90
 talens plan [ratio orationis], 53
 talerens opgave (generelt) [officium oratoris], 35
 talerens opgaver [officia oratoris], 20, 36, 55
 tankefigur [exornatio sententiarum], 123, 123n, 130
 tapperhed [fortitudo], 91–93, 95
 Tarpeiske Høj, 158n
 Tarquinius Superbus, 187n
 taxis, *Se* ordning af stoffet
 tegn [signum], 57, 59, 62
 tekhnē, *Se* teori
 telos, *Se* talens mål
 tempus [tidspunktet], 59
 teori [ars], 37
 testes [vidner], 61
 testimonium [vidneudsagn], 116
 Teucer, 47
 Thasos, 188
 Theofrast, 20, 25, 184n
 Thesprotus, 79
 Thyestes, 164n
 tidligere domme [res iudicatae], 84
 tidspunktet [tempus], 59
 tidsrummet [spatium], 59
 tilfældet [fortuna], 52, 69
 tilhøreren [auditor], 41, 42
 tilknytning [adjunctio], 152
 tillid [fides], 42, 46
 tilståelse [concessio], 51, 52, 69
 time, *Se* ære og anseelse
 Tisias, 11, 12
 topoi, *Se* emner og kategorier
 traductio [ordspil], 133
 tragedien [tragoedia], 44
 tragoedia [tragedien], 44
 trajectio [transjectio], 160
 transgressio [hyperbaton], 160
 transitio [overgang], 150
 transjectio [trajectio], 160
 translatio [henvisning til anden retsinstans], 48, 49, 66
 translatio [metafor], 162, 163, 180
 translatio criminis [skylden skylden over...], 52, 68
 trikolon, 140
 Triptolemus, 121
 Troja, 157, 157n
 troper, 157n
 Tullius Cicero, Marcus, 22, 24, 25, 116n
 Academica
 1.24, 122n
 Brutus, 120n
 69, 157n
 70, 122n
 104, 22
 De inventione, 24, 115n
 2.171, 94n
 De oratore
 1.14, 22
 1.225, 118n
 2.69–70, 122n
 2.90, 121n
 3.93–95, 23
 Orator
 187–203, 160n
 turpis causa [uhæderlig sag], 42
 tuta [sikkerhed], 90, 93
 tvetydighed [ambiguum], 42, 48, 64, 187
 tvivlsomme sagstype [genus dubium], 40
 tykke, *Se* tilfældet
 typer (af sager) [genera causarum], 40
 uafbrudt tale [continuatio], 103, 104
 ubetydelige sagstype [genus humile], 40
 uddannelse [educatio], 95, 97
 udråb [exclamatio], 102
 udsmykning [exornatio], 71, 73, 73n, 84, 99

- udspørgende ræsonnement [ratiocinatio], 136
- uhæderlig sag [turpis causa], 42
- uhæderlige sagstype [genus turpe], 40
- underdrivelse [deminutio], 168
- ungdom [adulescentia], 58, 79
- utilitas [nytte], 90, 93
- uventet drejning af talen [praeter expectationem], 43
- uvidenhed [inprudentia], 52, 58, 69
- valetudo [helbred], 95, 97
- vanære [infamia], 57, 94
- Varius Hybrida, Quintus, 83n, 125n
- velocitas [hurtighed], 95, 97
- veltalenhed [commoditas orationis], 35
- venskab [amicitia], 76, 95, 97
- Vergil
 Æneiden, 75n
- veri similis (narratio) [sandsynlig (beretning)], 44
- veri similis [sandsynlig, det sandsynlige], 44
- veritas [sandheden], 41, 45
- vers [versus], 43
- versus [vers], 43
- vestinere, pennensiske, 83
- viden [scientia], 91
- videnskab [scientia], 82
- vidner [testes], 61
- vidneudsagn [testimonium], 116
- vin [vinum], 69
- vinum [vin], 69
- vires [styrke], 95, 97
- virtus [dyd], 91, 92, 94
- vis [magt], 58, 90, 93
- visdom [prudentia], 91, 92, 95
- vita [levned], 57, 58, 171
- vitia [fejl], 43
- vituperatio [kritik], 95
- vocalium concursio [vokalsammenstød], 129
- vokalsammenstød [vocalium concursio], 129
- voluntas scriptoris [forfatterens hensigt], 63
- vrede [indignatio], 170
- vrede [iracundia], 69, 79
- vultus [ansigtsudtryk], 105
- værdig holdning [dignitas], 95, 97
- værdighed (om stilen) [dignitas], 128, 130, 190
- Zethus, 82
- Ægypten, 89
- Æneas, 164
- ære [honestas], 90, 91, 93
- ære [honor], 57, 58
- ære og anseelse [gloriae], 95, 97
- ærgerrighed [ambitio], 75
- ødselhed [luxuries], 75
- øvelse [exercitatio], 37
- ånd og bogstav [scriptum et sententia], 47, 48